

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

О. Л. Шквир

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ**

Навчальний посібник

Хмельницький – 2020

ББК 74.24я73
УДК 373.3(075.8)
Ш 66

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник (1-е видання) для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-8965 від 28.05.13 р.)

Навчальний посібник (2-ге видання) рекомендований до друку рішенням кафедри педагогіки (протокол № 1 від 28.08.2019 р.) та вченої ради (протокол № 3 від 9.04.2020 р) Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Рецензенти:

Дубасенюк О. А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Романюк С. З. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ящук І. П. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

ISBN _____

Шквир О. Л.

Ш 66 Актуальні проблеми початкової освіти: навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене. Хмельницький: ХГПА, 2020. 183 с.

У навчальному посібнику висвітлені проблеми початкової освіти в контексті модернізації шкільної та професійної освіти. Розглянуто такі актуальні питання, як специфіка початкової школи за сучасних умов; психофізичне здоров'я учнів сучасної початкової школи; особливості роботи з дітьми, які потребують особливої уваги; особливості виховної роботи в початковій школі; професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів.

Навчальний посібник адресований студентам зі спеціальності "Початкова освіта", аспірантам та викладачам педагогічних закладів вищої освіти.

ББК 74.24я73
УДК 373.3(075.8)
Ш 66

© О. Л. Шквир, 2020

ISBN _____

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Тема 1. Специфіка початкової школи за сучасних умов	7
1.1. Роль початкової школи в системі неперервної освіти.....	7
1.2. Недоліки сучасної початкової освіти.....	9
1.3. Основні позиції модернізації 4-річної початкової школи.....	12
1.4. Якість початкової освіти.....	15
Практичний блок.....	22
Питання для самоперевірки.....	22
Тест № 1.....	22
План семінарського заняття № 1.....	23
План практичного заняття № 1.....	24
Тема 2. Психофізичне здоров'я учнів сучасної початкової школи	25
2.1. Фізичний стан дітей.....	25
2.2. Нейропсихологічний стан дітей.....	29
2.3. Особливості сприймання навчальної інформації молодшими школярами.....	32
2.4. Перевантаження учнів.....	35
2.5. Етика педагогічної взаємодії як основа збереження психофізичного здоров'я молодшого школяра.....	37
Практичний блок.....	41
Питання для самоперевірки.....	41
Тест № 2.....	42
План семінарського заняття № 2.....	42
План практичного заняття № 2.....	43
Тема 3. Діти, які потребують особливої уваги	44
3.1. Діти першого року навчання.....	44
3.2. Діти з гіпердинамічним розладом та дефіцитом уваги.....	49
3.3. Обдаровані діти.....	54
3.4. Діти з особливими освітніми потребами.....	57
Практичний блок.....	59
Питання для самоперевірки.....	59
Тест № 3.....	59
План семінарського заняття № 3.....	40
План практичного заняття № 3.....	40
Тема 4. Особливості виховної роботи в початковій школі	61
4.1. Пріоритетність виховання на сучасному етапі.....	61
4.2. Основні чинники, що зумовлюють особливості виховної роботи в початковій школі.....	63
4.3. Сучасні підходи до виховної роботи.....	66
4.4. Проблеми національного виховання.....	69
4.5. Виховання на цінностях – важливе завдання Нової української школи.....	71

Практичний блок.....	72
Питання для самоперевірки.....	72
Тест № 4.....	72
План семінарського № 4.....	73
План практичного заняття № 4.....	74
Тема 5. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів...	75
5.1. Мета, методологія та підходи до підготовки майбутніх учителів.....	75
5.2. Суттєві зміни у професійній діяльності вчителя початкової школи.....	78
5.3. Функції сучасного вчителя.....	79
5.4. Шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.....	84
Практичний блок.....	85
Питання для самоперевірки.....	85
Тест № 5.....	86
План семінарського заняття № 5.....	86
План практичного заняття № 5.....	87
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК.....	88
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	92
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Новий етап розвитку цивілізації, посилення інтеграційних процесів суттєво змінюють наші уявлення про цілі і цінності виховання, процес формування людської особистості, актуалізують проблеми сучасної освіти, зокрема початкової.

Початковій освіті належить особливе місце у структурі загальної середньої освіти, оскільки цей період є початком навчальної діяльності, яка вимагає від дитини не лише значного розумового напруження, а й більшої фізичної витривалості, вольових зусиль. Тому розвиток початкової освіти є одним із пріоритетів діяльності Міністерства освіти і науки України.

Слід зазначити, що початкова школа є чотирирічною (до неї вступають діти, котрим до 1 вересня, як правило, виповнилося 6 років), затверджені нові Державні стандарти початкової освіти, створюються варіанти нових навчальних програм і підручників, затверджені об'єкти, функції, види контролю та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів, поступово відбувається процес комп'ютеризації навчання. Окрім того, за останні роки змінився і контингент учнів початкових класів: їм притаманний підвищений інтерес до віртуальної реальності; спостерігається тенденція до зростання інтелектуальних можливостей; покращання розвитку механічної пам'яті, творчої уяви. Водночас збільшилась кількість школярів із порушенням постави, зору, серцево-судинної системи, нервово-психічного здоров'я; у багатьох першокласників важко відбувається процес адаптації до школи. У зв'язку зі збільшенням кількості неблагополучних сімей, зниженням рівня педагогічної освіти батьків, негативним впливом засобів масової комунікації спостерігається зростання дитячої злочинності, соціального сирітства, збільшення чисельності "дітей вулиці", поширення серед них паління, алкоголізму, токсикоманії.

Щоб закріпити прорив до нової гуманістичної, істинно національної початкової школи, про яку говориться в Концепції Нової української школи, необхідно посилити увагу до підготовки майбутніх учителів початкових класів та майбутніх викладачів педагогіки. У розробці цієї проблеми одне з провідних місць належить циклу педагогічних дисциплін, зокрема курсу "Актуальні проблеми початкової освіти", що має важливе значення у професійній підготовці майбутніх фахівців. Цей курс викладається на факультеті початкової освіти на магістерському рівні вищої освіти і має на меті ознайомити з актуальними проблемами сучасної початкової школи та шляхами їх вирішення.

Сьогоднішній учитель має бути дослідником, готовим до проектування, інновацій та творчості, відповідно він має вміти проводити педагогічні дослідження в школі. Необхідність підготовки вчителя до проведення педагогічних досліджень у майбутній діяльності підтверджується і вимогами Державного стандарту вищої педагогічної професійної освіти. Серед загальних характеристик освіченості фахівця виокремлюють навички оволодіння сучасними методами пошуку, обробки та використання інформації у фаховій діяльності. Зважаючи на це у зміст курсу "Актуальні проблеми початкової освіти" були

включені завдання, які сприяють розвитку у майбутніх фахівців дослідницьких якостей та умінь.

Мета курсу: ознайомити слухачів магістратури з актуальними проблемами початкової освіти, розвивати дослідницькі уміння та якості, комунікативну культуру, творчі здібності та критичне мислення.

Головними завданнями курсу є

1. Ознайомлення із

- специфікою початкової школи відповідно до сучасних змін;
- нормативно-правовими документами, які регламентують діяльність вчителя початкових класів;
- психофізичними особливостями учнів сучасної початкової школи;
- з різними категоріями дітей, які потребують особливої уваги;
- проблемами та перспективами виховання молодших школярів;
- шляхами вдосконалення підготовки майбутніх учителів початкових класів.

2. Оволодіння

- технологією розробки дослідницького проекту;
- методикою презентації результатів дослідницького проекту.

Відповідно до означеної мети та завдань курсу розроблений навчальний посібник "Актуальні проблеми початкової освіти". У ньому представлено дидактичний матеріал із п'яти тем. В основу змісту цього посібника покладена ідея розвитку у майбутнього фахівця дослідницьких якостей та умінь. Тому з кожної теми запланована розробка студентами дослідницьких проектів за певною схемою (див. додаток А).

Структура посібника має таку логіку: теоретичний блок, який вміщує план теми, ключові поняття, виклад основного матеріалу; практичний блок містить практичні завдання; блок контролю та самоконтролю включає питання для самоперевірки знань студентів, розроблені відповідно до таксономії мислення Блума; тести та ключі до них; плани семінарських і практичних занять.

Сподіваємось, що запропонований навчальний посібник буде корисним для студентів, слухачів магістратури та аспірантури, а також певною мірою ліквідує дефіцит навчально-педагогічної літератури з проблем початкової освіти та підготовки майбутніх учителів початкових класів до проведення педагогічних досліджень.

ТЕМА 1: СПЕЦИФІКА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

"Початкова школа – це корінь усієї шкільної освіти. І чим він буде глибшим, міцнішим, тим більше передумов для успіхів дитини у подальшому шкільному житті".

Олександра Савченко

План

- 1.1. Роль початкової школи в системі неперервної освіти.
- 1.2. Недоліки сучасної початкової освіти.
- 1.3. Основні позиції модернізації 4-річної початкової школи.
- 1.4. Якість початкової освіти.

Основні поняття: мета повної загальної середньої освіти, мета початкової освіти, недоліки початкової освіти, зміст виховання, якість освіти, чинники впливу на якість початкової освіти.

1.1. Роль початкової школи в системі неперервної освіти

Метою повної загальної середньої освіти, відповідно до Концепції Нової української школи, є виховання всебічно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення, патріота з активною громадянською позицією, інноватора, здатного змінювати навчколишній світ [23].

Початковій школі належить особливе місце у структурі загальної середньої освіти, оскільки цей період є початком навчальної діяльності, яка вимагає від дитини не лише значного розумового напруження, а й більшої фізичної витривалості, вольових зусиль. Тому розвиток початкової загальної освіти є одним з пріоритетів діяльності Міністерства освіти і науки України.

Глибинний зміст самої назви "початкова школа", "школа першого ступеня" зумовлює виняткову роль цієї ланки і особливу відповідальність педагогів за якість її результатів. Початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, протягом чотирьох років в умовах цілеспрямованого навчання і виховання забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, фізичний, морально-етичний, мовленнєвий, естетичний, соціальний, емоційно-вольовий розвиток [42].

Основною метою початкової загальної освіти є всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися; повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок; умінь і навичок здорового способу життя. За роки навчання у початковій школі учні мають набути достатнього власного досвіду культури спілкування і співпраці у різних видах навчальної діяльності, самовираження у творчих видах завдань [60].

Особлива роль початкової школи в системі неперервної освіти зумовлена такими обставинами:

1. Молодший шкільний вік, як ніякий інший етап шкільної освіти, багатий своїми ресурсами, які треба вчасно виявити, підтримати і розвинути. Основи багатьох психічних якостей школяра закладаються саме в цьому віці. Молодших школярів відрізняє сильна пластичність і вразливість психіки, їхня готовність сприймати і наслідувати, випробовувати себе, довіра до батьків, учителів, надзвичайна природна допитливість і емоційність. Все це створює унікальні можливості для повноцінного виховання, навчання і розвитку дітей даного віку.

Вік молодших школярів (6-10 років) обіймає два мікро-вікових періоди – учнів 1 – 2-х класів і учнів 3 – 4-х класів, які мають виразні вікові характеристики.

Від шестирічного першокласника до випускника початкової школи велика відстань, яка об'єктивно змушує вчителя постійно обдумувати, як найповніше враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей. Якщо у 6-річних першокласників домінує ще ігрова мотивація у навчанні, бо вони є близькими до дошкільників, то наприкінці початкової школи діти вже виявляють риси молодших підлітків.

2. У Новій українській школі початкова освіта поділяється на два цикли: адаптаційно-ігровий (1-2 класи) та основний (3-4 класи). Перший цикл початкової освіти має допомогти учневі звикнути до шкільного життя. Другий має бути спрямований на формування в учня почуття відповідальності й самостійності [23].

У початкових класах поступово із надр ігрової діяльності визріває і в основному формується навчальна діяльність як інструментальний засіб, яким дитина обов'язково повинна оволодіти саме у початкових класах. Тільки у програмах початкової школи є спеціальний розділ "Формування загальнонавчальних умінь і навичок", які мають бути сформовані на міжпредметному рівні.

3. У початкових класах об'єктивно неприпустимим є педагогічний брак. Якщо вчитель молодших класів не володіє методикою, це відразу позначиться на успіхах дітей. Ніякі інноваційні зміни підручників, методик навчання і виховання, нові системи оцінювання не виправдані, якщо у 5-й клас прийде непідготовлений випускник початкової школи, який не навчився швидко писати, не вміє слухати, зв'язно висловлюватись, розуміти прочитане, організувати себе тощо. В основній школі ще можна уявити, що учні, які мають незадовільні оцінки з окремих предметів, перейдуть до наступного класу, а в початкових класах така ситуація у ставленні педагогів до навчання вкрай негуманна, бо дітям буде з кожним місяцем дедалі складніше і некомфортніше у школі. Тому слід шукати всіляких засобів, щоб "достукатися" до кожного учня і навчити всіх, адже без якісної початкової освіти подальші успіхи школяра стають досить сумнівними.

4. У цих класах складається сприятлива ситуація партнерства вчителя з батьками, які уважні до порад учителів і потреб своїх синів і донечок. Як правило, батьки молодших учнів часто бувають у школі, прагнуть дотримуватися вимог учителів в організації життєдіяльності своїх дітей, розібратися в їхніх індивідуальних особливостях. Ці обставини також потрібно якнайповніше

використати для педагогічного просвітництва батьків, виховання з них друзів школи.

Згідно з Концепцією Нової української школи, основні принципи "педагогіки партнерства" – це повага до особистості, доброзичливість і позитивне ставлення, довіра у відносинах, діалог, взаємодія, рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей та ін. [23].

5. У початкових класах, як правило, працює група продовженого дня, що уможлиблює поєднання зусиль класовода і вихователя групи, а отже, – дозволяє не переривати лінії виховання, навчання і розвитку в інших умовах. В Україні поширеними стають НВК – школа-дитячий садок. У цих комплексах молодші школярі спільно виховуються у різновікових колективах, набуваючи важливих умінь співпраці, допомоги, співучасті [42].

Зазначене зумовлює особливу роль початкової школи, яку образно можна назвати коренем усієї шкільної освіти. І чим він буде глибшим, міцнішим, тим більше передумов для успіхів дитини у подальшому шкільному житті [42].

1.2. Недоліки сучасної початкової освіти

Стан загальної середньої освіти, зокрема початкової, свідчить про суттєві недоліки в ній. Незадоволення українського народу результатами діяльності системи шкільної освіти призвело до необхідності її реформування. У 2018 році стартувала нова шкільна реформа. У початковій школі розпочалися суттєві зміни.

Після проголошення незалежності України було проведено низку освітніх реформ, які поглинули чимало бюджетних коштів. Однак вони не дали очікуваних суспільством результатів. Тому, щоб не повторилася ситуація і цього разу, необхідно чітко визначити і проаналізувати недоліки сучасної шкільної освіти, зокрема початкової, визначити стратегічні шляхи їх подолання, створити умови для здійснення педагогічних інновацій, урахувавши вітчизняний і зарубіжний педагогічний досвід. Якщо недоліки не будуть усунені, то через певний проміжок часу суспільство визнає неефективність нової реформи.

Аналіз науково-педагогічних праць, опитування вчителів і батьків молодших школярів допомогли визначити основні недоліки вітчизняної початкової освіти.

Перевантаження здобувачів початкової освіти навчальним матеріалом і навчальними предметами. За експертними прогнозами у 2020 році найбільш затребуваними на ринку праці будуть уміння навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі. Проте українська школа не готує до цього, оскільки "знаннева" парадигма так і залишається пріоритетною. Як і 10, 20, 50 років тому пересічений український школяр отримує в школі суму знань. За останні роки ця сума дуже збільшилася, як і значно зріс загальний інформаційний потік у світі. Матеріал навчальних підручників затеоретизований, переобтяжений фактологічним матеріалом [23].

Окрім того, значно збільшився обсяг домашніх завдань, оскільки збільшилась кількість навчальних предметів. Також більше стало і творчих завдань, які задаються додому, серед яких підготовка і презентація проектів. Батьки молодших школярів зазначають, що діти не встигають виконувати усі

домашні завдання, читати художню літературу, у них немає часу для відпочинку, улюблених занять, розвитку індивідуальних здібностей і талантів. Батькам доводиться відмовлятися від позашкільної гурткової роботи, виконувати за дітей частину домашніх завдань творчого характеру. Часто складний програмовий матеріал спричиняє необхідність оплати батьками додаткових занять для учнів (репетиторства).

Усе це зумовлює необхідність оновлення змісту освітніх програм, навчальних підручників і посібників на засадах "дитиноцентризму".

Невміння здобувачів освіти застосовувати набуті знання в житті. Дослідження науковців засвідчують, що більш високий рівень знань українські школярі виявляють, оволодіваючи фактологічним матеріалом. Вони вміють відтворювати знання, проте часто не вміють застосовувати їх для вирішення життєвих проблем. У Концепції Нової української школи зазначається, що через це випускник української школи нагадує "фаршировану рибу", який "нібито і риба, але не плаває" [23].

Окрім того, криза освіти пов'язана з неможливістю повноцінного засвоєння школярем обсягу інформації, який весь час зростає. Світ в його уяві розірваний в його уяві на окремі закони, факти, концепції, цілісної картини при такому навчанні учень скласти не може. Цінності змісту освіти видаються йому відірваними від системи життєвих цінностей. Він зобов'язаний вивчати та вважати важливим те, що важливим для себе не визнає, а це, в свою чергу, не дозволяє здобувачу освіти повноцінно сприймати і засвоювати матеріал. Цей внутрішній конфлікт виливається у невмотивовані протести, які учень не завжди може пояснити. Ще гірше, коли це стає причиною численних неврозів та захворювань [37, с. 10].

Отже, недостатній зв'язок теорії, якою оволодівають учні, з їх життям, вивчення значної кількості зайвої інформації, яка не потрібна буде їм в дорослому житті, зумовлюють необхідність суттєвих змін у відборі змісту нових підручників.

Способи навчання в школі не мотивують учнів до навчання. Дослідження науковців свідчать про те, що методи і форми навчання в українській традиційній школі не мотивують дітей до навчання. Провідним мотивом освітньої діяльності у 70 % учнів є страх отримати погану оцінку, не скласти державну підсумкову атестацію, виявити себе нездібним в очах товаришів, страх перед батьками, вчителями, директором школи тощо. Тоді як пізнавальний мотив і мотив самореалізації особистості відзначається тільки у 4 % учнів [37, с. 10]. Тому причиною зниження рівня мотивації молодших школярів до навчання є не тільки перевантаження учнів, затеоретизований зміст освіти, але й недостатня увага вчителів до мотиваційного компонентна процесу навчання, формуванню безпосередньо спонукальних (основані на емоційних проявах особистості), перспективно спонукальних (ґрунтуються на розумінні значущості знання взагалі), інтелектуально-спонукальних (базуються на одержанні задоволення від самого процесу пізнання) мотивів [33, с.192].

Отже, вчителі мають розуміти важливість мотиваційного компоненту процесу навчання, володіти методичним інструментарієм активізації навчальної діяльності учнів, розвитку у них пізнавального інтересу.

Умови шкільного життя спричиняють погіршення стану здоров'я дітей. Медичні працівники і психологи акцентують увагу на тому, що з кожним роком збільшується кількість молодших школярів із порушенням постави, зору, серцево-судинної системи, нервово-психічного здоров'я. Науковці зазначають (А. Кіктенко, О. Любарська, О. Пехота та ін.), що тільки 10 % здобувачів освіти можна вважати відносно здоровими, кожний третій має психологічні та нервові відхилення [37, с. 10]. Спостерігається тенденція відставання біологічного віку учнів початкових класів від хронологічного, зрушення у небезпечний бік нервово-психічних і психомоторних функцій дитини.

Також зауважимо, що шестирічні першокласники часто поступаються здоров'ям своїм одноліткам, які залишились у дитячому садочку. Батьки відзначають, що у багатьох першокласників виникають проблеми в процесі адаптації до школи. А з віком у багатьох дітей з'являється низка додаткових "профільних" захворювань, пов'язаних із відвідуванням школи.

Також батьки скаржаться на головні болі у дітей у школі, часті їх захворювання вірусними інфекціями, важкі портфелі учнів, вага яких часто становить 4–5 кг, тоді як норма – 2 кг.

Аналізуючи умови, в яких здійснюється освітній процес, учителі початкових класів зазначають, що класи, як правило, переповнені (від 30 до 36 здобувачів початкової освіти). У дітей немає життєвого простору, чистого повітря, місця для активного і пасивного відпочинку. А вчителям досить важко в таких умовах здійснювати індивідуальний підхід до дитини. Психологи стверджують, що збільшився і рівень агресії серед дітей, що часто є наслідком їх перевтоми та не комфортних умов життєдіяльності в школі.

Усі наведені вище факти свідчать про необхідність термінових змін у системі освіти, від якої залежить стан здоров'я здобувачів початкової освіти, серед них чи не найважливіше завдання – зменшення кількості учнів у класі до 20-25 осіб.

Відсутність у вчителів справжньої мотивації до особистісного та професійного зростання. Найважливіший чинник підвищення якості початкової освіти – це саморозвиток творчого потенціалу педагога. Ключовим моментом реформування освіти, зокрема початкової, є оволодіння педагогами способами інноваційної діяльності, відмова від застарілих і неефективних способів професійної діяльності. Однак використання новітніх підходів не дасть очікуваних результатів без внутрішнього прагнення вчителя до змін, без його принципової переорієнтації на інноваційний підхід.

У Концепції Нової української школи зазначається, що сьогодні збільшується цифровий розрив між учителем і учнем. Багато педагогів ще не вміють досліджувати проблеми за допомогою сучасних засобів, працювати з великими масивами даних, робити і презентувати висновки, спільно працювати он-лайн у навчальних та наукових проектах тощо [23].

Низький соціальний статус та недостатній рівень оплати праці деморалізує педагогічних працівників, знижує мотивацію до особистісного та професійного

зростання. Окрім того, на вчителя української початкової школи покладається забагато різних обов'язків: він і вчитель-предметник, і вчитель-класний керівник, і завгосп, і фінансист. Усе це заважає йому зосереджуватись на головному: підготовці і організації освітнього процесу; професійному самовдосконаленні відповідно до нових вимог. Тому важливим є створення для вчителя комфортних умов праці, сприяння його професійному зростанню.

Отже, для того, щоб вивести вітчизняну початкову освіту з кризового стану необхідно оновлювати зміст освіти з урахуванням визначених недоліків, думок кращих досвідчених педагогів, зберігаючи традиційні здобутки, враховуючи досвід розвинутих країн світу. Підручникотворення має бути більш якісним і послідовним. Ефективність нових навчальних підручників повинна бути експериментально перевіреною. Слід на законодавчому рівні переглянути питання наповненості класів учнями, враховуючи досвід розвинутих країн світу, думки психологів, лікарів та досвідчених учителів-практиків. Також важливою умовою позитивних змін є створення належних умов праці для вчителя і суттєве підвищення його заробітної плати.

1.3. Основні позиції модернізації 4-річної початкової школи

Із 2000 р. у нашій країні розпочалась п'ята за минулі півстоліття перебудова початкової школи. Оновлення школи у XXI столітті відбувається відповідно до гуманістичного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, національного підходів до освіти шляхом впровадження нового Державного стандарту, нових програм і підручників, створення розвивального та здоров'язберігаючого освітнього середовища, впровадження активних методів та форм роботи, інноваційних педагогічних технологій.

Зміст початкової освіти поступово стає більш багатокomпонентним і дитиноцентричним. Він збагачується розвивальним і виховним компонентом. Через певну систему завдань у підручниках з різних предметів реалізовується особистісно ціннісний аспект, що передбачає самопізнання, формування в учнів позитивного ставлення до себе і навколишньої дійсності, засвоєння гуманістичних цінностей, розвиток творчих здібностей і уяви.

Аналізуючи виховну функцію нових підручників для початкової школи, Я. П. Кодлюк пише, що її призначення – у належному відображенні в них досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності, який охоплює виховання системи цінностей, формування почуттєвої сфери школярів (емоцій, почуттів тощо). При відборі системи цінностей автор рекомендує педагогам мати на увазі такі моменти: по-перше, її важко подати повним списком, оскільки окремі цінності тісно пов'язані, взаємно проникають одна в одну; по-друге, критерієм відбору цінностей має бути їх гуманістична спрямованість (загальнолюдська сутність), рівень соціального досвіду учнів; по-третє, відбір цінностей варто здійснювати з урахуванням віку школярів, оскільки деякі якості будуть потрібні людині лише в дорослому житті (наприклад, енергійність, діловитість) [9].

У змісті підручників відбувається суттєва зміна структурного співвідношення різних видів інформації. А саме: зменшується обсяг готових знань

на користь засвоєння дітьми способів учіння, набуття особистого досвіду творчої діяльності, посилення світоглядного, морально-етичного компонента змісту.

Нові цілі початкової освіти, що окреслені у Державних стандартах і програмах, зумовили зміни не лише у відборі змісту, а й у його методичному забезпеченні. Насамперед це стосується докорінної зміни методичного апарату підручників, який стає більш розвивальним і виховним.

Ефективно організоване навчання містить у собі високий виховний потенціал: у дітей формуються світоглядні уявлення і поняття, ціннісні орієнтації, розвивається гуманістична спрямованість особистості, духовні та матеріальні потреби: зміст багатьох предметів дає змогу вчителю ознайомлювати дітей із зразками моральної поведінки, з формами спільної діяльності та міжособистісного спілкування. Ні з чим не зрівняним є вплив на дітей особистості вчителя, колективу ровесників, виховне, емоційне тло класу. Залежно від цього учень почуває себе або захищеним, або ні; позитивні якості розвиваються швидше, а негативні – блокуються.

У розумінні поняття *зміст виховання* спираємося на таке визначення українських учених: "це науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей і відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до самої себе, до інших людей, до суспільства і держави, до праці, природи, мистецтва... В основі сучасної вітчизняної методології добору змісту виховання лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини, згідно зі ст. 3 Конституції України, як до найвищої цінності, переорієнтація на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують її вільний саморозвиток, збереження своєї індивідуальності, входження в соціум та активну життєву позицію соціально-ціннісного спрямування" [56, с. 342].

Нова реформа спрямована на те, щоб зміст, методи навчання і виховання, ритм уроку, режим дня і тижня, етика спілкування, робота з батьками, дизайн середовища – все працювало на дитячі потреби і вікові можливості, сприяло розвитку дитячих здібностей, не шкодило фізичному і психічному здоров'ю. Важливо зберегти цілісність виховного впливу між системою виховання вчителя у класі і вихователя у групі продовженого дня, де мають бути створені умови для задоволення потреб дітей працювати в індивідуальному темпі, зайнятися у вільний час справами за інтересами. Якщо у групі є жорстка регламентація діяльності дітей, обмеження рухової активності, це стає для них джерелом перевтоми, збудження або депресії, адже витримувати контроль упродовж усього дня досить важко.

Важливим завданням реформи є змотивувати вчителя до особистісного і професійного самовдосконалення. "Особистість виховує особистість" – це азбука виховного процесу. Тому таку виняткову роль відіграє перший учитель у навчанні, і вихованні дитини – молодшого школяра. Особистісні якості педагога надають процесу навчання цінніснозначущу спрямованість і своєрідність впливу через індивідуальну культуру спілкування, поведінку, почуття тощо.

Від того, як молодший школяр сприймає вчителя, залежить його ставлення до школи і до навчання. Ш. О. Амонашвілі привертає увагу до того, що навчаючи

і виховуючи, вчитель залучає дітей до матеріальних і духовних цінностей минулих поколінь. Але як це прилучення відбувається? Вчитель є посередником між дитиною і цими поколіннями, і лише через нього діти пізнають дійсність. І це "через" означає, що різні цінності, знання, морально-етичні норми не доходять до дітей у стерилізованому вигляді, а несуть у собі особисті риси вчителя, його оцінки, ставлення, його світогляд. Гуманний педагог, прилучаючи дітей до знань, одночасно передає їм свій характер, постає перед ними як зразок людяності.

Щоб зберегти самоцінність цього етапу розвитку дитинства, початкова ланка повинна дуже точно і повно враховувати досягнення дошкільного віку не тільки в змістовому і методичному плані (хоча це дуже важливо), а й у плані виховання особистісних якостей дітей, їх вольової сфери, полегшення адаптації до шкільного навчання; захисту від негативних впливів. Тому в початковій ланці, особливо у 1–2-х класах, мають продовжуватись лінії дошкільного розвитку сенсорних процесів (чутливості слуху, вправності руки, гостроти зору), довільності поведінки, умінь співпрацювати та ін.

Сьогодні не може бути початкової школи, яка спеціально не прагне розвивати особистість дитини. Інша справа – яку педагогічну систему для цієї мети обирають учителі. Будь-які педагогічні новації повинні супроводжуватись захистом і гарантованим збереженням прав дитини на якісну освіту. Педагогічний результат треба зіставляти з тими зусиллями, якими він досягається, щоб запобігти загрозі перевантаження фізичних, інтелектуальних сил і емоційного стану дітей. Особливу увагу слід звертати на те, як новації вписуються в загальну систему роботи школи, чи дотримано наступність із подальшим навчанням. Не треба поспішати "вкласти" у дітей якомога більше, адже обсяги знань і поінформованість не гарантують розвитку і вихованості. Водночас надмірне статичне, фізичне, розумове й емоційне навантаження провокує нервові зриви, агресію, депресію. Наші вихованці – це покоління, яке народилося в умовах погіршення екології і поганого харчування, у багатьох сім'ях люди тривалий час перебувають в ситуації непевності, очікування змін, психологічного дискомфорту. Все це, безумовно, посилює потребу емоційного захисту дітей.

У вихованні і навчанні молодших учнів мають поєднуватись цілеспрямоване і опосередковане стимулювання зусиль дітей щодо виховання і розвитку їх пізнавальних і творчих здібностей в ігровому, інтелектуальному, художньому, практичному і комунікативному видах діяльності. Слід уникати голого дидактизму, прямого навчання. Натомість маємо спеціально створювати виховні і розвивальні ситуації, коли активно працюють моральні почуття, інтерес, мимовільна увага, пам'ять. Надзвичайно важливо, щоб дитину оточувало естетично привабливе розвивальне і виховне середовище. Причому не створене раз і назавжди, а мінливе, змінюване педагогами, батьками разом з дітьми.

Щоб не стримувати природної активності дітей, забезпечити достатню фізичну рухливість, педагогічний колектив має забезпечити у початковій школі поле "впорядкованої свободи", коли дитина виховується вільною, але з почуттям відповідальності і любові до рідної домівки, поваги до свого краю; виховується на засадах індивідуального підходу, але підготовленою до життя серед людей. Гіперопіка вихованців породжує їхню надмірну залежність від дорослих, формує

безвільних, неініціативних людей. Натомість слід спеціально вчити вихованців діяти у ситуаціях вибору, розрізняти добре і зле, замислюватися над наслідками своїх вчинків.

Навчальний ритм, режим, структура навчальних занять мають створювати об'єктивні передумови для впорядкованого життя і достатньої самостійності дітей у спілкуванні, рухливості, виборі діяльності, що є необхідною передумовою освоєння демократичних цінностей. Високо оцінюючи виховний потенціал навчального процесу, водночас маємо застерегти вчителів від перебільшення ролі "виховуючого навчання". Ніякі "розвивальні" чи "виховні" предмети не зможуть вичерпати виховних і розвивальних завдань сучасної початкової школи. Ці завдання мають розв'язуватися шляхом комплексного впливу на всі аспекти формування дитячої особистості (сенсорне і розумове виховання, духовне, морально-етичне, громадянське, економічне, трудове, фізичне, художньо-естетичне тощо). В активній співпраці з дорослими і ровесниками, співпереживанні, творчості, іграх, вправах, морально-етичних вчинках відбувається розвиток дитячої особистості, її соціалізація – поступове залучення до системи особистісних і громадянських відносин, усвідомлення себе людиною з певним родоводом і громадянською позицією [42].

1.4. Якість початкової освіти

Досягнення якіснішої і доступнішої для всіх дітей початкової освіти є гострою потребою часу. У цьому процесі наша школа відчуває суперечливий вплив як зовнішніх, так і внутрішніх тисків. Коротко зазначимо основні.

На якості шкільної освіти негативно позначились такі *зовнішні тиски*:

- нарощування відкритої соціальної нерівності, яка нівелює права частини громадян на забезпечення дітей якісною освітою, медичним обслуговуванням, правовим захистом, змістовним дозвіллям;

- демографічна та економічна кризи, що зумовили значні зміни у шкільній мережі, особливо у сільській місцевості, зменшення витрат на всі умови організації навчально-виховного процесу;

- постійне погіршення екологічної ситуації, частотність екологічних катастроф, епідемій збільшили ризики для дитячого здоров'я і виконання у повному обсязі навчального навантаження згідно з вимогами закону "Про загальну середню освіту";

- розхитування ролі сім'ї як найважливішого соціального інституту стабільного розвитку держави зумовило поширення безвідповідального батьківства, насильства над дітьми;

- бурхливий розвиток ЗМІ, доступ дітей навіть молодшого віку до неякісної інформації, засилля реклами безмежного споживання, еротизація свідомості тощо [45].

З якими *внутрішніми викликами* зустрілась початкова школа у XXI столітті? По-перше, змінився світ дитинства: до школи приходять інші діти (більш інформовані, розкуті, але нерідко не підготовлені до навчання і спілкування з ровесниками, з ослабленою увагою, здоров'ям та ін.), яких вчити і виховувати значно складніше, ніж попередні покоління.

По-друге, початкова школа працює в умовах постійних змін, які запроваджуються зверху через модернізацію програм і нові нормативні документи або ініціюються знизу школами, творчими педагогами.

По-третє, підвищення кваліфікації вчителів в ОППО відбувається за старою схемою – раз на п'ять років за скороченим терміном, без належного диференційованого підходу і надання педагогам ресурсного забезпечення для міжкурсового професійного удосконалення. Особливої уваги потребують молоді вчителі, адже, щоб їх зберегти у школі, необхідно продумати спеціальний патронат професійної і соціальної підтримки, бо зміни у підготовці майбутніх педагогів не встигають за темпами оновлення практики.

По-четверте, низький економічний статус вчителя у суспільстві, оскільки більш успішним в матеріальному плані можна бути, працюючи значно менше, знижує мотивацію і професійну відповідальність педагога [45].

Взаємовплив зовнішніх і внутрішніх тисків спричиняє особливу гостроту проблеми якості шкільної освіти.

Що таке якість освіти?

Якість шкільної освіти є похідною від її цілей і завдань. Вона має відповідати як соціальним потребам держави, так і запитам особистості. Якість шкільної освіти – це насамперед її відповідність певним еталонам вимог, що визначені стандартами та нормативами і можуть вимірюватися. Крім того, якість освіти засвідчують різноманітні особисті досягнення учнів чи колективу школи, які не завжди можна кількісно виміряти через нерозробленість відповідних критеріїв. Не можна виміряти, наприклад, традиції, дух школи, емоційне благополуччя дітей, ступінь професійного вигорання педагогів, але вони є яскравими суб'єктивними аргументами щодо оцінювання реальної якості освіти.

Зауважимо, що якість початкової освіти батьками дуже часто оцінюється з позицій захищеності дитини і комфортності її перебування в школі. І це правильно, адже у цьому віці соціальна і здоров'язберігаюча функції не менш важливі, аніж навчальна, бо чим молодший учень, тим важче йому себе захистити.

Особливе значення у характеристиці якості початкової освіти має володіння молодшими школярами такими новоутвореннями цього віку, як *уміння вчитися, готовність (операційна, змістова) для продовження навчання в основній школі, моральна вихованість, позитивний соціальний досвід*. На жаль, поки що немає офіційно визнаних наукою обґрунтованих критеріїв, які б можна було без застережень застосовувати у цій вельми складній справі, але у зазначеному напрямі проводяться інтенсивні дослідження [45].

Якість освіти у початковій школі залежить від багатьох чинників.

1. Найпершим серед яких є *забезпечення реальної доступності та обов'язковості масової початкової освіти для всіх дітей молодшого шкільного віку, незалежно від місця проживання, етнічного походження і матеріального становища батьків*.

За офіційною статистикою навчанням охоплено 99,9 відсотків дітей, але насправді ситуація не така оптимістична. За умов вибору батьками навчального закладу, втрати контролю з боку школи за формуванням учнівських контингентів,

байдужості окремих селищних рад трапляються кричущі випадки, коли поза школою тривалий час залишаються повносправні діти 8–10 років. Масові виїзди батьків за кордон на заробітки, коли діти залишаються під наглядом рідних, теж знижують відповідальність за обов'язковість відвідування школи. Якби початкова школа була обов'язковою для всіх дітей, тоді не бігали б по вокзалах і базарах зграйки малих жебраків. Забезпечити реальне право всіх дітей на освіту, примусити батьків піклуватися про це – найважливіший обов'язок державних органів управління, громадськості, вчителів, ЗМІ.

2. *Якнайповніше використання досягнень дошкільного періоду дитинства*
Зараз спостерігається значний розрив між регіонами у забезпеченні дошкільників систематичною освітою. В окремих регіонах (скажімо, в Києві, Севастополі) майже 75 відсотків малюків відвідують дошкільні заклади, одержують повноцінну підготовку до школи. Але все помітнішою стає неготовність мережі дошкільної освіти задовольнити зростання попиту батьків на виховання дітей у дошкільних закладах. Зумовили недоступність першої сходинки неперервної освіти для більшості дітей велике скорочення дошкільних закладів впродовж попередніх десятиліть через економічну і демографічну кризи, а також зменшення ліцензованих обсягів прийому абітурієнтів на спеціальності з дошкільної освіти. Особливо гостро постає ця проблема у сільській місцевості, де в окремих областях цей показник перебуває у межах 30–36 % (наприклад, Івано-Франківська, Львівська обл.). Такі обставини створюють значні труднощі в реалізації наступності, використанні у початковій школі можливостей раннього розвитку, що об'єктивно знижує якість початкової освіти. Очевидно, слід поновлювати організацію при школах підготовчих груп з диференційованим режимом перебування, адже відновлення мережі дитячих садків і підготовка кадрів є довготривалим процесом. Дошкільна підготовка не повинна бути "міні-школою", інновації у вигляді всіляких платних курсів для малюків, які поширені у великих містах, переважно насичують дітей інформацією, а не розвивають здібності, пріоритетні саме для цього віку.

3. *Створення і "окультурення" освітнього середовища на засадах загальнолюдських і національних цінностей*

Середовище – це сукупність природних і соціальних умов та впливів, що оточують людину; це наш життєвий простір, який активно чи пасивно діє на свідомість і почуття. Молодший школяр має прямі чи опосередковані зв'язки з *природним, соціальним, навчальним, ігровим, технологічним і психопедагогічним середовищами*. Вихованість, навченість, розвиненість дитини – результат не лише діяльності вчителя, сім'ї, а й впливу усіх зазначених середовищ.

Місце розташування школи, стан її будівлі, кількість дітей у ній, розміщення класів початкової школи, їх наповненість, наявність груп продовженого дня, гарна їдальня, медичний кабінет – це базові передумови якісного навчання молодших школярів. Саме середовище найбільше приваблює батьків у приватних навчальних закладах.

Оптимальною для молодшого шкільного віку є автономна початкова школа або її функціонування у комплексі з дитячим садком. За умов однакового фінансування державних закладів вони дуже відрізняються ставленням дирекції і

вчителів до облаштування середовища для початкових класів. В одних закладах ще на подвір'ї видно, що для молодших школярів немає ігрових і фізкультурних майданчиків, дослідних ділянок, в інших – впорядковано, устатковано кожен зону, враховано інтереси шестирічних першокласників. Особливу роль слід надавати створенню матеріальних умов для збереження і розвитку здоров'я дітей: відповідність меблів, зони відпочинку, окремі столики для харчування, безпечні туалети тощо.

4. *Системоутворюючим чинником якості шкільної освіти є якість її змісту*
Від того, якими є мета і теорія відбору змісту, його структурування за освітніми галузями, предметами, наскільки точно він співвідноситься з потребами і можливостями дітей конкретного класу, значною мірою залежить ефективність початкової освіти.

У конструюванні змісту сучасної початкової освіти втілено такі ідеї: 1) визначення змісту усіх освітніх галузей на засадах гуманізації, цілісності, потреб загальнокультурного розвитку дітей; 2) застосування державного стандарту як основного механізму реалізації соціального запиту держави щодо освіченості дітей, нормативного регулювання змісту, обсягів навчального матеріалу; 3) запровадження компетентнісного підходу до відбору змісту і визначення вимог до навчальних досягнень учнів; 4) інтеграція як принцип конструювання і реалізації змісту через інтегровані курси, що дає змогу краще врахувати цілісність світу, розкрити дітям взаємозв'язки між різними явищами, подіями тощо; 5) цілеспрямоване збагачення змісту виховним і розвивальним матеріалом, який створює передумови різнобічного виховання і розвитку учнів; 6) варіативність реалізації державного стандарту шляхом створення авторських програм і відповідних підручників.

Робота над удосконаленням змісту триває, потрібне його розвантаження, узгодження вимог Державного стандарту з потребами особистісного розвитку молодших школярів.

5. *Повноцінна реалізація ідей особистісно зорієнтованої освіти*

Всебічне вивчення і розуміння внутрішнього світу учнів залишається аксіомою якісного навчання і виховання. В. О. Сухомлинський у праці "Серце віддаю дітям" зазначав: "Без знання дитини, без глибокого розуміння всієї складності явищ, які відбуваються в її душі, виховання стає сліпим і тому беззмістовним" [51, с. 18]. Реалізація особистісного підходу у навчально-виховному процесі здійснюється багатопланово: у врахуванні індивідуальних особливостей дітей, у тому числі стану здоров'я, психологічного, пізнавального і мовленнєвого розвитку, статевих відмінностей, взаємин з дорослими та іншими дітьми; шляхом гуманізації навчальної взаємодії, суб'єктності стосунків "вчитель-учні". Це передбачає діалогічність і співробітництво у навчально-виховному процесі на засадах взаємної поваги, взаємної залежності та відповідальності, що спонукає дітей до активності, вільного вибору завдань, обміну думками, враженнями, визнає їх право на помилку і самооцінку.

Особистісна орієнтація навчання зобов'язує вчителя брати до уваги те, що діти мають різні стилі мислення. Учні з рефлексивним стилем потрібен час, щоб розпочати роботу, обдумати, для них важливим є комфорт у часі. Діти яскравого

сенсорного типу жваві, активні, але незібрані, їм важко зосередитись. Дітям-візуалам обов'язково треба як слід роздивитися, прочитати, їм важко зосередитись на теоретичному матеріалі; для аудіалів більш важливим є слухове сприймання; для дітей з тактильним стилем – рухова діяльність.

Гуманізація виявляється й у ставленні вчителя до дисципліни на уроці, заохоченні до навчання, оцінюванні результатів праці учнів. Якщо його позицію учні розуміють, то дії вчителя сприймаються як справедливі, це стимулює їх бути кращими. Тому про що б не говорив учитель з дітьми, він має знаходити точні, справедливі, переконливі слова, адже нерозбірливість висловлювань, агресивний тон знецінює найкращі наміри. Емоційне благополуччя учнів у класі створює в них відчуття особистої захищеності, за цих умов їхні позитивні якості зміцнюються, а негативні блокуються.

Освоєння ідей особистісно зорієнтованого навчання вимагає оновлення психологічних знань учителя, оволодіння діагностичними вміннями, передбачає застосування природовідповідних методик. Крім методичних результатів це спрямовує зусилля педагогів на формування в учнів важливих особистісних якостей щодо їх вихованості і розвитку.

6. Сформованість у молодших школярів ключових компетентностей

Якість початкової освіти визначається не лише засвоєнням учнями предметних компетентностей, а й ключових, які мають бути найважливішим особистісним надбанням кожного випускника початкової школи.

Запровадження компетентнісного підходу в європейську освіту стартувало ще у 1996 році. Тоді в доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО з освіти для XXI століття "Освіта. Прихований скарб" було сформульовано чотири принципи, на яких має базуватись освіта: навчитися жити разом, навчитися отримувати знання, навчитися працювати, навчитися жити (змістовно, достойно). Ці принципи було розвинуто у подальших тривалих дослідженнях. Їх результати висвітлено у доповіді ради Європи "Ключові компетентності для Європи" (2006), у якій стрижневою ідеєю є центрованість на практикоорієнтованих результатах усіх ланок освіти, переосмислення ролі знань (для учнів важливіше "знаю, як", аніж "знаю, що"). Це є особливо значущим для початкової ланки, де треба досягти обов'язкового засвоєння учнями широкого кола загальнонавчальних і загальнокультурних умінь.

У Концепції Нової української школи визначено 10 ключових компетентностей, якими має оволодіти учень: спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами, математична компетентність, основні компетентності у природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, вміння вчитися впродовж життя, ініціативність і підприємливість, соціальна і громадянська компетентність, обізнаність і самовираження у сфері культури, екологічна грамотність і здорове життя.

Кожна ключова компетентність дає учням "ключ" для розв'язання широкого кола навчальних і життєвих завдань, тому вони формуються на міжпредметній основі. Компетентнісний підхід передбачає особистісно-діяльнісне навчання, заохочуючи активність учнів.

У формуванні ключових компетентностей на різному змісті необхідно забезпечити:

- чітке усвідомлення дитиною мети роботи;
- мотивацію на одержання виховного результату;
- оволодіння загальнонавчальними вміннями і навичками;
- рефлексію своїх досягнень;
- можливість використання одержаних знань і умінь для розв'язання різних типів навчальних і життєвих задач (серед яких є обов'язково творчі);
- набування індивідуального досвіду завершеної справи;
- успішної співпраці у різних групах, для виконання комплексних завдань (наприклад, участь у проектах, творчих роботах, виставках, громадських дорученнях тощо), які вимагають застосування різних компетентностей, фізичної і вольової готовності до продуктивної праці;
- навчання дітей приймати рішення, спираючись на знання, досвід, елементарне прогнозування.

7. Технологічність методики початкового навчання

Задоволення вимог Державного стандарту в умовах масової початкової освіти об'єктивно зумовлює потребу для кожного вчителя досконалого оволодіння набором ефективних технологій предметного і загальнонавчального значення.

Технологічний підхід включає систему дій вчителя і учнів, спрямованих на досягнення наперед визначеної мети шляхом послідовного та неухильного виконання певних навчальних дій в умовах оперативного зворотного зв'язку. Технологія навчання повинна мати чіткі процесуальні характеристики (що, як і у якій послідовності, у якому обсязі слід робити), щоб кожен учитель, застосувавши її, міг досягти запланованого результату. У цьому відмінність технологічного підходу від звичайних методичних рекомендацій, які пропонують описові орієнтири. Технології можуть змінюватися у змістовій частині і частотності завдань, залежно від результатів оперативного зворотного зв'язку, але вони мають бути застосовані повністю, а не за окремими елементами. В умовах чіткого визначення у нових програмах вимог до навчальних досягнень учнів відбувається виразна переорієнтація методики з опису процесу діяльності на процедури досягнення конкретного результату. Вимога до вчителя не "вчити", а "навчати" стає соціально і професійно обов'язковою в контексті запровадження моніторингу якості початкової освіти. Тому необхідно, щоб учитель, плануючи засвоєння того чи іншого матеріалу, глибоко обдумував, якої мети він має досягти і які саме засоби економно і цілеспрямовано приведуть учнів його класу до її досягнення: окремі методи, інтерактивні прийоми чи цілісна предметна або загальнонавчальна технологія; який зміст попередньо дібрати для цього, які діагностичні завдання підготувати, скільки треба часу, щоб сповна пройти всі етапи навчання, як перевірити, чи досягнуто результату тощо.

8. Моніторинг як інструмент управління якістю початкової освіти.

Процес моніторингу якості шкільної освіти поступово набуває в нашій країні організаційного, фінансового і наукового забезпечення. У науковому значенні це

система цілеспрямованого збирання, обробки і розповсюдження інформації про діяльність освітньої системи або її окремих елементів, яка забезпечує неперервне відстеження її стану для корекції та прогнозу розвитку. Мета таких досліджень – зібрати матеріал для аналізу та оцінювання основних складових, які характеризують якість освіти: 1) ресурси, що вкладено в освіту (стан будівель, шкільне обладнання, кількість учителів, витрати на одного учня та ін.); 2) організація освітнього процесу (якість змісту, кадрів, середовище навчання вчителів, інспектування тощо); 3) результат освітньої системи (індивідуальні досягнення учнів, стан виховання, соціалізації учнів у школі тощо); 4) прогноз подальшого розвитку освіти [22].

Моніторинг якості початкової освіти – це обов’язкова самостійна ланка управлінської діяльності. Щоб бути ефективним, він має стати системою, у якій поєднано усі види контролю і оцінювання, упорядковано об’єкти, процедури й інформацію у часі і просторі, передбачено види, форми, критерії обробки даних та їх подальше використання з метою впливу на якість початкової освіти на різних рівнях управління. У цьому разі можна буде відстежувати рівень реалізації цілей початкової освіти, у тому числі тих, які визначають особистісний розвиток дітей, їх здоров’я, допомагають помітити найважливіші зміни у її якості і здійснити відповідні кроки як для корекції стану, так і обґрунтованого матеріального і морального заохочення найкращих педагогів.

Винятково важливо розвивати готовність учителів до самостійного проведення у своєму класі досліджень якості досягнень учнів з різних аспектів, залучати дітей до самооцінної діяльності, привчати до складання "Освітнього портфоліо", що різними засобами характеризує їхні індивідуальні здобутки.

9. Особистісна і професійна підготовка вчителя – локомотив якісних змін в освіті

Професійний гуманний учитель – велика цінність для дитини, держави, батьків. На сьогодні дуже ускладнилася робота вчителів початкової школи: розширились професійні функції, підвищилась відповідальність за результати державної підсумкової атестації, зросли вимоги батьків, стрімко наступає інформаційне середовище тощо. А тому потрібно постійно навчатися. *Досягнення гармонії вимог і умов праці вчителя – це швидкий і надійний шлях до якісної початкової освіти [45].*

Таким чином, сучасна ситуація розвитку шкільної освіти потребує розуміння її якості як цілісного інтегрованого результату, на який впливає багато чинників: доступність одержання початкової освіти, можливість використання здобутків дошкільної освіти, створення сприятливого освітнього середовища, якісний зміст і сучасні підручники, повноцінна реалізація ідей особистісно зорієнтованої освіти, сформованість ключових компетентностей, технологізація методики, моніторинг як засіб управління якістю, особистісна і професійна підготовка вчителя. Високої якості початкової освіти можна досягти у кожній школі, якщо там працює колектив однодумців, панує дух партнерства, взаємної підтримки і надихаючого управління.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Вивчити положення Концепції Нової української школи. Визначити і записати основні реформаторські ідеї у вигляді таблиці.

2. На основі вивчення основних положень Концепції Нової української школи написати есе на тему: "Якою я бачу Нову українську школу" (обсяг 1 сторінка друкованого тексту).

3. Проаналізувати дослідницький проект на тему: "Права молодших школярів відповідно до нормативно-правових документів" (див. додаток В). Визначте позитивне в проекті і недоліки (бажано у вигляді таблиці).

Для цього спочатку опрацюйте додатки А і Б.

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для самоперевірки

№	Рівні мислення	Питання
1	Знання	Пригадай, у чому полягає мета загальної початкової освіти?
2	Розуміння	Поясни значення початкової школи в системі неперервної освіти.
3	Застосування	Що вже змінюється в системі початкової освіти? Наведіть приклад з досвіду роботи вчителів початкової школи.
4	Аналіз	Проаналізуй зовнішні та внутрішні тиски на якість шкільної освіти, визнач їх відмінності.
5	Оцінка	Прокоментуй чинники впливу на якість освіти (за О. Я. Савченко).
6	Синтез	Запропонуй свій чинник впливу на якість освіти.

Тест №1

1. Що є метою початкової загальної освіти?

2. Напишіть, якої обставини, що зумовлює особливу роль початкової школи в системі неперервної освіти, не вистачає:

– вік молодших школярів (6-10 р.) обіймає два мікрівікових періоди 1-2 кл., 3-4 кл., які мають виразні вікові характеристики;

– із ігрової діяльності визріває і в основному формується навчальна діяльність;

– об'єктивно неприпустимим є педагогічний брак;

– у цих класах складається сприятлива ситуація партнерства вчителя з батьками.

3. Дайте визначення поняття "зміст виховання".

4. Назвіть три недоліки сучасної початкової освіти.

5. Відповідність освіти певним еталонам вимог, що визначені стандартами і нормативами і можуть вимірюватися – це:

- а) якість освіти;
- б) зміст освіти;
- в) результат освіти.

6. Для якого чинника впливу на якість освіти характерна реалізація особистісного підходу та врахування індивідуальних особливостей дітей у навчально-виховному процесі?

- а) системоутворюючий чинник;
- б) особистісна і професійна підготовка вчителя;
- в) повноцінна реалізація ідей особистісно зорієнтованої освіти;
- г) технологічність методики початкового навчання.

Правильні відповіді до завдань тесту № 1

1.	Метою початкової загальної освіти є всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання та вміння вчитися, повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, умінь і навичок здорового способу життя
2.	У початкових класах працює ГПД
3.	Зміст виховання – науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей, і відповідно сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до самої себе, до суспільства, до інших людей, до праці, природи, мистецтва
4.	Перевантаження здобувачів початкової освіти навчальним матеріалом і навчальними предметами, невміння здобувачів освіти застосовувати набуті знання в житті, способи навчання в школі не мотивують учнів до навчання
5.	а
6.	в

План семінарського заняття № 1

Мета: усвідомити специфіку початкової школи, важливість концептуальних змін у ній; розвивати аналітичні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Перевірка знань з теми курсу.
  - 1.1. Тестовий контроль знань.
  - 1.2. Усне опитування (див. питання для самоперевірки.).
2. Перевірка самостійної роботи.
  - 2.1. Основні положення Концепції Нової української школи.
  - 2.2. Оцінювання та самооцінювання підготовлених есе на тему: "Якою я бачу Нову українську школу".

План практичного заняття № 1

Мета: усвідомити специфіку початкової школи, важливість концептуальних змін у ній; розвивати аналітичні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Мозковий штурм з теми курсу.
2. Перевірка самостійної роботи.
  - 2.1. Права молодших школярів.
  - 2.2. Розробити схему "Права молодших школярів" (групова робота).
  - 2.3. Дослідницький проект. Особливості його розробки.
  - 2.4. Аналіз дослідницького проекту на тему: "Права молодших школярів відповідно до нормативно-правових документів". Визначення позитивних моментів і недоліків.

ТЕМА 2: ПСИХОФІЗИЧНЕ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

"Правильний режим, повноцінне харчування, фізичне загартування – усе це охороняє дитину від захворювань, дає їй щастя насолоди красою навколишнього середовища".

В. О. Сухомлинський

План

- 2.1. Фізичний стан дітей.
- 2.2. Нейропсихологічний стан дітей.
- 2.3. Особливості сприймання навчальної інформації молодшими школярами.
- 2.4. Перевантаження учнів.
- 2.5. Етика педагогічної взаємодії як основа збереження психофізичного здоров'я молодшого школяра.

Основні поняття: біологічна зрілість; лівопівкульний, правопівкульний, рівнопівкульний типи людини; кінезіологія; дитина, орієнтована на зір; дитина, орієнтована на слух; кінестетично орієнтована дитина; працездатність школярів; перевтома; педагогічна етика.

2.1. Фізичний стан дітей

Час перебування дітей у початковій школі для їх подальшого становлення та навчання – вирішальний, іноді визначальний, а у деякого і доленосний. Саме в цей період у дитини активно вдосконалюються її енергетичні та фізичні параметри майбутнього життя. Визначаються потужність сили думки, розвиток її почуттів та уяви. Зрозуміло, що всі потенціали дитини формуються ще задовго до її приходу до школи, але вже в період навчання в початковій школі вони набувають певних контурів дорослої людини. Тому цей час важливий для визрівання та формування задатків, закладених у дитині.

Ось чому сучасний учитель має бути обізнаний з досягненнями не тільки загальної, вікової, педагогічної психології; а й з основами психофізіології та її розділами: віковою психофізіологією, нейропсихологією. Розкриємо деякі аспекти психофізіології учнів початкової школи: фізичний стан, нейропсихологічний стан, особливості сприймання навчальної інформації молодшими школярами.

Стан здоров'я сучасних дітей досить тривожний. Так, в Україні серед семилітніх дітей здоровий тільки кожен четвертий і на 1000 дітей припадає майже 1460 різноманітних захворювань.

Стрімкий перехід на початок навчання з шести років зумовив чимало проблем. Шестилітні першокласники поступаються здоров'ям своїм одноліткам, які залишились у дитсадочку.

З віком у багатьох дітей з'являється низка додаткових "профільних" захворювань, пов'язаних з відвідуванням школи. За даними дослідників у тих випадках, коли біологічний вік відстає від хронологічного, спостерігаються зрушення у небезпечний бік нервово-психічних і психомоторних функцій. Оцінюючи фізичний розвиток дітей, що вступають до 1 класу, було виявлено 64,9% дівчаток і 63,3% хлопчиків зі значним відставанням біологічного віку від хронологічного.

Усі наведені вище факти свідчать про необхідність термінових змін у системі освіти, від якої залежить стан здоров'я учнів початкової школи. І провідною ланкою в цьому є вчитель початкової школи, який має знати особливості біологічної зрілості, фізичного розвитку, дозрівання мозкових структур дитини та вміти створювати умови для збереження здоров'я молодших школярів [25].

Біологічна зрілість дітей

Нерівномірність темпу зростання і розвитку організму на етапі дозрівання є загальною закономірністю. Проте в цей період виявляються і деякі індивідуальні особливості. Зустрічаються індивідууми, темп розвитку яких прискорений і за рівнем зрілості вони випереджають свій власний хронологічний (календарний) вік, може спостерігатися і зворотнє співвідношення.

Дітей зі сповільненим темпом розвитку називають такими, що "відстають"; раніше їх кількість була відносно незначною (10-20%) і найчастіше їх виявляють перед вступом до школи або під час навчання. Але за умов пониження вікового цензу (з шести років) приходу до школи кількість таких дітей збільшилася в кілька разів. Школярі зі сповільненим темпом біологічного розвитку менш активні на уроках. У них спостерігається підвищене відволікання і несприятливий тип зміни працездатності; під час навчального процесу виявляється виражена напруга зорового та рухового аналізаторів і серцево-судинної системи [25].

Прискорений темп індивідуального розвитку дитини призводить до випередження біологічного віку порівняно з хронологічним. Ті, що "випереджають", трапляються в колективі учнів, рідше, аніж ті, що "відстають". Цікаво, що у дівчаток прискорений розвиток спостерігається частіше, аніж у хлопчиків. У школярів з прискореним темпом індивідуального розвитку працездатність нижча, аніж у дітей, біологічний вік яких відповідає календарному. Вони частіше мають надмірну вагу тіла за рахунок жировідкладання; більшість із них страждають на гіпертонію і хронічний тонзиліт, у них вищі показники захворюваності, частіше і різкіше проявляються функціональні відхилення [20].

Отже, індивідуальні зміни темпу зростання і розвитку дитини приводять до невідповідності біологічного віку хронологічному. Дітей з такою невідповідністю необхідно своєчасно виявляти, оскільки вони потребують медико-соціальної охорони здоров'я впродовж усього періоду дозрівання організму. Оцінювати рівень вікового розвитку мають педіатри і підліткові лікарі під час планових медичних оглядів дітей.

Інформативними показниками біологічного віку є рівень осифікації скелету, прорізання і зміна зубів, поява вторинних статевих ознак, початок менструацій у дівчаток, а також морфологічні показники фізичного розвитку (зріст і його річні

надбавки). Слід враховувати, що з віком ступінь інформативності перерахованих показників змінюється.

Надмірні навантаження під час так званого раннього навчання мають негативні наслідки для біологічного дозрівання структур головного мозку дитини: підвищують кров'яний тиск, розбалансовують газообмін у нервових тканинах; викликаючи мікрогіпоксії, уповільнюючи нормальне дозрівання мозкових структур.

Відомо, що досить часто природа кидає виклик нам, дорослим, у вигляді феномена "вундеркінда". Дитина ніби випереджає свій біологічний годинник, ставлячи іноді нас у глухий кут. Але пам'ятаймо, що це, в першу чергу, "дзвінок" для нас про ті необмежені можливості кожної людини, які перебувають у латентному стані певний період, а іноді і все життя. Тому такі прояви мають бути підтримані вчителем, а дитина має почувати себе захищеною від іроній, образ, нерозуміння та самотності.

Підтримуючи вундеркінда, варто пам'ятати, що бездумне навантаження його потенціалу та постійне використання для шкільних потреб може зламати та розбалансувати цей тонкий, тендітний механізм. І як результат – повернення до норми або хвороби і психічна травма, яка негативно вплине на подальше життя дитини. Отже, підтримуючи прояв вундеркіндства, важливо йому не зашкодити.

Гармонічність фізичного розвитку дитини

Говорячи про збільшення кількості захворювань у дітей, варто усвідомити їх частотність та розповсюдженість. Заслуговують на увагу результати дослідження О. Кочерги [25] (табл. 1).

Таблиця 1.

Ранговий розподіл захворювань у різних вікових групах

Рангове місце	Вікова група, років			
	1-6	7-10	11-14	15-17
I	Хвороби органів дихання	Хвороби органів дихання	Хвороби органів дихання	Хвороби органів дихання
II	Інфекційні хвороби	Інфекційні хвороби	Травми і отруєння	Травми й отруєння
III	Алергічні захворювання	Хвороби органів травлення	Хвороби нервової системи і органів чуття	Хвороби нервової системи і органів чуття
IV	Хвороби органів травлення	Травми і отруєння	Хвороби шкіри і підшкірної клітковини	Психічні розлади
V	Травми і отруєння	Хвороби нервової системи і органів чуття	Хвороби органів травлення	Інфекційні захворювання

Усвідомлення рангового розподілу захворювань у різних вікових групах учнів має допомогти вчителям завчасно проводити профілактичні заходи, запобігаючи їх виникненню.

Особливо варто звернути увагу на кількість сталих зубів для шестиліток, які йдуть до школи. Дослідження вказують на те, що у таких дітей має бути від 1 до 6 постійних зубів. Саме така їх кількість сприяє успішній адаптації до шкільних умов та витривалості в навчальній діяльності.

Педагогам слід знати, що весь процес росту дітей до 10 років можна умовно поділити на три періоди:

- I – перша фаза збільшення маси тіла (1–4 роки);
- II – перша фаза збільшення довжини тіла (5-7 років);
- III – друга фаза збільшення маси тіла (8–10 років).

Останнім часом зростає кількість дітей, які мають зайву вагу. А це, в свою чергу, погіршує навчальні можливості дитини, обтяжує її додатковими навантаженнями. Найефективніше лікування ожиріння – запобігання йому. Без допомоги дорослих, без активної профілактики боротися з зайвою вагою важко. Тут знадобляться знання добових навантажень та режиму відпочинку дитини.

Раціональний режим дня слід будувати відповідно до природних ритмів. Цивілізаційні процеси дедалі більше віддаляють людину від природи. Результати сучасних наукових досліджень доводять, що хвороби виникають здебільшого за умов дисгармонії між людиною та природою. Людина – частина природи і має жити з урахуванням її законів.

Дослідження свідчать, що за біоритмологічними ритмами всі люди поділяються на: "жайворонків" (до них належать люди, у яких найвища працездатність у першій половині дня); "сов" (мають працездатність увечері і навіть уночі); "голубів" (в них гарний рівень працездатності протягом усього дня). Водночас вчені дійшли висновку, що "сови" формуються внаслідок умов життя, праці та побуту, всупереч життєвим ритмам людини і не є природними. Серед них частіше спостерігаються значні відхилення у функціонуванні серцево-судинної системи та шлунково-кишкового тракту.

Природний годинник, за яким діє все живе, а отже і людина, прив'язаний до ритму зміни дня та ночі, тобто до добового обертання Землі навколо своєї осі. Тому людина встає зі сходом сонця і з заходом лягає спати, тобто за своєю суттю люди "жайворонки" або "голуби". Дослідження показали, що у дітей немає чіткої типізації біоритмологічного профілю, тому під час розробки режиму дня слід орієнтуватись на ритм саме сходу і заходу сонця.

Основні компоненти *раціонального режиму дня* такі:

1. Вранці дітям потрібно вставати не пізніше 6.30–7.00 години (дорослим варто вставати о 6.00). Чому саме у цей час? Виявляється, якщо прокинутись разом із природою, то відчуття бадьорості триватиме увесь день. Особливо необхідно зрозуміти, що процес просинання має бути поступовим, а не різким. Тому має бути ритуал пробудження і його необхідно дотримуватись. Проте для навчально-виховного процесу найбільший інтерес становлять біоритмологічні фактори: 5-7 год – максимальна активність легенів і швидкість роботи серця, а 6-7 год – особливо сильний імунологічний захист організму. Тому пробудження

молодших школярів, виконання ранкової гімнастики (фізичної зарядки) та загартовальні процедури слід закладати в режим дня до 7 год ранку.

2. Наступний крок – ранкова гімнастика. Вона потрібна саме тому, що, порівняно з дитячим садком, рухова активність учнів початкових класів скорочується. А фізіологічно дитина ще не готова до тривалого нерухомого положення тіла. Позитивним у процесі виконання фізичних вправ є виникнення сигналів, які надходять від м'язів у головний мозок і рефлекторно стимулюють кровообіг, дихання та обмін речовин. Одночасно активізуються клітини головного мозку завдяки притокові крові, збагаченої киснем, внаслідок чого підвищується рівень розумової працездатності.

3. Ранковий туалет. Треба почистити зуби та вмитися прохолодною водою. Дуже корисно привчити дитину приймати контрастний душ. Для загартування корисно ногами потоптатись на гладеньких морських камінчиках, змочених водою (або на гудзиках різних розмірів, що нашиті на шматочок фланелевої тканини, яку теж варто змочити водою), чи позайматися на масажері для ніг (всі, мабуть, пам'ятають, що на підошвах ніг знаходяться біологічно активні зони, пов'язані з внутрішніми органами). Недарма ж у Давньому Римі існував закон, який забороняв носити сандалії молодим людям до 21 року. Сьогодні всім відомо, як корисно ходити босоніж.

4. Прийом їжі. Виявляється, що в органів травлення є періоди, коли вони працюють активно і коли – пасивно. Найвища працездатність органів травлення з 7.00 до 15.00 години. Найнижчий рівень працездатності органів травлення – з 19 вечора до 3 години ночі.

5. Після обіду – активний відпочинок, але без зайвих перевантажень.

6. Робота над домашнім завданням. Другий період підвищення розумової працездатності – з 17 до 19 години. Тому виконання домашніх завдань слід перенести саме на цей час.

7. Після вечері дитина має вільний час.

8. О 20.00 – підготовка до наступного дня.

9. О 20.30 – час вечірнього туалету, але спочатку потрібно розстелити постіль і відчинити квартиру.

10. 21.00 – час сну. Доросла людина повинна спати 7-8 годин на добу, підліток – 9 годин. Найповноцінніший сон – до 24 години, а не після. Чим менший вік дитини, тим більше вона повинна спати. Так у першокласників (6 років) сон має складати 12-11,5 годин (з них 10-11 годин вночі і 1,5-2,5 години вдень) [25].

2.2. Нейропсихологічний стан

Дозрівання мозкових структур забезпечує становлення стійкого підґрунтя психіки та рівнів розвитку психічних і когнітивних функцій, необхідних для навчання. Спеціалісти з дитячої психології у США звернули увагу на низку цікавих особливостей динаміки розвитку дітей. Найважливіша з них – це хвилеподібна циклічність настрою і поведінки, де не останню роль відіграє дозрівання мозкових структур. Про це свідчить наведена нижче таблиця (табл.2).

Хвилеподібна циклічність настрою і поведінки

Вік, роки			Якості
2	5	10	Спокійний, приязний
2,5	5,5-6	11	Дуже неспокійний, ламкий
3	6,5	12	Урівноважений
3,5	7	13	Неспокійний, дратівливий
4	8	14	Енергійний
4,5	9	15	Замкнутий, нервовий
5	10	16	Спокійний, рівний, контактний

Знання наведеної циклічності можуть допомогти краще зрозуміти ті чи інші дії дитини і допоможуть вчителю краще скоригувати свої дії стосовно учня.

Дослідження міжпівкульової функціональної асиметрії (МФАс) показало, що мозок дитини дозріває нерівномірно. Педагогові необхідно знати, що у дошкільників (шестиліток) переважає правопівкульове домінування мозку, тим часом, як у дітей 7-8 років найрозповсюдженішим є змішаний вид асиметрії. З певною часткою умовності функціональну активність півкуль можна поділити так: лівопівкульовий, правопівкульовий, рівнопівкульовий типи.

Лівопівкульовий тип. Домінування лівої півкулі визначає схильність до абстрагування і узагальнення, словесно-логічний характер пізнавальних процесів. Ліва півкуля відповідає за письмо, лічбу, здібність до аналізу, абстрактне, концептуальне мислення.

Ліва півкуля відповідальна за понятійне, конвергентне (націлене на одне, єдино правильне рішення) мислення, прогнозування майбутніх подій, висування гіпотез.

Серед людей, у яких домінує лівопівкульовий тип мислення, багато інженерів, математиків, філософів, лінгвістів, представників теоретичних дисциплін. Нерідко вони раціональні і розсудливі, багато й охоче пишуть, легко запам'ятовують великі тексти, їхня мова граматично правильна. Для них характерне загострене почуття обов'язку та відповідальності. Часто такі люди займають адміністративні посади, але їм не вистачає гнучкості, безпосередності і спонтанності у вираженні почуттів. Вони вважають за краще діяти за схемами чи трафаретами заздалегідь складеними, важко будують свої стосунки з людьми [24].

Правопівкульовий тип. Домінування правої півкулі визначає схильність до творчості, конкретно-образний характер пізнавальних процесів, дивергентне (націлене на вироблення більшої кількості варіантів вирішення проблеми) мислення. Права півкуля мозку відповідає за орієнтацію в просторі і легко сприймає просторові відносини.

Мова правопівкульових людей емоційна, експресивна, багата інтонаціями, жестикуляцією. Вона не особливо вибудована, а тому можливі запинки, плутаність, зайві слова і звуки. Їм легше диктувати текст, ніж писати (лівопівкульовим, навпаки, легше писати, ніж диктувати). Як правило, правопівкульові люди – цілісні натури, вони відкриті і безпосередні у вираженні

почуттів, наївні, довірливі, здатні тонко відчувати і переживати. Їхні дії часто залежать від настрою. Серед правопівкульових багато літераторів, журналістів, діячів мистецтва, організаторів [24].

Рівнопівкульовий тип. Відсутнє яскраво виражене домінування однієї з півкуль, обидві синхронно беруть участь у виборі стратегій мислення. Крім того, існує гіпотеза ефективної взаємодії правої і лівої півкуль як фізіологічної основи загальної обдарованості.

Поділ людей на правопівкульових, лівопівкульових і рівнопівкульових якоюсь мірою умовний, але дає змогу побачити багато чого в людській психіці чіткіше. Завжди слід пам'ятати, що мозок при спеціалізації півкуль працює як єдине ціле, а розвиток міжпівкульової взаємодії є основою розвитку інтелекту. Найбільш сенситивний вік людини для інтелектуального розвитку – до 10 років, коли кора великих півкуль дитини ще остаточно не сформована. Тому результативність навчання дітей залежатиме від своєчасного розвитку міжпівкульової взаємодії і добору індивідуальних методик, що враховують профіль функціональної асиметрії півкуль і статеві дихотомії (поділ на дві частини) [24].

Сьогодні зростає число дітей з мінімальними мозковими дисфункціями (близько 30 %), які проявляються порушенням мовлення, мислення, зміною якостей психіки. Доведено, що певну роль в їх виникненні грає порушення функціональної асиметрії кори великих півкуль головного мозку і міжпівкульової взаємодії [47, с. 59]. Розвитку обох півкуль мозку сприяють кінезіологічні вправи. *Кінезіологія* – це наука, що вивчає здатність людини через рухові вправи досягти розвитку розумових здібностей і повноцінного здоров'я. Кінезіологічні вправи покращують розумову діяльність, сприяють запам'ятовуванню, підвищують стійкість уваг, допомагають відновленню мовленнєвих функцій, полегшують процеси читання і письма учнів початкових класів. До таких вправ відносяться дихальні вправи, вправи на розвиток пам'яті, уваги, логічного мислення, вправи для очей, вправи на зняття емоційного напруження, масаж та ін. [47, с. 59-60].

Заслуговує на увагу антистресовий кінезіологічний комплекс вправ, який гармонізує роботу півкуль головного мозку дитини, активізує її творчий потенціал, представлений у працях О. Кочерги.

Антистресовий кінезіологічний комплекс вправ

Вправи рекомендується виконувати щодня протягом 6-8 тижнів по 15-20 хвилин. Їх виконують сидячи. Іноді для екстреної допомоги при стресі досить виконати кілька вправ.

1. Маятник.

Мета. Зняття рефлексу периферичного зору, ритмування правої півкулі, активізація стовбурових структур мозку і міжпівкульової взаємодії, енергетизація мозку.

Голова фіксована. Очі дивляться прямо перед собою. Відпрацьовуйте рух очима за чотирма основними (вгору, вниз, направо, наліво) і чотирма допоміжними напрямками (по діагоналях); зведіть очі до центру. Рухи очей мають збігатися з диханням. На фазі глибокого вдиху робіть рух очима, потім утримуйте очі в крайньому латеральному положенні на фазі затримки дихання. Повернення в

початкове положення супроводжуйте пасивним видихом. Вправу виконуйте з підключенням одночасно спрямованих рухів язика (очі і язик вправо – вдих, пауза, в початкове положення – видих, пауза, очі і язик вліво – вдих, пауза, в початкове положення – видих, пауза і так далі).

2. Вуха.

Мета. Енергетизація мозку.

М'яко розпряміть і розтягніть руками зовнішні краї вух у напрямку вгору - назовні від верхньої частини до мочки вуха 5 разів. Промасажуйте ділянку від сосковидного відростка за вухом у напрямку вниз до ключиці – 5 разів.

3. Постукування.

Мета. Енергетизація мозку, активізація нейрогуморальної регуляції.

Зробіть масаж у районі виличкової залози (на грудині) у формі легкого постукування 10-20 разів круговими рухами зліва направо.

4 Стирання стресової інформації з пам'яті (візуалізація).

Сядьте і розслабтеся. Заплющіть очі. Уявіть перед собою чистий аркуш паперу, олівці, гумку для витирання. Подумки намалюйте на аркуші негативну ситуацію, яку необхідно забути. Це може бути реальна картинка, образна асоціація, символ і т.п. Подумки візьміть гумку для витирання і починайте послідовно "стирати" з аркуша паперу створену негативну ситуацію. "Стирайте" доти, доки не зникне картинка. Розплющіть очі. Зробіть перевірку. Для цього заплющіть очі та уявіть той самий аркуш паперу. Якщо картинка не зникла, знову "візьміть" гумку для витирання і "стирайте" її до повного зникнення. Через якийсь час вправу можна повторити [24].

Після виконання антистресових вправ відновлюється міжпівкульова взаємодія і активізується нейроендокринний механізм, який забезпечує адаптацію до стресової ситуації і поступовий психофізіологічний вихід з неї.

2.3. Особливості сприймання навчальної інформації молодшими школярами

Відповідно до того, як діти сприймають навчальну інформацію, їх умовно можна поділити на три типи: дитина, орієнтована на зір, дитина, орієнтована на слух, кінестистично орієнтована дитина.

*Дитина, орієнтована на зір
(глядач, візуал)*

Це, як правило, тиха, замріяна, небагатослівна дитина, яка майже не контактує з іншими дітьми, і це особливо помітно з 5 до 7 років. Спілкується переважно з дорослими.

Слухняна дитина, яка легко та із задоволенням вчиться. Швидко і без надмірних зусиль освоює абетку, знає всі літери вже у трирічному віці. Любить збирати конструктор, годинами дивитися телевізор.

Може захоплюватися комп'ютером і проводити біля нього години. Дуже любить розглядати картинки, марки, фотографії, красиві іграшки. До тварин байдужа, хоча не проти помилуватися гарними кошенятами, поспостерігати за кумедними цуценятами. Розбірлива в одязі, краса на першому місці, а схвалення навколишніх – на другому.

Цирк, театр та інші видовища справляють на таку дитину сильне враження, проте ними вона не ділиться.

У разі стресу замикається у собі, поводить себе відчужено, не намагається ні з ким поділитися своїми неприємностями, переживає все в собі. Якщо трапляється конфліктна ситуація з батьками – може втекти з дому.

Основні труднощі у візуалів пов'язані зі спілкуванням, побудовою взаєностосунків, входженням у новий колектив. У них також відсутня внутрішня мотивація для спілкування з однолітками. В очах оточуючих візуали можуть виглядати холодними, відчуженими, оскільки не люблять пестощів, не терплять, коли їх гладять чи обнімають. Візуали у школі вчаться успішніше, ніж інші типи, у них немає проблем з дисципліною [26].

*Дитина, орієнтована на слух
(слухач, аудіал)*

До двох років така дитина вже добре говорить, правильно вимовляє слова. До чотирьох років теревенить не зупиняючись, якщо немає співрозмовника, розмовляє сама з собою. Без напруження встановлює контакт із дітьми та дорослими, із задоволенням розмовляє з пасажиром у транспорті та з усіма дітьми у дворі.

Завдяки добре розвиненому мовленню дошкільник на перший погляд виглядає досить кмітливою та розвинутою дитиною: легко відгадує загадки, важкі навіть для дорослих, оскільки добре сприймає інформацію на слух. Дуже любить слухати, коли їй читають, часто віддає перевагу читанню, ніж мультфільмам. Уже у чотири роки може годинами слухати читання книги, розповіді батьків, казки і пісні на касетах і лазерних дисках. Водночас під час засвоєння абетки у дитини можуть виникнути труднощі: тривалий час нездатна запам'ятати окремі букви та цифри, але запам'ятовує, як вимовляються послідовно А, Б, В, Г і далі.

Порівняно з дитиною, орієнтованою на зір (глядачем), дитина-аудіал часто перечить зауваженням дорослих, у відповідь на будь-яку вимогу наводить чимало контраргументів. Байдужа до одягу, але для неї можна знайти аргументи щодо його вибору – шапка "як у танкіста", чоботи "як у космонавта", зачіска "як у Барбі" і т. п.

Така дитина не любить яскравих видовищ та розваг, відвідувати цирк або зоопарк. Полюбить слухати пісні, легко запам'ятовує мелодії та відтворює їх, впізнає голоси співаків.

У стресових ситуаціях зривається на крик, ображається на будь-яку зміну інтонації голосу. Може виводити батьків із рівноваги, повторюючи лайливі слова, або одну й ту саму фразу.

Основні труднощі, які можуть виникнути у школі, – нездатність зосередитись, балакучість, невміння розв'язувати задачі через відсутність зорових образів, схильність до різноманітних угадувань [26].

*Кінестетично орієнтована дитина
(діяч, кінестетик)*

Діячі (кінестетики) відрізняються незвичною непосидючістю. П'ятнадцятихвилинне спокійне сидіння за столом можна розглядати як вияв доброї волі. Після такого подвигу у діяча (кінестетика), як правило, настає втома,

дитина може вередувати. Вередує діяч (кінестетик) переважно через примус до того, що він дуже не любить, і тому чинитиме опір.

Головне у житті діяча (кінестетика) – займатися справою, а не говорити чи споглядати, лежачи на дивані. Вони все мають робити самі, торкатися руками, вигадувати забави та жарти. Якщо така дитина не має якоїсь справи, її настрій може зіпсуватись. Діти-діячі досить самостійні й талановиті. Якщо глядачеві чи слухачеві необхідно організувати заняття улюбленою справою, все підготувати і бути поруч, то про діяча можна не турбуватись, і головне – не заважати йому.

Батькам і вчителям такі діти завдають клопотів: їм обов'язково до всього треба доторкнутись, вони не можуть спокійно сидіти і слухати.

Якщо ви ведете діяча до цирку або театру, то будьте готові, що дитина повторюватиме кожен рух, який їй сподобався, зображатиме та пародіюватиме акторів, а то й сама забажає брати участь у виставі.

Діячі (кінестетики), на відміну від глядачів (візуалів) і слухачів (аудіалів), добре сприймають запахи, у них добре розвинений смак. Вони люблять тварин, особливо їх м'яке та пухнасте хутро, яке вони гладять, до якого туляться щоголю, носом, грудьми. Кішок вони можуть покласти собі на плечі, як комірць, часто виявляють дослідницьку цікавість до поведінки тварин [26].

Крім запропонованих описів типів сприйняття учнів, учителі можуть скористатися спостереженнями за учнями під час перерви (діагностична методика О. С. Гобова, 1997).

Перерва

Для цього слід спостерігати за учнями протягом тижня і записувати основні способи поведінки на перерві.

Діти, орієнтовані на зір (глядачі), найчастіше залишаються у класі, якщо більшість учнів виходить: спокій і тиша для них – ідеальна атмосфера, щоб відпочити, перебуваючи у своїх візуальних образах. Якщо ж класна кімната перетворюється на "поле розмовних баталій" слухачів (аудіалів) або в біганину – діячів (кінестетиків), тоді глядач забажає вийти з класу і постояти в коридорі, спостерігаючи за дітьми або граючись електронними іграшками.

Діти, орієнтовані на слух (слухачі), використовують перерву, щоб удосталь наговоритись, особливо, якщо попередній урок був "мовчазним", а отже, достатньо складним і нецікавим для них. Аудіал легко знаходить співрозмовника: ним може бути діяч, з яким слухач із задоволенням обговорить вчорашню прогулянку або випадок на уроці; ним може стати і слухач – "дівчатка-балакушки"; слухач на перерві може звертатись і до глядача, цікавлячись: "А що це таке?", і навіть вислухати відповідь, проте він її не сприймає і запитання триватимуть, що може вивести з себе зорovo орієнтованого учня.

Для "діяча" перерва – це єдина можливість розім'ятися, порухатися. Багато "діячів" на перерві освоюють шкільний простір: їх можна побачити на різних поверхах, у найвіддаленіших від класу місцях, вони досить сміливі та ініціативні для цього. Треба зазначити, що великі шкільні коридори забезпечують простір для діячів, чого, на жаль, не скажеш про дитячі садочки. Саме "діячі" налагоджують неформальні стосунки у класі, пропонують на перерві рухливі ігри, залучаючи до гри та вигадок інших дітей зі свого та інших класів. Таким чином, кожен тип

робить свій унікальний внесок у життя групи, класу: вони вчаться один у одного, розвиваючи та розкриваючи свої творчі здібності [26].

2.4. Перевантаження учнів

Після тривалої, складної, а також під час монотонної чи напруженої роботи людина втомлюється. Характерна ознака втоми – зниження працездатності. *Під працездатністю* розуміють здатність людини працювати, бути активним учасником трудових процесів, сприймати і переробляти інформацію, досягнути поставленої мети за якісного виконання розумової чи фізичної праці [35].

Швидкість настання втоми залежить від стану нервової системи, ритму, в якому виконується робота, і від навантаження. Нецікава робота швидше викликає втому. Діти втомлюються за тривалої нерухливості та за обмеження рухливої активності.

Після відпочинку працездатність не тільки відновлюється, а часто й перевищує початковий рівень.

Втомі передуює суб'єктивна потреба у відпочинку. У випадку недостатнього відпочинку втома, поступово накопичуючись, призводить до *перевтоми* організму. Перевтома проявляється у розладі сну, втраті апетиту, головних болях, байдужості до подій, зниженні пам'яті та уваги. Різко знижена працездатність організму відображається на успішності школярів. Тривала перевтома послаблює опір організму до різних негативних впливів, у тому числі й до захворювань.

Перевтома у дітей може виникнути внаслідок надмірної чи неправильно організованої навчальної та позакласної діяльності, скорочення тривалості сну, відпочинку на відкритому повітрі, через нераціональне харчування. Визначемо основні *шляхи запобігання перевтомі* у дітей.

1. Зміна працездатності учнів у процесі навчальної діяльності

У першій половині навчальних занять у більшості учнів молодших класів працездатність зберігається на відносно високому рівні, помітний підйом після першого уроку. До кінця третього уроку показники працездатності погіршуються і значно знижуються до кінця четвертого уроку.

Згідно із динамікою показників працездатності змінюється поведінка учнів протягом навчального дня. На початку третього уроку спостерігається зниження уваги. Діти дивляться у вікно, неуважно слухають пояснення вчителя, часто змінюють положення тіла, розмовляють і навіть встають із місця. Короткий період збудження у більшості дітей із другої половини третього уроку змінюється в'ялістю. Діти потягуються, позіхають, погано стежать за поясненням учителя, із зусиллями зберігають правильне положення тіла. Від початку уроків і до їх закінчення рухливий неспокій зростає.

Працездатність і активність першокласників найвищі перші 15 хвилин роботи, особливо це простежується на початку навчального року, а вже після 30 хвилин безперервної роботи фіксується спад працездатності, погіршення уваги й ослаблення пам'яті.

Для підтримки потрібного рівня працездатності рекомендуються невеликі динамічні паузи всередині уроку, чергування видів діяльності протягом уроку.

2. Гігієна письма і читання

Під час письма швидко розвивається втома, порушуються правильне положення руки і посадка за партою. Без шкоди для розвитку кисті правої руки та ефективного формування навички письма його загальна тривалість на уроці в 1-2 класах не повинна перевищувати 7 хвилин, а тривалість безперервного письма – 3 хвилини.

На уроці та вдома доцільно переривати письмову роботу гімнастикою для пальців: стискання і розтискання кисті. Така вправа, повторена 2-3 рази, підвищує працездатність дітей, сприяє розвитку дрібних м'язів кисті та вдосконаленню координації точних рухів невеликої амплітуди. Найкращий ефект дають фізкультпаузи, під час яких виконується не тільки вказана гімнастика для пальців рук, а також дихальні вправи, згинання і розгинання хребта в поперековому та шийному відділах. Під час уроку рекомендується дві такі паузи.

У 3-4 класах час безперервної тривалості письма може бути збільшений до 20 хвилин.

Читання – також досить складний процес для учнів початкових класів. Велике навантаження відчувають м'язи очей. Особливо тоді, коли дитина губить місце читання і їй необхідно повернутися до вже прочитаного слова чи рядка. З урахуванням цієї особливості доцільна безперервна тривалість читання складає для учнів 1 класу 7-10 хвилин, 2 класу – 15 хвилин, 3-4 класів – 20-25 хвилин. Труднощі читання зростають, якщо поліграфічне оформлення підручників не відповідає вимогам гігієни.

Для учнів 1-4 класів відстань від очей до книги чи зошита має становити 24-25 см.

3. Вимоги до розкладу уроків

Безперечно, труднощі тих чи інших предметів для учнів багато в чому залежать від ступеня педагогічної майстерності вчителя та багатьох інших факторів. Однак опитування школярів та дослідження вченими змін функціонального стану їхньої центральної нервової системи вказують, що є предмети, які більше або менше втомлюють.

Найвища працездатність учнів молодших класів припадає на 1-2 уроки. Саме ці уроки слід відводити на ті предмети, які потребують від учня найбільшого напруження та уваги. В ці ж години доцільніше проводити контрольні роботи.

У понеділок варто починати навчальний день з уроку фізкультури, пам'ятаючи про низьку працездатність у цей день і зтяжний період входження в роботу. У четвер бажано зменшувати обсяг навчальних занять і збільшувати рухову активність на свіжому повітрі.

4. Значення правильного режиму дня

Правильний режим дня – це раціональне чергування різних видів діяльності і відпочинку, що має велике оздоровче та виховне значення.

Порушення режиму дня, так само як і неправильні умови виховання, несприятливий клімат у сім'ї, призводять до серйозних порушень розвитку дитини.

Важливо дотримуватися режиму дня з раннього віку, знайти правильний педагогічний підхід до дитини. Доцільне широке використання оздоровчих впливів: повітряні та сонячні ванни, купання, обтирання, обливання, заняття

фізичною культурою, максимально тривале перебування на свіжому повітрі, достатній гігієнічний і повноцінний нічний та денний сон.

5. Значення мови вчителя для слухового сприйняття

Помірно гучна, зрозуміла, нешвидка мова вчителя, емоційна, інтонаційно забарвлена, сприяє найкращому сприйняттю її учнями та засвоєнню навчального матеріалу. Слова слід вимовляти чітко. Монотонна мова вчителя спричиняє виникнення в учнів стану дрімоти, в якому навчальний матеріал важко сприймається. Мова вчителя має бути жвавою, багатонаціональною, образною і якнайчастіше спрямовуватися до зорової уяви учнів. З образом і дією необхідно пов'язувати, особливо у 1 класі, не тільки слова, а й числа. Дитина 6-7 років не може засвоїти цифри-символи доти, доки вона не уявить собі відповідну кількість предметів.

6. Усвідомлення учнями успішності навчання

Для збереження мотивації і працездатності дуже важливе усвідомлення успішності навчання. Відзначаючи успішність учня в навчанні, вчитель досягає психотерапевтичного ефекту. Йому немає необхідності бути необ'єктивним - він може виділити якусь частинку або якийсь аспект роботи, похвалити за старання в той чи інший період часу. Якщо дитина часто неуспішна, у запропонованих для неї завданнях слід дотримуватися правила "однієї складності", щоб учень міг зосередитись на чомусь одному.

Вибір адекватної для дітей складності завдань – показник професіоналізму вчителя. Важливо зазначити, що вчитель і сам потребує психотерапевтичної дії, – вміння бачити успіхи учнів важливе і для його здоров'я [35].

2.5. Етика педагогічної взаємодії як основа збереження психофізичного здоров'я молодшого школяра

Здоров'я людини – один із феноменів, який найгостріше визначає актуальні тенденції суспільного розвитку, будує його стратегію на майбутнє. Здоров'я особистості усвідомлюється нині як неодмінна умова якості її життя та фактор власного соціального буття. Адже основні сучасні концепції розвитку людського потенціалу орієнтовані саме на підвищення якості життя, розширення можливостей особистості у всіх її життєвих сферах. Критеріями оцінки розвитку людського потенціалу визначено: *"тривалість життя; рівень освіти; валовий внутрішній продукт"* [3, с. 10].

Здоров'я людини – культурна цінність, і джерело його формування та збереження слід шукати, найперше, у виховній суб'єкт-суб'єктній взаємодії дорослого з дитиною, побудованій на засадах педагогічної етики. Відомий український вчений І. Д. Бех, спираючись на спеціальні психологічні дослідження, констатує, що позитивні соціально-психологічні особистісні риси розвиваються швидше з того емоційного матеріалу, який робить індивіда психічно сильним. Почуття ж страху, образи, слабкості тощо блокують розвиток повноцінної особистості, уможливають виникнення психосоматичних хвороб [3]. Появу таких хвороб учені пов'язують з різноманітними психічними проблемами людини.

Доведено, що багато хвороб, на які страждає людство, мають не фізичну, а психічну природу. Їхнє лікування потребує усунення і корекції психічних факторів, причин, які спонукали виникнення цих хвороб. Практично всі вчені виокремлюють сім хвороб психогенного характеру, виникнення яких обумовлено: *стресом; внутрішнім конфліктом між однаково сильними, але протилежними мотивами поведінки людини; капітуляцією, відмовою від пошуків мотивів щодо вирішення конфліктів.*

У всіх трьох випадках відбувається ураження різних органів людини, поява важких хвороб: *стенокардії, бронхіальної астми, гіпертонічної хвороби, виразкової хвороби дванадцятипалої кишки, виразкового коліту, нейродерміту, хронічного поліартриту.*

Існує також чимало концепцій гуманістичної психології, в яких велике значення приділяється стосункам дорослих з дітьми, особливо емоційному контакту з дитиною, оскільки вважається, що відсутність або недорозвиток позитивних емоційних стосунків, наприклад, з близьким сімейним оточенням, може лягти в основу психопатичного розвитку особистості.

Отже, знання основ психосоматичних залежностей організму людини може допомогти педагогу формувати *позитивне психічне здоров'я особистості*, правильно побудувати педагогічну взаємодію з учнями, у якій необхідно виключити будь-яку можливість виникнення довготривалого стресу або конфлікту мотивів поведінки дитини. Основою такої взаємодії має стати *педагогічна етика*. Адже врахування етичних підходів і норм у навчально-виховному процесі дає змогу суттєво підвищити його гуманістичний потенціал, сприяє гармонізації розвитку особистості у всіх його проявах.

Дотримання педагогом норм педагогічної етики в умовах професійної діяльності безпосередньо впливає на збереження психічного, а водночас і загального здоров'я вихованця, формування морально-ціннісних засад цього соціально-особистісного процесу.

Формувальне значення для етичного середовища навчання і виховання молодших школярів мають такі *професійно-особистісні поведінкові прояви вчителя*:

- доброзичливість, увага до проблем учня у спілкуванні з ним;
- привнесення особистісного досвіду та емоційного переживання у викладання і повсякденне спілкування з учнями;
- гуманне мислення, здатність бачити в дитині не учня, а людину, що навчається;
- ціннісний підхід до особистості дитини, повага її гідності, самобутності, розуміння того, що дитина є суб'єктом власного життя, має свою життєву історію, власне "Я", свій внутрішній світ;
- культивування теплих, емоційно забарвлених взаємостосунків з учнями, щира симпатія до них і тонке сприйняття їхніх безпосередніх потреб;
- керування своєю поведінкою згідно з нормами педагогічної етики. Вміння за допомогою гумору, добродушного жарту розрядити обстановку, яка може перерости у конфлікт;

- послідовність у своїх вимогах, однакове ставлення до дітей [55].

Етика взаємин педагога з дитиною – важливий фактор формування її Я-концепції як інтегруючої особистісної домінанти. Адже узагальнене уявлення людини про себе, система установок стосовно власної особистості детермінує її психологічні механізми та соціальну поведінку. Аналізуючи структуру Я-концепції, можна визначити провідні чинники її формування, серед яких педагогічна етика має вирішальне значення. Вона виступає системоутворюючим компонентом соціально-психологічного розвитку школяра. За своєю внутрішньою природою, етика є основою:

- емоційної сторони взаємодії вчителя з вихованцями;
- позитивного психічного здоров'я;
- адекватної самооцінки, позитивного розвитку дитини;
- ціннісно-мотиваційної орієнтації особистості у соціумі тощо.

Залежність розвитку провідних мотивів життєдіяльності учнів від умов, у яких вони формуються, Л. Хоружа демонструє, спираючись на відому "піраміду потреб" [55] (рис.1).

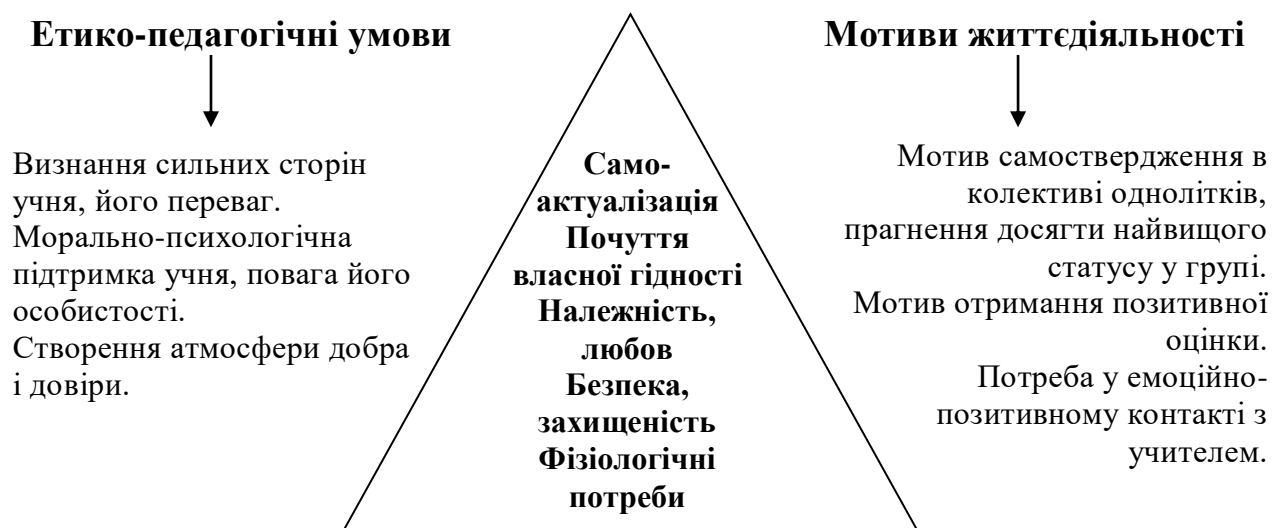

Рис.1. Умови формування провідних мотивів життєдіяльності особистості

Зі схеми видно, що педагогічні умови, основу яких складає етика взаємодії вчителя з учнями, безпосередньо спрямовані на реалізацію актуальних людських та вікових і особистісних потреб школяра. Не випадково психологи вважають, що в такій ситуації дитина схильна довіряти іншим людям, має розвинуті соціальні навички, здатна до конструктивного спілкування тощо. Тому основна мета розвитку Я-концепції у різні вікові періоди особистості полягає в тому, щоб допомогти їй самій для себе стати джерелом підтримки, мотивації.

Організація педагогічної взаємодії педагога з учнями початкових класів на цих засадах важлива і у формуванні їхніх моральних якостей, зважаючи на домінуюче у цьому віці наслідування поведінки дорослих. Адже висока моральність допомагає людині у подоланні складних життєвих ситуацій, душевних травм, унеможливорює виникнення психічних розладів.

Розвиток педагогічної етики вчителя складний і багатофакторний процес, який за своїми особливостями характеризується єдністю і цілісністю людської природи: "біо–соціо–дух", відображає логіку та поступальність особистісного розвитку: "від знання етичних норм до етико-педагогічних цінностей і до морального самовдосконалення (етичної компетентності)".

Етика взаємин учителя з дитиною дає змогу створювати оптимальні умови її психічного, інтелектуального і фізичного розвитку, сприяє збалансуванню впливу зовнішніх соціально-педагогічних умов і внутрішніх факторів особистісного, соціально-культурного розвитку учнів та педагогів у процесі їх спільної взаємодії, що підвищує в цілому якість освіти на всіх її рівнях, міру збереження психічного і фізичного здоров'я дитини [55].

Перевірити власні можливості щодо комунікативності та стилю спілкування з учнями можна за допомогою такого тесту.

Тест "Комунікативність та стиль спілкування з учнями"

Виберіть оцінку своїм діям у запропонованих нижче ситуаціях:

- ні, так не буває – 1 бал;
- ні, як правило, так не буває – 2 бали;
- невизначена оцінка – 3 бали;
- так, як правило, так буває – 4 бали;
- так, так буває завжди – 5 балів.

1. У мене завжди багато ідей і планів.
2. Я дослуховуюсь до зауважень інших.
3. В основному мені вдається навести логічно правильні аргументи під час обговорення.
4. Налаштовую членів педагогічного колективу на творчу роботу.
5. Свої помилки переважно визнаю.
6. Висловлюю свої думки з максимальною переконливістю.
7. Пропоную альтернативне рішення пропозиціям інших.
8. Говорю емоційно, щоб надихнути і переконати людей.
9. Чітко висловлюю свої думки у спілкуванні з оточуючими.
10. Враховую точку зору інших людей і намагаюся використовувати її на практиці.
11. Звичайно я наполягаю на своїй точці зору і на своїх пропозиціях.
12. З розумінням вислуховую навіть ті контраргументи, що висловлюються агресивно.
13. Завжди зізнаюся в тому, що чогось не знаю.
14. Енергійно відстоюю свої погляди.
15. Намагаюся розвивати чужі ідеї так, начебто вони були моїми.
16. Допмагаю порадою в методичних питаннях членам педагогічного колективу.
17. Захоплюючись своїми творчими проектами, я зазвичай не цікавлюся думкою інших.
18. Дослухаюся і до тих людей, котрі мають власну тонку зору на навчально-виховний процес.

19. Відкрито говорю про свої сподівання, побоювання і труднощі під час постановки задачі перед членами колективу.

20. Розумію почуття інших людей.

21. Більше прагну висловлювати свої думки, ніж вислуховувати інші.

22. Уважно стежу за своїм мовленням.

23. Як правило, нікого не перебиваю.

24. Витрачаю багато сил і енергії на те, щоб переконати інших, як їм правильно працювати.

25. Прагну, щоб свою точку зору висловлювали всі члени колективу.

26. Викладаю свої думки послідовно.

За кожну відповідь "так", поставлену у твердженнях 2, 4, 5, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 23 і 25, додайте один бал. Обчисліть суму. Це перше число.

За кожну позитивну відповідь у твердженнях 1, 3, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 17, 21, 22, 24 і 26, додайте один бал. Обчисліть суму. Це друге число.

Порівняйте ці два числа. Перше число показує, наскільки ваш стиль наближається до авторитарного, друге – рівень демократичності вашого стилю й етичного, тактовного ставлення до учнів [55].

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Проаналізувати дослідницький проект на тему: "Педагогічні умови збереження психофізичного здоров'я молодших школярів у процесі навчання" (див. додаток Д). Визначте позитивне в проекті і недоліки (бажано у вигляді таблиці).

2. Розробити шляхи зміцнення здоров'я молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.

3. Провести опитування серед вчителів початкових класів (за бажанням студента) з метою визначення, що роблять вчителі для того, щоб зберегти і зміцнити здоров'я молодших школярів; які труднощі відчувають при цьому.

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для самоперевірки

№	Рівні мислення	Запитання
1	Знання	Дайте характеристику дітей, які випереджають у розвитку
2	Розуміння	Поясніть, за якими ознаками виділяють лівопівкульний, правопівкульний та рівнопівкульний типи людей
3	Застосування	Розробіть поради для вчителя щодо особливостей навчання дітей "слухачів"
4	Аналіз	Визначте труднощі, які відчувають діти "слухачі", "глядачі" та "діячі" в процесі навчання у школі
5	Оцінка	Висловіть свою точку зору щодо ефективності використання шляхів запобігання перевтоми на конкретному прикладі
6	Синтез	Запропонуйте та обґрунтуйте педагогічну умову створення етичного середовища у початковій школі

Тест №2

1. Яких дітей називають відстаючими у розвитку?
2. Для якого типу людей характерні такі особливості: домінування лівої півкулі, здатність до абстрагування, узагальнення, словесно-логічний характер пізнання. В них переважає письмо, лічба, здатність до аналізу, абстрактного мислення.
  - а) лівопівкульний;
  - б) правопівкульний;
  - в) рівнопівкульний.
3. Вік дитини 1-4 років характеризується:
  - а) збільшенням довжини тіла;
  - б) збільшенням маси тіла;
  - в) вищими показниками захворюваності.
4. Яка дитина небагатослівна, спілкується з дорослими, слухняна, гарно вчиться, розбірлива у одязі, байдужа до тварин, але любить їх?
  - а) "глядач";
  - б) "слухач";
  - в) "діяч".
5. Працездатність – це.....
6. Назвіть етико-педагогічні умови збереження психофізичного здоров'я молодших школярів.

Правильні відповіді до завдань тесту № 2

1.	Дітей, із сповільненим темпом розвитку, називають такими, що "відстають".
2.	а)
3.	б)
4.	а)
5.	Працездатність – це здатність людини працювати, бути активним учасником трудових процесів, сприймати і переробляти інформацію, досягнути поставленої мети за якісного виконання розумової чи фізичної праці.
6.	Визнання сильних сторін учня, його переваг; морально-психологічна підтримка учня, повага його особистості; створення атмосфери добра і довіри.

План семінарського заняття № 2

Мета: усвідомити важливість створення педагогічних умов для збереження психофізичного здоров'я молодших школярів; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Перевірка знань з теми курсу.
  - 1.1. Тестовий контроль знань.
  - 1.2. Усне опитування (див. питання для самоперевірки.).
2. Перевірка самостійної роботи.

2.1 Звіти студентів, що провели опитування серед вчителів початкових класів, з метою визначення, що роблять учителі для того, щоб зберегти і зміцнити здоров'я молодших школярів; які труднощі відчувають при цьому.

План практичного заняття № 2

Мета: усвідомити важливість створення педагогічних умов для збереження психофізичного здоров'я молодших школярів; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Мозковий штурм з теми курсу.

2. Перевірка самостійної роботи.

2.1. Дослідницький проект. Особливості його розробки.

2.2. Аналіз дослідницького проекту на тему: "Педагогічні умови збереження психофізичного здоров'я молодших школярів у процесі навчання". Визначення позитивного і негативного в проекті.

2.2. Узагальнення шляхів зміцнення здоров'я молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи (групова робота).

ТЕМА 3: ДІТИ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ОСОБЛИВОЇ УВАГИ

"Якщо учитель поєднує в собі любов до справи і до учнів, він – досконалий учитель".

Л. Толстой

План

- 3.1. Діти першого року навчання.
- 3.2. Діти з гіпердинамічним розладом та дефіцитом уваги.
- 3.3. Обдаровані діти.
- 3.4. Діти з особливими освітніми потребами.

Основні поняття: адаптація, рівні адаптації, гіпердинамічна дитина, обдарованість, діти з особливими освітніми потребами.

3.1. Діти першого року навчання

Початкова школа – найвідповідальніший період у житті людини. Саме тут закладається те, що розвиватиметься і закріплюватиметься з віком. Тому особливо значущим на життєвому шляху будь-якої людини є вчитель початкових класів. Вирішення важливих завдань освіти дитини, становлення її особистості великою мірою залежить від професійної майстерності першого вчителя, його ерудиції, доброти, любові до дітей.

Важливість молодшого шкільного віку полягає в тому, що цей період розвитку найсприятливіший для здійснення впливу на особистість з боку дорослих. Тому в психолого-педагогічній науці та практиці особливої актуальності останнім часом набули експериментальні дослідження, спрямовані на виявлення оптимальної тривалості, емоційної напруженості розумової праці дитини та зберігання її високої працездатності у різних видах діяльності, що й забезпечує психологічний розвиток особистості.

Початкова школа в першу чергу повинна:

- зберегти душевний спокій дитини та емоційне благополуччя;
- навчити самостійно здобувати нові знання і вміння;
- дати навички спілкування та співпраці [19].

Початок навчання дитини в першому класі – складний і відповідальний етап у її житті, адже відбувається дуже багато змін. Це не тільки нові умови життя та діяльності, а й нові контакти, нові стосунки, нові обов'язки. Змінюється соціальна позиція: був дитиною, тепер став школярем; змінюється соціальний інститут навчання і виховання: не садочок чи бабуся, а школа, де навчальна діяльність стає провідною, обов'язковою, соціально значущою та оцінюваною, такою, що розширює права і обов'язки дитини, її зв'язки з навколишнім середовищем. Першокласник – це початок суспільного життя людини як суб'єкта діяльності. Зі

вступом до першого класу змінюється життя дитини: все підпорядковується навчанню, школі, шкільним справам.

Пристосування (адаптація) дитини до школи відбувається не одразу. Не день і не тиждень потрібно для того, щоб призвичаїтися до школи по-справжньому. Це досить тривалий процес, пов'язаний зі значним напруженням усіх систем організму. Лише через 5-6 тижнів поступово підвищуються та стають стійкішими показники працездатності, у дитини спадають напруження та тривожність. Залежно від стану здоров'я, сімейної ситуації, відвідування чи не відвідування дитячого садка адаптація до школи, до нових умов життя може мати різний перебіг.

Безумовно, першокласники, що відвідували дошкільні навчальні заклади, значно легше адаптуються до школи, аніж ті діти, які перебували вдома, не звикли до тривалого перебування в дитячому колективі, певного сталого режиму. Легше проходить період пристосування до школи і краще вправляються з розумовими та фізичними навантаженнями здорові діти, але, на жаль, сьогодні лише 30% дітей ідуть до школи здоровими. Решта має різноманітні порушення та відхилення в стані здоров'я. Тож зрозуміло, чому процес адаптації проходить із певними ускладненнями й затягується на триваліший термін.

Починаючи з перших тижнів навчання у 1 класі діти поступово віддаляються від батьків, хоча постійно відчувають потребу в підтримці та допомозі дорослої людини. Стосунки з батьками, склад сім'ї та взаємини між її членами мають значний вплив на учня. Зі вступом дитини до першого класу в батьків з'являється новий статус – батьки першокласника, а відповідно й ті проблеми, що вирішують батьки спільно з дитиною, і ті радощі від успіху, що переживаються спільно. Часто в розмові з батьками учнів 1 класу доводиться чути: "Ми пішли до першого класу...", "Нам задали вивчити вірш...", "Ми не встигли зробити домашнє завдання..." тощо. Вживання займенників "ми", "нам" свідчить про те, що всі питання шкільного життя є для батьків і дитини спільними [30].

Як допомогти подолати перші шкільні труднощі? Як знайти спільну мову з учителем і однокласниками? Що зробити для того, щоб першокласник не втратив інтерес до навчання? Почнемо з розкриття першої проблеми – у чому полягає сутність поняття "адаптація до школи", які рівні адаптації існують. Згідно з педагогічним словником, *адаптація* – це пристосування дитини до умов і вимог школи, які для неї є новими порівняно з умовами дитячого навчального закладу і сім'ї в дошкільному дитинстві [10, с. 15]. У психолого-педагогічних дослідженнях визначаються та характеризуються три рівні адаптації.

Високий рівень адаптації. Першокласник позитивно ставиться до школи: правила і вимоги сприймає адекватно; навчальний матеріал засвоює легко; глибоко і повно оволодіває програмовим матеріалом, розв'язує ускладнені задачі, чемний, уважно вислуховує вказівки, пояснення вчителя; доручення виконує охоче й сумлінно, без зовнішнього контролю; виявляє високу зацікавленість до самостійної навчальної роботи, готується до всіх уроків; має у класі позитивний статус.

Середній рівень адаптації. Першокласник позитивно ставиться до школи: відвідування уроків не викликає в нього негативних переживань, розуміє

навчальний матеріал, коли вчитель пояснює його досить детально і наочно; засвоює основний зміст програми з усіх предметів, самостійно розв'язує типові задачі; зосереджений і уважний під час виконання завдань, доручень, вказівок учителя, водночас потребує контролю з боку дорослого; зосередженим буває тільки тоді, коли робить щось цікаве для себе; майже завжди готується до уроків і виконує домашні завдання; доручення виконує сумлінно; дружить із багатьма однокласниками.

Низький рівень адаптації. Першокласник негативно або байдуже ставиться до школи: часто скаржиться на здоров'я, погане самопочуття, у нього переважає пригнічений настрій; спостерігаються порушення дисципліни; матеріал, який пояснює вчитель, засвоює фрагментарно; самостійна робота з підручником викликає труднощі, під час виконання самостійних завдань не виявляє до них інтересу; до уроків готується нерегулярно, потребує постійного контролю, систематичних нагадувань і спонукань як з боку вчителя, так і з боку батьків; може зберігати працездатність і увагу за наявності тривалих пауз для відпочинку; для розуміння нового матеріалу і розв'язування задач за зразком потребує значної допомоги вчителя і батьків; доручення виконує під контролем і без особливого бажання; пасивний, близьких друзів не має, знає імена й прізвища лише частини однокласників [30].

Зрозуміло, що є досить тісний причинно-наслідковий зв'язок між рівнем адаптації школяра і системою тих чинників, умов, у яких він виховувався.

Проведені дослідження серед першокласників м. Києва дали змогу визначити найважливіші чинники, які впливають на кількісні показники адаптації дітей до школи (табл. 1).

Таблиця 1.

Чинники, що впливають на високий рівень адаптації

№ з/п	Соціальне мікросередовище дітей з високим рівнем адаптації	Кількість (%)
1	Доцільні методи виховання у сім'ї	98,1
2	Адекватне усвідомлення свого статусу в класі	97,2
3	Відсутність конфліктних ситуацій в сім'ї	94,0
4	Відсутність у сім'ї конфліктів через алкоголізм	90,8
5	Високий рівень освіченості	86,4
6	Функціональна готовність до навчання в школі	85,8
7	Високий статус дитини в дошкільній групі	84,7
8	Повна сім'я	74,5
9	Задоволення від спілкування з дорослими	77,6
10	Позитивне ставлення вихователя до дітей	63,1
11	Позитивне ставлення учителя першого класу до дітей	60,7

Учні, яким важче адаптуватися до школи, потребують особливої уваги та індивідуальної підтримки як з боку вчителя, шкільного психолога, так і батьків.

С. Мартиненко, доктор педагогічних наук, розробила низку цікавих порад для батьків, які можна використовувати у роботі з батьками першокласників:

✓ Уранці будіть дитину спокійно. Прокинувшись, вона повинна побачити усмішку на вашому обличчі та почути ваш лагідний голос. Не потрібно смикати дитину через дрібниці та підганяти її з самого ранку. Щоб не виникало поспіху, розрахуйте час, необхідний для того, щоб зібратися першокласнику до школи. Якщо він не встигає, наступного дня розбудіть його трішки раніше.

✓ Бажано погодувати дитину сніданком, але, якщо чомусь вона не хоче їсти, примушувати не варто. Краще дайте сніданок з собою. Дорогою до школи не говоріть фраз на зразок: "Дивись, не бешкетуй!" чи "Щоб сьогодні не було поганих оцінок!" Краще побажайте дитині успіхів та підбадьорте її добрим словом. Зустрічаючи зі школи, не закидайте запитаннями: "Що ти сьогодні отримав?" або "Сьогодні без поганих оцінок?" Дайте дитині змогу розслабитися. Якщо ж вона хоче поділитися з вами чимось важливим, не відмахуйтеся від неї, вислухайте, адже це не забере багато часу. Якщо маленький школяр чимось засмучений, не допитуйтеся про причину. Можливо, він розповість пізніше, або обережно поцікавиться через деякий час самі.

✓ Ніколи не торгуйтеся, говорячи: "Якщо зробиш гарно уроки, я дам тобі...". Дитина може неправильно зрозуміти мету навчання, вона подумає, що, навчаючись, робить вам послугу, за яку отримує винагороду. Прийшовши зі школи, дитина повинна пообідати та обов'язково відпочити. Не примушуйте її одразу сідати за уроки. На думку психологів, найкращий час для навчання – з 8 до 12 години та з 16 до 18 години. Привчіть першокласника займатися саме в цей час. Пам'ятайте, що є періоди, протягом яких йому навчатися складніше: маленький школяр втомлюється, у нього знижується працездатність. Для першокласника це перші 4-6 тижнів навчання, кінець першого семестру, перший тиждень після зимових канікул та середина другого семестру. Присвячуйте своїй дитині хоча б півгодини в день, щоб вона відчувала, що ви її любите та цінуєте. Не забувайте, що першокласники – це ще маленькі діти, які люблять погратися, послухати казку чи колискову на ніч, або щоб їх просто потримали на руках. Все це допоможе їм зняти напруження, почуватися спокійно та впевнено.

✓ Дитині шкільного віку, починаючи з 1 класу, необхідно забезпечити робоче місце чи кімнату. Аби школяр працював зосереджено, не треба відривати його від занять для якоїсь хатньої справи, варто прибрати відволікаючі фактори (радіо, телевізор, магнітофон). У кімнаті, де дитина готує уроки, робоча лампа повинна мати потужність 100 Вт і стояти ліворуч. Не можна використовувати неонові лампи.

✓ Батьки мають закріплювати й удосконалювати у шестилітньої дитини елементарні гігієнічні навички, які вона одержала за шість років свого життя. Вони повинні стежити, щоб шкільний одяг після школи був ретельно складений чи розвішений, черевики або туфлі почищені, комірець та манжети сорочки чисті.

✓ В умовах сучасного життя дітей шестилітнього віку необхідно привчати самостійно щовечора митись у ванні або під душем теплою водою з милом.

Голову треба мити щотижня трав'яним шампунем, полоскати оцтом, або лимонним соком. Дитині щодня бажано було б додавати в страви кукурудзяну олію, яка містить вітамін F, брак якого призводить до випадіння волосся та виникнення дерматозів.

✓ Не кожна дитина, котра досягла шкільного віку, вміє правильно сидіти чи лежати, а це призводить до неправильного формування скелета. Тому на ліжку необхідно класти твердий матрац без м'яких та важких подушок.

✓ Дитину треба вчити правильно сидіти за столом чи партою. Підручники та зошити носити в ранці за спиною, щоб запобігти розвитку сколіозу.

Важливо, щоб батьки, особливо на першому році навчання дитини, підтримували постійний зв'язок зі школою, аби знати, як проявляє себе дитина, які в неї проблеми.

Виконання домашніх завдань батьки мають організовувати так, щоб останні в дітей займали якнайменше часу. Неправі ті батьки, які змушують дітей після уроків у школі годинами займатися музикою, шахами, або чимось іншим у чотирьох стінах без свіжого повітря. Діти-відмінники з блідим обличчям та слабким здоров'ям навряд чи будуть щасливими в житті. Лікарі, батьки, вчителі зазначають, що діти підрастають або влітку, або після канікул, проведених у горах навіть узимку Сонце, повітря, вода, ультрафіолетові промені відіграють неабияку роль у фізичному розвитку дитини.

Неприпустимо, щоб у сім'ї, де є дитина молодшого шкільного віку, батьки курили цигарки у квартирі, оскільки пасивне "куріння" дитині шкодить так само, як і активне.

Варто зауважити, що фахівці і досі полемізують щодо доцільності прийому в школу дітей з шести років. Ранній початок шкільного навчання, стверджують вчені, як у дитячому садку, так і в школі, знижує розумову працездатність, викликає стомлюваність, погіршення стану серцево-судинної та дихальної систем у дітей, особливо в першому семестрі навчання, негативно впливає і на фізичний розвиток дітей у наступні роки їх життя.

Успішність шестилітньої дитини у школі не завжди відповідає ступеню її обдарованості. Одні діти мислять повільніше й "гальмуються", якщо вчитель дуже наполегливий, а деякі не завжди вміють висловлювати власну думку, навіть якщо вона правильна. У цьому віці діти бувають непосидючі, мрійливі, а бувають і ліниві.

Діти з фізичними вадами чи хронічними захворюваннями часто стають предметом кепкувань з боку товаришів, їх ніби виключають з колективу, вони стають самоізолювані, несміливі, нещасні. Це діти з розладами слуху, зору, мовлення, або мають неврологічні рухові дефекти, недоумство, психомоторну нестійкість – усе це дуже несприятливо впливає на їхнє навчання [30].

Таким чином, не викликає сумніву, що здоров'я дитини залежить від впливу цілого комплексу різнобічних факторів, які значною мірою зумовлюють та визначають адаптацію дитини до навколишнього середовища, фізичний та інтелектуальний її розвиток у такий відповідальний період життя – як початок навчання в школі.

3.2. Діти з гіпердинамічним розладом та дефіцитом уваги

Відомо, що підґрунтям організації навчання у школі є особистісно орієнтований підхід. Він передбачає посилену увагу до особистості, створення сприятливих умов для розвитку здібностей, моральних і фізичних якостей дитини. Інакше кажучи, для кожного школяра мають бути створені найоптимальніші умови навчання. У класі, де навчаються діти з нормальним інтелектом і поведінкою, яка відповідає віковій нормі, вчитель впорається з цим завданням. Однак у класі може бути дитина, яка потребує особливого підходу. Найчастіше це гіперактивний школяр з ознаками недостатності уваги. За даними психологічних досліджень кількість таких дітей з кожним роком збільшується, з них хлопчиків у 5-6 разів більше, ніж дівчаток.

Ще донедавна неспроможність дитини утримувати увагу, зосереджуватися на певному занятті майже завжди розглядали у поєднанні з надмірною рухливістю і пояснювали це слабкістю гальмівного процесу в роботі центральної нервової системи. Тому і явища, пов'язані з цим порушенням називали гіпердинамічним синдромом, а то й просто – "розгальмована дитина". І в уяві поставав такий собі "шибеник", який ні хвилинки не може всидіти на місці, схоплюється, бігає по класу чи залазить під парту і звідти дає про себе знати, а на перерві обов'язково когось поб'є, якщо ж сам виявиться битим, то розпач – безмежний і знов бурхливий [18].

У переважній більшості випадків справа не просто в порушенні динаміки нервових процесів, а в *особливому стані недостатньої зрілості лобних ділянок кори головного мозку, які відповідають за найскладніші акти поведінки – забезпечують її саморегуляцію*. Кожен регульований крок – це результат складного аналізу усього наявного досвіду, поєднаного з прогнозуванням можливих наслідків здійснених (або не здійснених) тих чи інших дій. Простий приклад. На протилежному боці вулиці подруга махає вам рукою, повідомляє таким чином, що вона вже чекає. Перший імпульс: швидше бігти до неї. Але вулицею мчать машини, на світлофорі – червоне світло. І спрацьовує гальмо: треба дочекатися зеленого. Проста ситуація, але скільки знань, скільки можливих дій і їх наслідків устиг обробити мозок, щоб людина поводитися відповідно до обставин! І так щохвилини. Якби не ці механізми саморегуляції, наша поведінка була б хаотичною. Чи не такою вона буває у дитини з гіпердинамічним розладом, з дефіцитом уваги, яка тому й кидається від однієї справи до іншої, не закінчивши жодної, бо не здатна сповна скористатися необхідним досвідом і включити прогнозування наслідків своїх дій? Здебільшого це виявляється у надмірній руховій активності. Але може бути й так, що особливої рухливості наче й немає, проте залишається нездатність зосередитися, завершити розпочате. Помічено й таке: якщо дитина займається тим, що її цікавить безпосередньо, і не потребує включення віддалених мотивів і вольових зусиль, то вона досить довго може бути зосередженою [18].

Дитина з ознаками гіпердинамічного синдрому завдає вчителю багато клопоту. На уроці вона постійно крутиться, відволікається, не слухає пояснення учителя, а тому відповідає не в лад. Інколи намагається брати активну участь у тому, що відбувається на уроці. Тоді не втримується, і з місця викрикує відповідь,

або з піднятою рукою: "Я! Я скажу!" підскакує на парті, а то й вибігає у прохід між партами. Однак її відповіді, зазвичай, поверхові, неточні.

Зошити у такого учня неохайні, з численними виправленнями і помилками. Літери кострубаті, рядки нерівні, у словах пропущені або замінені літери, у реченнях – слова. Все це ознаки дисграфії (порушення функції письма). У частини гіпердинамічних дітей можуть бути проблеми з читанням. Такий стан називається дислексією. Зазвичай це діти, яким у дошкільному віці був поставлений діагноз "затримка мовленнєвого розвитку". Порушення читання може бути різним. Одна дитина читає повільно, запинаючись на кожному слові, але слова читає правильно. Інша – читає швидко, проте змінює закінчення, пропускає слова і цілі речення. А ще в іншій дитини темп читання і якість вимовляння слів достатні, однак вона не розуміє прочитаного і не може запам'ятати та переказати текст.

Проблеми з математикою найчастіше пов'язані з неуважністю. Учень може правильно розв'язати складну задачу, а відповідь записати неправильно. Через неуважність плутає метри з кілограмами, де потрібно віднімати – додає, де множити – ділить.

Найяскравіше гіпердинамічність дитини проявляється на перерві. Поміж інших – це найневгамовніша дитина, яка віддає перевагу рухливим іграм, що, врешті, зводиться до біганини. Вона спроможна на всілякі витівки, які попередньо не планує, не обдумує, і завжди в центрі бійки. Коли заб'ється, не плаче і не скаржиться дорослим. Така дитина не пам'ятає образ, не тримає зла, постійно свариться і мириться з однокласниками. Деякі діти бувають надмірно запальними, забіякуватими і тоді – не по-дитячому озлобленими, агресивними, жорстокими. Це спостерігається при складніших враженнях головного мозку. Гіпердинамічна дитина імпульсивна, тому важко передбачити, що вона зробить наступної хвилини. Діє не задумуючись, а тому щиро переживає те, що сталося з її вини. Однак найчастіше переконана, що не вчинила нічого поганого, оскільки не хотіла цього зробити.

Така поведінка учня виводить з рівноваги вчителя. Він піднімає питання про переведення гіпердинамічного школяра на індивідуальне навчання. Психолого-медико-педагогічна консультація має право задовольнити це прохання, але для дитини таке рішення буде згубним. Дитина з гіпердинамічним синдромом потребує спілкування і різноманітних вражень. Вона комунікабельна, легко спілкується з дітьми і дорослими, рухлива і винахідлива. Саме в колективі дитина приміряє на себе найрізноманітніші соціальні ролі, вчиться товаришувати.

Як допомогти таким дітям вирости з найменшими втратами через їхній недолік? Довгий час побутувала думка, що гіпердинамічний розлад з дефіцитом уваги – проблема дошкільного і молодшого шкільного віку, а в підлітковому і старшому віці його прояви поступово згасають. Тому головне – не дати зруйнуватися дитячій особистості під тягарем неуспішного навчання і спілкування, поки поведінка її не врегулюється. Проте подальші дослідження довели, що часто проблеми недостатньої саморегуляції залишаються і у старшому віці, а то й на все життя, набуваючи видозмін. Адже є і дорослі люди надміру імпульсивні, які говорять і роблять вчинки, перш ніж проаналізують їх наслідки [18].

Які ж педагогічні поради в таких випадках можна дати?

Найголовніше пам'ятати, що "некерована" дитина часто потребує співчуття і допомоги, а не конфронтації всіх учасників педагогічного процесу – батьків і педагогів з дитиною, педагогів і батьків між собою. Звісно, не всяке порушення дисципліни є ознакою гіпердинамічного розладу. Але в усіх без винятку випадках зробити "важку" дитину своїм другом набагато ефективніше, ніж оголосити їй війну.

Всім, хто працює з дитиною, важливо з'ясувати, чи доступні вимоги ставляться до неї. Здебільшого дитина спроможна зосередитися протягом значно коротшого часу, ніж ми від неї вимагаємо. До того ж їй важче усвідомити поставлене перед нею завдання. Отже, щоб вона почала працювати, завдання треба поділити на коротші, які можна виконати за кілька хвилин. Фахівці радять під час виконання домашніх завдань (та й інших) ставити перед дитиною будильник, заведений спочатку на три-п'ять хвилин, і домовлятися, щоб вона намагалась не відволікатися, доки не пролунає дзвінок. Тоді можна буде трішки відпочити, походити. А потім знову попрацювати кілька хвилин. Якщо з дитиною вдасться мирно домовитися про таку співпрацю, успіх буде. Це окрилить і дитину, і дорослих. Із часом тривалість робочого часу можна буде подовжити. Те ж саме стосується і розпорядку дня. Дитина мусить навчитися за сигналом неухильно виконувати належну дію: скласти свої речі, приготуватися до сну, вчасно лягти в ліжко. Звичне виконувати легше. У класі, працюючи з багатьма дітьми, педагогу важче, ніж батькам удома, надавати одній дитині стільки індивідуальної уваги. Та все ж дитину треба посадити за парту так, щоб можна було частіше до неї підійти, виокремити коротше завдання, допомогти організуватися з його виконанням. Дуже ймовірно, що коротке завдання дитина виконає. Коли ж починає відволікатися, замість голосного зауваження, яке часто дає зворотний результат, краще підійти і покласти руку на плече, тихенько сказати, що робити далі. Львівський психолог Олег Романчук, який написав цікаву книжку з питань корекції гіпердинамічного розладу з дефіцитом уваги у дітей, знайшов влучне порівняння такої дитини з людиною, що тільки-но починає навчатися водити машину. Вона ще нетвердо оволоділа всіма правилами дорожнього руху, невпевнена і їй на кожному кроці загрожує аварія, якщо поряд не сидітиме інструктор, який контролюватиме її, аж поки виконання правил не автоматизується, реакції не стануть швидкими і точними. Таким інструктором для гіпердинамічної дитини і є дорослий. Часто йому буде дуже важко, та все ж трохи легше від усвідомлення того, що перед ним не зловмисник, а дитина, яка потребує допомоги [18].

Вчителю слід розказати про особливості поведінки дитини батькам. Порадити їм проконсультувати дитину у дитячого психоневролога. Може бути так, що батьки не мають реального уявлення про стан дитини. Надмірну розгальмованість і неухильність доньки чи сина сприймають не як хворобливі прояви, а вважають впертістю, поганим характером, розбещеністю. Тому негативну поведінку намагаються подолати, вдаючись до всіляких заборон, докорів, нарікань, фізичних покарань. Таке ставлення призводить до озлоблення, протесту, провокує підвищену агресивну реакцію дитини, яка проявляється у

школі. Деякі батьки від безсилля неспроможності вплинути на поведінку, усуваються від виховання. Обидва випадки ускладнюють і без того хворобливий стан дитини.

Дитину має обстежити логопед, аби з'ясувати труднощі читання, письма, які виникають внаслідок дисграфії і дислексії, та залучити до обов'язкових логопедичних занять.

Учитель, плануючи індивідуальну роботу з гіпердинамічним учнем, повинен мати на увазі, що це хвора дитина, у якої нервова система не в нормі, внаслідок чого вона розгальмована, імпульсивна, з низькою увагою і слабкою самоорганізацією. Тому найважливіше – ігнорувати її парадоксальні вчинки і всіляко заохочувати адекватну поведінку.

Найкраще місце для такого учня у класі – в центрі, навпроти дошки, щоб у будь-яку хвилину він міг звернутися по допомогу до вчителя, і вчитель міг спостерігати за його поведінкою.

Залучаючи дитину до виконання того чи іншого навчального завдання, слід починати з найпростішого, з яким вона легко впорається, або з повторення уже пройденого і відомого. Вихованець легко справиться із завданням, зрадіє, почуватиметься впевнено, прагнучиме зосередитись, охоче продовжить роботу. Слід контролювати хід виконання кожного етапу завдання, хвалити за виконане, однак уникати коментарів, наприклад: "Це завдання просте, ти вже не раз його виконував! Подивимося, як ти виконаєш складніше!" Слід пропонувати завдання, поступово нарощуючи їх складність. За таких умов зосередженість дитини буде максимальна, вона зможе працювати на повну силу своїх інтелектуальних можливостей, і розв'язати досить складну задачу або вправу. Поступово увага спадає, дитина стомлюється, тому пропонуйте простіші завдання, насамкінець, дайте знову найпростіше, з яким навіть втомлена дитина може легко впоратися. Виконану роботу обов'язково треба відзначити. Гіпердинамічні діти із задоволенням роблять те, що у них добре виходить, а труднощів усіляко уникають.

На уроці важливо брати до уваги особливості працездатності гіпердинамічної дитини. Мінімальна мозкова дисфункція дуже часто супроводжується цереброастенічними розладами. Тому такі діти гостро реагують на зміну метеорологічних факторів (головними болями), надмірно чутливі до яскравого світла, шуму, задухи. Буває, що працездатність різко знижується без видимих причин. Наприклад, на попередньому уроці дитина добре поводитися, справлялася зі складними завданнями. А вже на наступному – поведінка неадекватна, відсутні елементарні знання. Навчіться відслідковувати такий стан учня. У цей час не спонукайте робити те, до чого він має докладати значних зусиль. Важливо вчити дитину саму контролювати свій стан, попереджати про погане самопочуття дорослого.

Молодшим школярам властива здатність багато рухатися. Ось чому на уроці вчитель час від часу проводить фізкультхвилинки. Особливо необхідний рух гіпердинамічній дитині. В русі вона "виплюскує" енергію, яка накопичується у неї протягом тривалого сидіння за партою. Тому через кожні 15 хвилин дозволяйте їй устати, походити, запропонуйте, наприклад, присісти кілька разів. Це не вплине

на загальну поведінку у класі і на стосунки гіпердинамічної дитини з однокласниками (чому йому можна, а мені заборонено), оскільки молодші школярі здатні це зрозуміти. Наприклад, Миколка носить окуляри, Маринка не їсть апельсини (у неї алергія), а Петрик на уроці ходить по класу. Неприйняття чогось нестандартного породжують дорослі. Слід давати дитині якомога більше доручень, пов'язаних з фізичною активністю і рухом - щось принести, когось покликати, про щось нагадати. Гіпердинамічний школяр виконуватиме це із задоволенням, оскільки хоче бути вам корисним.

Успішне навчання гіпердинамічної дитини залежить від *співпраці вчителя і батьків*. Учитель має порадити батькам дотримуватися вдома жорсткого розпорядку дня. Без сумніву, режим дня потрібен кожній дитині, однак у випадку гіпердинамічного синдрому чітко спланований прийом їжі, виконання домашніх завдань, підготовка до сну допомагає компенсувати низькі регулятивні механізми поведінки. Розпорядок дня має висіти над робочим столом дитини, уроки виконуватися у чітко визначений час під пильною увагою дорослого. Зважаючи на високу здатність дитини втрачати увагу, довкола не має бути нічого, що може відволікати її від заняття: зайвих речей на столі чи іграшок під столом, увімкненого телевізора чи магнітофона. Той, хто займається з дитиною, і сам не повинен відволікатися сторонніми справами; він має бути терплячим, доброзичливим, вимогливим, відзначати її найменші успіхи. Після домашніх занять обов'язкова прогулянка. Кожного вечора батьки коротко обговорюють досягнення і невдачі дитини, не критикуючи її, і планують справи на завтра. В основному говорять про досягнення і можливість зробити те, що поки не виходить. У дитини мають бути фіксовані щоденні обов'язки – винести сміття, підмести підлогу тощо. Це допомагає розвивати довільну увагу. Дитина має лягати спати о дев'ятій годині вечора, незважаючи на те, що прийшли гості чи по телевізору показують цікавий фільм [18].

У вихованні гіпердинамічної дитини не має бути розбіжностей між членами сім'ї. Це стосується і дідуся, і бабусі. Дуже важливо дотримуватися послідовності вимог, які висуваються до неї: обов'язкове завершення розпочатої справи, відповідність між вимогами і контролем того, що вона має робити. Тобто всі члени родини мають виступати як одна команда.

Слід радити батькам залучити дитину до фізкультурних занять і спорту. У такий спосіб вона зможе реалізувати надмірну енергію, перезбудження. Взимку нехай катається на лижах, санках, ковзанах. Коли дозволяє погода – грає у футбол, хокей, оскільки ці ігри потребують організованості і підкорення меті – влучити у ворота. У такий спосіб коригується недостатня саморегуляція: висунення мети, дія за планом, таким чином безцільна рухливість перетворюється у цілеспрямовану активність. Окрім того, спортивні заняття сприяють організації рухів, у тому числі і дрібної моторики. Молодшому школяреві будуть корисними заняття ритмікою, хореографією, танцями, тенісом, плаванням чи будь-яким іншим видом спорту. Оскільки для дитини небажані травми, слід уникати таких видів спорту – силової боротьби, боксу. Треба пам'ятати, що гіпердинамічна дитина, внаслідок зниженої уваги, імпульсивності, схильна до небезпечної поведінки і не задумується про її наслідки.

Насамкінець, якщо у класі навчається дитина з гіпердинамічним синдромом, то її формування як особистості, подальше успішне навчання, активна соціальна позиція в майбутньому значною мірою залежать від прагнення вчителя її зрозуміти і допомогти вже сьогодні [18].

3.3. Обдаровані діти

Індивідуального підходу у вихованні потребують не тільки важкі учні. Особливою категорією в класному колективі є обдаровані діти. Проблема дитячої обдарованості є однією з проблем сучасної науки. Існує понад 100 визначень понять "обдарованість".

Обдарованість слід розглядати як сукупність проявів особистісних якостей, коли не тільки інтелектуальні, але й інші здібності виступають у взаємодії і цілісній єдності. Дж. Рензуллі, американський вчений, який розробив популярну сьогодні концепцію обдарованості, вважає, що *обдарованість* – це єдність трьох характеристик: інтелектуальні здібності (вищі за середній рівень), креативність і наполегливість [57].

Обдарованість проявляється з раннього дитинства. Але стан вундеркіндів у дітей швидко гасне, якщо багатство це своєчасно не було помічено або залишилось нерозвинутим, ніхто не вказав дитині правильний шлях, яким треба йти далі. В результаті губляться таланти дітей, низько опускається їх інтелектуальний потенціал.

Які ж критерії визначення талановитої дитини відомі сьогодні? Теоретична педагогіка для діагностики обдарованості послуговується численними тестами. Системи тестів розроблені в усіх розвинених країнах, адаптовані для міст і сільських місцевостей. В Україні широко використовуються тести Г. Айзенка, Д. Векслера, Л. Занкова, Н. Левітова, С. Максименка та ін. Проте тести не є універсальним методом визначення обдарованості. По-перше, валідність навіть найточніших із них ніколи не перевищує 80 відсотків. По-друге, провідний вплив на виховання дитини здійснює сім'я, а батьки ж здебільшого не обізнані в галузі тестування. Як правило, не звертаються до нього у повсякденній роботі і шкільні вчителі, вихователі дошкільних установ. Внаслідок цього для практиків придатніші критерії, які можна визначити, безпосередньо спостерігаючи за дитиною. Такі параметри були розроблені наприкінці ХІХ ст. російським педагогом Г. Рукавишниковим.

Провідним завданням вихователя Г. Рукавишников вважає необхідність помітити вподобання, прагнення, схильність дитини.

Психолого-педагогічна характеристика обдарованих дітей.

Дійсно обдарована дитина, як засвідчує досвід, завжди виявляє глибокий інтерес до певних явищ, наполегливість у своїх діях, нерідко наближену до самовпевненості.

Природні нахили яскраво виявляються в іграх дітей. Відомо, що Т. Шевченко змалку любив ліпити з глини, малювати, пізніше – записувати вірші у саморобні, оздоблені візерунками книжечки. Конфуцій у дитинстві надавав перевагу грі в церемонії та жертвоприношення. Галілей, Ньютон, Едіссон з раннього віку захоплювалися виготовленням іграшкових млинів та різних механізмів. Якщо

звичайним дітям під час гри запропонувати іншу гру, вони легко захопляться нею і забудуть попередню. Обдарована ж дитина завжди впевнена, що робить важливу справу, схильна займатися нею регулярно, не дозволяє псувати наслідки своєї праці. У талановитій дитини відразу помітні тонка спостережливість, зосередженість, посидючість, вміння наполегливо досягати поставленої мети, самостійність і незалежність у діяльності. Немає сумніву, що обдарованість пов'язана, в першу чергу, зі спогадами, на основі яких базуються уява і фантазія. В обдарованих дітей відмінна пам'ять, яка базується на ранньому мовленні та абстрактному мисленні. Вони рано починають класифікувати інформацію, яка надходить до них, із задоволенням займаються колекціонуванням. У них великий словниковий запас, вони із задоволенням читають словники і енциклопедії, придумують нові слова і поняття; здатні займатися декількома справами відразу. Вони дуже допитливі, активно досліджують оточуючий світ. Обдарована дитина здатна довгий час концентрувати свою увагу на одній справі і терпіти не може, коли їй нав'язують готову відповідь. У обдарованих дітей розвинуто почуття гумору. Вони люблять загадки, гру слів, часто володіють екстрасенсорними здібностями. Якщо результати роботи в них виходять гірші запланованих, то це може привести до зниження самооцінки дитини.

Але виявлення обдарованих дітей – це лише початок шляху. *Найбільш важливим етапом є другий: психологічно і педагогічно грамотно організувати роботу з обдарованими дітьми для розвитку їх задатків і нахилів.* Критичний аналіз наукових праць і практичного досвіду дає змогу зробити висновки, що традиційне виховання, розраховане на середнього учня, згубно діє на обдаровану натуру. Необхідна індивідуалізація підходу.

Обдаровані діти, як правило, мимоволі привертають до себе увагу вихователя, і від нього вимагатиметься не стільки активний виховний вплив, скільки своєчасне усунення перепон і можливе сприяння вільному розвитку дитини. Посилена увага до талановитого вихованця у той час, коли йому необхідні повне невтручання, незалежність, шкодять обдарованості. Протипоказано також насаджувати знання, уміння і принципи, які нівелюють прояви оригінальної думки. Небезпечно вдумливу замкненість дитини розцінювати як боязкість, засмученість і боротися з нею. Немотивований тиск і нав'язування занять можуть тільки затримувати прояви справжніх природних нахилів.

Примус нерідко викликає в обдарованих, нетрадиційно мислячих дітей неспроможність виявити себе навіть у тих видах діяльності, до яких вони мають схильність. Із життєопису видатних осіб відомо, що Т. Едіссон, А. Ейнштейн, Ф. Фр'єбель визнавалися у школі найгіршими учнями, і вчителі навіть підозрювали у них розумову відсталість. Тому А. Дістервег наполегливо застерігав проти насильства над дитячою природою.

Проте занадто рання "спеціалізація" і "професіоналізація" у вихованні збіднюють особистість, ускладнюють її подальше життя. Тому на перший план доцільно висувати ідею калокагатії - гармонійного розвитку сукупності тілесних, душевних і розумових сил людини. Важливим принципом виховання слід визнати також утилітаризм - озброєння дитини знаннями і вміннями, які становитимуть

реальну користь у житті і допоможуть вихованцеві посісти достойне місце в суспільстві. Хист реалізується лише за умови вміння індивіда трудитися. Отже, завдання вихователя – розвивати в обдарованій дитини працьовитість, цілеспрямованість, вміння завершувати розпочату справу, силу волі. Ці якості неможливо сформувати тільки шляхом зовнішнього впливу, тому виховання потрібно будувати так, щоб спонукати дитину до самовиховання. Відповідно, мистецтво виховання – мистецтво пробудження у вихованця його власних сил.

Самовиховання й зміцнення волі базується на самоповазі особистості. Самоповага реальніше за найсуворіші заборони утримає дитину від негативних вчинків, найшвидше розвине вміння володіти собою. Довіра дорослих пробуджує в дитині самоповагу, підносить її у власних очах, спонукає бути достойною цієї довіри. Необхідно надавати дитині не тільки свободу самодіяльності, а й можливість у певних межах обговорювати з дорослими свої наміри. Завдяки такій свободі вихованці пізнають власні сили, виробляють звичку оперувати своїми розумовими, фізичними і моральними ресурсами. В результаті виробляється самоповага і здатність критично оцінювати свої здібності й дії. Д. Локк вважав, що чим раніше ви почнете ставитися до дитини, як до дорослої, тим швидше вона такою буде.

Ознайомлення з різноманітною діяльністю, глибокі і помірно численні враження допомагають інтенсивному розвитку природних задатків людини. Потрібні для творчості фарби, звуки, форми, рухи талановиті діти знаходять у спілкуванні з природою. Природа ж пробуджує мислення, уяву, фантазію. Проте творча думка, творча уява розвиваються також під впливом літератури. Відомо, що видатні вчені були схильні змалку до читання наукових книжок. А майбутні поети – дев'ятилітні А. Ахматова, М. Цветаєва, Леся Українка зачитувалися серйозними ("дорослими") поетичними творами. Наголошуючи на розвивальній ролі читання, варто навести цікаві, перевірені практикою застереження Г. Рукавишнікова, що викликаний читанням надмірний розвиток уяви робить людей нетерпимими до буденної рутини і дріб'язковості. Тому вихователь має урегулювати розвиток уяви, щоб вона не паралізувала волю, характер, не порушувала гармонійного співвідношення між усіма сторонами багатогранного духовного і розумового життя людини.

Сучасні дослідження, проведені відомим психологом А. Баркан, містять цікавий матеріал для доповнення рекомендацій батькам і педагогам з питань виховання обдарованій дитини. А саме: важливо не ігнорувати унікальності такої дитини, проте і не виказувати надмірних захоплень її обдарованістю. Не можна перетворювати життя дитини в інструмент задоволення батьківських амбіцій. Необхідно створити всі умови для розвитку таланту, але не насаджувати дитині своїх захоплень та інтересів, не культивувати необхідності будь-що досягти неперевершених результатів, не перевантажувати, не змушувати постійно займатися улюбленою справою. Все це може відбити бажання цікавитися як улюбленим заняттям, так і будь-чим іншим, стати причиною неврозу, психічного захворювання або ж розвинути в дитини пихатість і претензійність. Потрібно тактовно, делікатно допомагати дитині, розвивати інтерес, навчати терпінню і заохочувати працювати старанно, завершувати розпочате. Намагатися зменшити

надмірну вразливість обдарованої дитини, вчити достойно програвати і не сприймати невдачу як трагедію; володіти емоціями, робити все, щоб дитина не занижувала своєї самооцінки і водночас не виставляла напоказ свою обдарованість. Обдарованій дитині здебільшого складно знайти контакт з оточуючими, зокрема, з ровесниками. Відповідно, турбота вихователя полягає в тому, щоб допомогти налагодити її стосунки з дорослими і дітьми, створити доброзичливу атмосферу навколо неординарної особистості. Дитину слід навчити бути доброзичливою в колективі, пояснити, що незручно виправляти інших, демонструючи свою освіченість, і постійно стежити за тим, що турбує її, своєчасно бути поруч. Якомога більше надавати уваги фізичній активності - також одне з першочергових завдань виховання.

Існує різноманітна кількість форм і методів роботи з обдарованими дітьми. Найбільше розповсюдження отримали предметні олімпіади, конкурси, вікторини, участь в гуртках, клубах, підготовка і проведення свят, зустрічей тощо.

Вибір способів педагогічної роботи з обдарованими учнями залежить від їх життєвого досвіду, особистих якостей і мотивів діяльності тощо. Але є одна небезпека: багато хто з обдарованих дітей у ранньому віці повністю занурюються у світ своїх захоплень і не хочуть знати нічого іншого. У таких випадках треба створювати умови, при яких вони на власному досвіді переконались би у необхідності широкого кругозору для просування свого предмета діяльності. Для цього потрібно підбирати для них цікаві справи, які б вимагали додаткових знань з інших наук.

Отже, можна виділити п'ять передумов формування обдарованої особистості:

- наявність від народження відповідних задатків;
- наявність з раннього віку атмосфери, стимулюючої не тільки розвиток існуючих задатків, але й активне особисте самовираження;
- набуття належних вольових і емоційних якостей, наполегливості в діях, уміння цінувати час, керувати собою;
- раннє систематичне тренування творчого мислення;
- своєчасне залучення до самостійної роботи відповідно до здібностей з метою самоствердження.

Як свідчить практика, найкращі результати у розвитку обдарованості у дітей досягаються, якщо сполучаються всі ці п'ять факторів [57].

3.4. Діти з особливими освітніми потребами

Поняття *"діти з особливими освітніми потребами"*, широко охоплює всіх учнів, чії освітні проблеми виходять за межі загальноприйнятої норми. Загальноприйнятий термін *"діти з особливими освітніми потребами"* робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні та вихованні дітей, які мають певні особливості розвитку. Вочевидь, прийнятним є визначення, за яким до дітей з особливими потребами відносять дітей-інвалідів, дітей з порушенням психофізичного здоров'я.

Особливі освітні потреби мають особи, навчання та виховання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути: персонал

(для надання допомоги у процесі навчання та виховання); матеріали (різноманітні засоби навчання і виховання, в тому числі допоміжні та корекційні); фінансові (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг).

Згідно з Законом України "Про освіту", діти з особливими освітніми потребами мають право навчатися і виховуватися в звичайних закладах загальної середньої освіти, а також мають право на отримання якісної освіти [15].

Виховна робота з такими дітьми має свою специфіку. В першу чергу вона обумовлена психофізичними особливостями таких дітей. Залежно від типу порушення *виділяють такі категорії дітей*: з порушенням

- слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом);
- зору (сліпі, осліплі, зі зниженим зором);
- інтелекту (розумове відсталі, із затримкою психічного розвитку);
- мови;
- опорно-рухового апарату;
- зі складною структурою порушень (розумово відсталі сліпі чи глухі; сліпоглухонімі та ін.);

– емоційно-вольовими порушеннями та дітей з аутизмом.

Порушення у дітей можуть бути

– вроджені, спричинені шкідливим впливом на плід генетичних факторів, інтоксикацій, інфекцій, травм, порушенням живлення, гормональними розладами, ресурсною несумісністю груп крові матері та дитини, впливом медичних препаратів, алкоголю наркотичних та отруйних речовин;

– набуті, зумовлені, переважно, різноманітними шкідливими впливами на організм дитини під час народження та у наступні періоди розвитку (механічні ушкодження плоду, тяжкі пологи, пологова асфіксія, крововиливи у мозок, інфекційні захворювання тощо).

Виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку здійснюється з урахуванням особливостей їхнього розвитку, використанням специфічних заходів та організаційних форм виховної роботи, залежно від характеру розладу.

Головні завдання у роботі з такими дітьми – це:

1. Допомогти їм соціалізуватися. Тому необхідно залучати цих дітей до колективних творчих справ.

2. Виховувати у дітей з особливими освітніми потребами загальнолюдські якості: доброту, щедрість, доброзичливість та ін. Тому класному керівнику слід проявляти до таких дітей якомога більше уваги, поваги, любові та розуміння. А також вчити інших дітей бути толерантними і тактовними.

3. Виявити і розвивати природні здібності цих дітей. Для цього слід використовувати різні методи вивчення учнів (співпрацювати з психологом) і залучати їх до таких видів позакласної виховної роботи, в яких вони могли проявляти і розвивати свої здібності та інтереси.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Проаналізувати дослідницький проект на тему: "Розвиток позитивного ставлення до навчання в обдарованих дітей" (див. додаток Е). Розробити свої завдання до проекту.

2. Розробити поради вчителям щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами певної категорії (категорія на вибір студента).

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для самоперевірки

№	Рівні мислення	Запитання
1	Знання	Дайте визначення поняттю "адаптація"
2	Розуміння	Розкрийте сутність рівнів адаптації дитини до школи
3	Застосування	Розробіть поради для батьків щодо виховання гіпердинамічної дитини
4	Аналіз	Запропонуйте критерії, за допомогою яких шляхом спостереження можна виявити гіпердинамічну дитину
5	Оцінка	Висловіть свою думку щодо труднощів роботи з обдарованими дітьми
6	Синтез	Визначте спільне і відмінне у роботі вчителя з гіпердинамічними і обдарованими дітьми (розробіть таблицю)

Тест №3

1. Адаптація – це ...

2. Для якого рівня адаптації характерно негативне або байдуже ставлення до навчання, пригнічений настрій, порушення дисципліни, труднощі під час самостійної роботи, нерегулярна підготовка до уроків, потреба в значній допомозі під час виконання завдань, пасивність, відсутність близьких друзів?

- а) високий;
- б) середній;
- в) низький.

3. Назвіть три педагогічні поради для роботи з гіпердинамічною дитиною.

4. Як називають дітей, у яких порушена динаміка нервових процесів, внаслідок чого вони не вміють зосереджувати увагу, відрізняються надмірною активністю або малорухливістю?

5. Закінчіть думку. Обдарованість – це єдність трьох характеристик....

6. Напишіть, якої передумови формування обдарованої дитини не вистачає?

- а) Наявність з раннього віку атмосфери, стимулюючої не тільки розвиток існуючих задатків, але й активне особисте самовираження.
- б) Набуття наполегливості, емоційних і вольових якостей, уміння цінувати час, керувати собою.
- в) Раннє систематичне тренування творчого мислення.
- г) Своєчасне залучення до самостійної роботи відповідно до здібностей з метою самоствердження.

Правильні відповіді до завдань тесту № 3

1.	Адаптація – це пристосування дитини до умов і вимог школи, які є для неї новими, порівняно з умовами дитячого закладу і сім'ї в дошкільному дитинстві.
2.	в)
3.	Проявляти співчуття та допомогу гіпердинамічним дітям; завдання ділити на порції, котрі дитина може виконати за декілька хвилин; відзначати будь-яку роботу таких дітей.
4.	Гіпердинамічними.
5.	Інтелектуальні здібності (вищі за середній рівень), креативність, наполегливість.
6.	Наявність від народження відповідних задатків.

План семінарського заняття № 3

Мета: усвідомити специфіку роботи з дітьми різних категорій; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Перевірка знань з теми курсу.
  - 1.1. Тестовий контроль знань.
  - 1.2. Усне опитування (див. питання для самоперевірки.).
2. Дискусія на тему: "Моє ставлення до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами?"

План практичного заняття № 3

Мета: усвідомити специфіку роботи з дітьми різних категорій; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Мозковий штурм з теми курсу.
2. Перевірка самостійної роботи.
  - 2.1. Дослідницький проект. Особливості його розробки.
  - 2.2. Аналіз дослідницького проекту на тему: "Розвиток позитивного ставлення до навчання в обдарованих дітей". Оцінювання визначених студентами завдань.
  - 2.3. Узагальнення порад вчителям щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами певної категорії (групова робота).

ТЕМА 4: ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

"Думки, оцінки улюбленого вчителя стають для учня еталоном у ставленні до людей, їхніх вчинків, явищ дійсності".

Ш. О. Амонашвілі

План

- 4.1. Пріоритетність виховання на сучасному етапі розвитку людства.
- 4.2. Основні чинники, що зумовлюють особливості виховної роботи в початковій школі.
- 4.3. Сучасні підходи до виховної роботи.
- 4.4. Проблеми національного виховання.
- 4.5. Виховання на цінностях.

Основні поняття: національне виховання; завдання виховної роботи; науковий, конкретно-історичний, полікультурний, гуманістичний, особистісно зорієнтований, диференційований, системний, комплексний, рольовий, діалогічний, діяльнісний, технологічний підходи; освітній процес.

4.1. Пріоритетність виховання на сучасному етапі розвитку людства

Сьогодні людство переживає глобальну кризу, і вже протягом одного покоління стане зрозуміло, чим воно закінчиться – знищенням цивілізації чи її трансформацією у нову якість.

Паралельно з деградацією навколишнього середовища розвивається ще небезпечніший процес інтелектуального і морального виродження людини, її обездуховлення.

Тому сьогодні потребує кардинальних змін процес виховання та освіти. Ця зміна повинна створити потужні передумови людської загальновідповідальної солідарності, накопичення і передачі знань, цілеспрямованої творчості. Відставання рівня загальної культури широких верств населення від вимог сучасного високотехнологізованого суспільства вже чітко зафіксувалося у вигляді різних катастроф, котрими так рясніє світ на зламі тисячоліть. Важко позбутися відчуття наближення кінця людської цивілізації.

Те, що маємо сьогодні, значною, якщо не вирішальною мірою, є наслідком виховання та освіти, а точніше – наслідком поганого виховання й недосконалої освіти. Природно виникає питання: якою мірою ці два фактори визначають стан справ, яке співвідношення між їхнім впливом на події та процеси?

Виховання та освіта з давніх-давен розвиваються за різними законами. "Про це свідчить хоч би той факт, що час від часу нам нагадують слова: "Яка негарна, невихована нині у нас молодь!" А з цього нагадування робиться висновок, що не все так погано у нашому домі, що, мовляв, це старі люди завжди чимось

невдоволені, і через те вічно критикують молодь. Насправді ж юнь у нас чудова, і кожне нове покоління краще за попереднє, про що й свідчить поступальний світовий розвиток, прогрес. Однак такий висновок заперечується самим ходом історичного розвитку, бо якби кожне нове покоління було дійсно все кращим і кращим, то цей розвиток мав би позитивно накопичувальний характер. І тоді повинна була б зникнути низка тяжких вад (жорстокість, підлість, зрада, корисливість тощо). Насправді ж в історії такого не спостерігається. Так, кількість освічених людей збільшується, але збільшується й інтенсифікується серед них незаконослухняність" [52, с. 4].

Що ж стосується навчання, освіти, накопичення знань, то тут має місце неперервний, послідовний розвиток.

Отже, ще з витоків виховання та навчання розділилися на два напрямки: перший – розвиток навчання, знань, і другий – розвиток власне виховання. Між цими двома напрямками розвинулися глибокі протистояння, які з століття в століття дедалі більше загострюються і в наш час досягли критичної межі. Між вихованням, котре безнадійно відстало, і навчанням (освітою), яке бурхливо випереджає його, утворилася зловісна прірва, на краю якої безпомічно балансує розгублене людство.

Тільки пріоритетний, випереджальний розвиток освіти, виховання дітей і молоді здатний привести до подолання кризи, бо подолання хаосу і відновлення порядку починається з відновлення порядку в людських головах [52].

Цікавим у цьому контексті є досвід Німеччини та Японії, які постали з повоєнних руїн передовсім за рахунок пріоритетного розвитку виховання. А стан цих країн, глибина їхньої післявоєнної кризи, розрухи, голоду були набагато серйознішими, ніж наші сьгоднішні негаразди. І тільки сплав виховання та освіти дозволив їм вирватись із лещат кризи і досягти прискореного розвитку, котрому всі сьгодні заздять.

Отже, вихід єдиний: духовно-моральне відродження народу, суспільства через прискорений розвиток виховання та освіти. Для цього необхідно вирішити ряд проблем.

1. Слід змінити пріоритети: виховання мусить стати абсолютним первнем, гегемоном, освіта повинна підкорятися йому. Для цього доцільно було б наступне:

– розпочати поєднання справ виховного та навчального процесів у закладах освіти всіх рівнів за рахунок включення предметів виховного циклу безпосередньо в навчальні програми, у щоденні розклади уроків, лекцій, семінарських, практичних занять та їх поєднання з існуючою системою позааудиторних виховних заходів;

– створити відповідні виховні предмети, підручники, методичне забезпечення.

2. Слід особливу увагу звернути на прищеплення навиків ефективного самовиховання та самоосвіти.

Слід пам'ятати, що світом править молодь. Як ми її виховали, чого ми її навчили, такі й матимемо результати [28, с. 4].

4.2. Основні чинники, що зумовлюють особливості виховної роботи в початковій школі

Сьогодні багато говориться про недоліки сучасного шкільного виховання. Виною цього є не тільки соціальні умови, батьки які часто ігнорують виконання виховної функції, але й вихователі. Низькій рівень професіоналізму став причиною існування авторитарної педагогіки, відчуження вихованців від своїх вихователів. Змінити педагогічні взаємовідносини можливо на основі ідей демократизації і гуманізації школи. Педагогічна позиція повинна бути делікатною, непомітною. Треба бути для дитини другом і порадником.

"Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло", – писав В. О. Сухомлинський.

Нова українська школа має працювати на засадах "педагогіки партнерства", в основі якої – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками.

К. Д. Ушинський говорив, що особистість може формуватися лише особистістю. Від того, яким був перший вчитель-вихователь залежить успішність школяра в майбутньому. Як правило, авторитет вчителя є найбільшим у початкових класах. Про це свідчить опитування, яке було проведено серед учнів початкових класів м. Хмельницького. Учням було запропоновано розташувати суб'єкти виховного впливу (вчитель, друг, подруга, батьки, однокласники, герої книг, кіно, тренер, друзі по секції) в порядку зменшення ролі їх авторитету.

Більша половина опитуваних розташувала суб'єкти виховного впливу таким чином:

1. Вчитель.
2. Батьки.
3. Друг, подруга.
4. Герої книг, кіно.
5. Однокласники.
6. Тренер, друзі по секції.

Ці результати свідчать про те, що період молодшого шкільного віку є сенситивним для сприйняття виховного впливу вчителя-вихователя. Тому вихователю учнів початкових класів набагато легше здійснювати виховний процес, але від того, якими професійними і особистісними якостями він володіє, наскільки підготовлений до виховної роботи, залежить ефективність його роботи.

Також важливим чинником, який зумовлює особливості виховної роботи в сучасній початковій школі є вікові особливості молодших школярів. Тонкий знавець дитячої психології В. О. Сухомлинський наголошував, що діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність, у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу, в роки дитинства день здається роком, а рік вічністю [51]. Молодші школярі – це діти 6-11 років. Головною особливістю особистості в молодшому шкільному віці є зміна її соціальної позиції: дитина розпочинає систематичне учіння, стає членом шкільного і класного колективів.

Особливості емоційного життя молодшого школяра визначають і специфіку діяльності дітей цього віку. В. О. Сухомлинський зазначав, що якою б не була

діяльність молодшого школяра, він не може ставитися до неї байдуже: вона або захоплює його, або здається нецікавою [51].

Зазнають змін стосунки з дорослими, головним авторитетом серед них стає вчитель. Оскільки учні початкових класів багато чого не вміють робити самостійно, вчителю-вихователю доводиться виступати і в ролі організатора цікавих справ, і в ролі безпосереднього учасника. Спеціальні психолого-педагогічні дослідження останнього десятиліття (І. Д. Бех, В. П. Гапонов, С. А. Гончаренко, М. Т. Дригус, О. Л. Кононко, Н. І. Литвинова, С. Д. Максименко, О. О. Нікуленко та ін.) переконливо свідчать, що в початкових класах у дітей уже в достатній мірі виявляється інтерес до себе, прагнення порівняти себе з іншими учнями в класі, бажання утвердитися в позиції "гарного учня", "доброго товариша".

Учні 1-2 класів не можуть стримувати свої почуття, контролювати їх зовнішній прояв, до того ж вони відзначаються емоційною нестійкістю, частою зміною настрою, схильністю до афективних станів, короткочасними бурхливими проявами радості, горя, гніву, страху. При неправильному сімейному вихованні в них можуть спостерігатись і негативні риси характеру, примхи, вередування, впертість тощо. Класоведам слід пам'ятати, що молодший шкільний вік має великі можливості для формування позитивних якостей характеру. Спостереження практиків та наукові дані свідчать, що вже у 3-4 класах у дітей переважає більш адекватна самооцінка, працелюбність, старанність, дисциплінованість, акуратність, вольова регуляція своєї поведінки [32].

У молодшого школяра значно розширюється коло спілкування: у нього є товариші по класу, спільній діяльності, позашкільних справах. Однак втрата товариша не стає предметом глибоких переживань – як правило, швидко знаходиться новий.

Молодші школярі легше усвідомлюють вчинки інших людей та їх мотиви, ніж власні. Тому виокремлення мотиву вчинку, роз'яснення дитині його сутності й правильності в різних типових ситуаціях є особливим спеціальним завданням дорослих. Навчаючись бачити все добре у вчинках інших, дитина потроху навчиться розуміти й усвідомлювати мотив, яким хтось чи вона керувались при здійсненні доброї справи.

Молодшому школяреві властива невідповідність між знаннями моральних норм і поведінкою. Ця схильність постає тут як вікова особливість дитини, котра ще тільки вчиться орієнтуватись у розмаїтті життєвих ситуацій, вчиться співвідносити наявні в неї уявлення з життям, реальними вчинками, конкретною поведінкою [32].

При обговоренні життєвих ситуацій важливо так будувати розмову з молодшими школярами, щоб про добрі вчинки говорила не сама дитина, яка здійснила цей вчинок, а інші. Якщо свої соціально значущі вчинки оцінює дитина, та ще й при цьому дорослий заохочує її, то мотив самооцінності моральної норми може трансформуватись у бажання отримати похвалу тощо.

Молодшому школяреві імпонує, що з ним, як із дорослим, говорять про найсерйозніші речі – не лише про оцінки та ігри, але й про те, що хвилює старших, батьків, про події в країні й світі, про взаємини дорослих. Однак про

серйозне з дітьми слід говорити доступно, прагнути звертатись до їхнього життєвого досвіду, до прочитаних ним книг, побаченого по телевізору, впливаючи при цьому не лише на свідомість дитини, а й на її почуття.

Усвідомлення дітьми молодшого шкільного віку нової своєї позиції як учня викликає перебудову їхнього ставлення до повсякденного життя, рідних, оточення. А це, відповідно, змінює ставлення до дитини, що поступово відбивається і на сприйнятті нею самої себе.

Особистісний розвиток молодшого школяра буде успішним за відсутності психологічних травм. Такі травми можуть бути викликані переляком, переживанням образи, несправедливості, насмішками та недоброзичливістю ровесників. Все це призводить до стану підвищеної тривожності у дітей і відображається на їхній поведінці [32].

Умовою формування ціннісних якостей особистості молодшого школяра є позитивний психологічний клімат у сім'ї та в колективі. Молодший шкільний вік – це час, коли контакти дорослих з дитиною досить легкі. Необхідне лише розуміння дитини, її проблем, хвилювань, переживань. Про них вона сама готова розповісти дорослому (якщо її слухають, звичайно). У цьому – запорука плідності впливу дорослого на хід загального розвитку молодшого школяра.

Потреби й можливості дитини перебувають у постійній суперечності, у розв'язанні якої – рушійна сила психологічного розвитку дитини. Лише невелика кількість учнів свідомо і навмисне порушують дисципліну. Здебільшого поведінка дітей може бути визначена формулою: хоче, але не може і не вміє.

Конфліктні ситуації у вихованні породжуються як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Перші з них слід зрозуміти і здолати. Інші – побачити передусім у самих собі, а побачивши, знайти сили позбавитися власних неправильних установок, вузькості поглядів, негативних рис характеру.

Розуміння значущості, важливості справи може спонукати молодшого школяра до значних зусиль (наприклад, досить тривалий час виконувати нецікаву роботу).

Молодші школярі прагнуть зробити більше, ніж вони можуть: у момент прийняття рішення вони не враховують ані своїх можливостей виконати взяті на себе обов'язки, ані тих труднощів, які можуть виникнути в процесі [32].

До того часу, доки сам учень не захоче звільнитися від тієї чи іншої особливості поведінки чи якості особистості, майже неможливо домогтися його перевиховання у цьому плані. Тому слід віднайти засоби переконання дитини у неправильності її дій, у перспективності для неї і навколишніх іншого способу поведінки.

Оцінка, відсунута в часі, не має того виховного ефекту, котрий має оцінка, що дається відразу. Тому оцінку виконаної школярем роботи слід максимально наближувати до моменту її виконання чи до того часу, коли вона мусить бути зроблена.

Якщо у дитини є два конкуруючі мотиви, що на даний момент перебувають у потенційному стані, то перемагає той мотив, який раніше актуалізувався.

Спонукальну силу мотиву вихованця можна і створити, і зруйнувати за допомогою його інтелекту. Логічно розмірковуючи з приводу змісту мотиву,

котрий потрібно усунути чи закріпити у внутрішньому світі, суб'єкт досягає поставленої мети. Це є одним із продуктивних психолого-педагогічних засобів морального виховання (формування позитивної мотивації) і перевиховання (подолання негативної мотивації) особистості [57].

4.3. Сучасні підходи до виховної роботи

Відповідно до тлумачного словника В. Т. Бусела, *підхід* – це сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь [7, с. 785]. На думку Н. Є. Щуркової, педагогічні підходи не тільки не виключають один одного, але й не реалізуються один без одного. Розуміння саме цих підходів відкриває вчителю-вихователю широкий спектр педагогічних можливостей, виховних впливів і одночасно спрямовує його діяльність в певне русло [61].

Науковий підхід (М. Й. Боришевський, О. В. Сухомлинська, К. І. Чорна та ін.). Досягнення цілей виховання потребує дотримання наукового підходу до організації цього процесу, тобто врахування об'єктивних закономірностей його перебігу, взаємодії системи чинників (раціональність, об'єктивність, наукова картина світу), що його детермінують [21].

Конкретно-історичний підхід (С. Г. Рябов, О. В. Сухомлинська, І. Г. Тараненко та ін.). Науковий підхід до процесу формування особистості громадянина передбачає, що дія загальних закономірностей розвитку громадянськості опосередковується впливом конкретно-історичних умов життєдіяльності даного суспільства загалом і кожного з його членів зокрема. Конкретно-історичний підхід допомагає збагнути і сформулювати специфічні, найбільш актуальні на даному етапі розвитку українського суспільства завдання громадянського виховання: усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування в молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття належності до світової спільноти [21].

Полікультурний підхід (Н. В. Бордовська, М. Ю. Красовицький, О. А. Реан та ін.). Становлення духовно багатой особистості неможливе без прийняття нею загальнолюдських морально-етичних та естетичних цінностей, оволодіння духовною культурою рідного народу. На території України живуть представники багатьох сусідніх і несусідніх народів. Як свідчить історія, доля національних груп в Україні тісно пов'язана з долею українського народу. Від того, як житимуть у нашій державі люди різних національностей, наскільки духовне відродження України сприятиме їхньому відродженню, значною мірою залежатиме і репутація України у світі. Тому такою необхідною постає потреба формувати у підростаючого покоління усвідомлення значущості внеску кожного етносу в скарбницю загальнолюдських надбань і розуміння взаємозв'язку національних культур разом з утвердженням культури міжетнічних відносин [39]. Полікультурний підхід передбачає адаптацію людини до цінностей різнорідних культур, взаємозв'язок між людьми з різними традиціями, орієнтацію на діалог культур [5].

Гуманістичний підхід (Л. В. Байбородова, В. О. Білоусова, М. Ю. Красовицький, О. Я. Савченко та ін.). У загальноприйнятих нормах людських стосунків поняття "гуманізм" включає повагу до особистості, утвердження цінності життя й гідності людини, її прав і свобод, доброти, милосердя. Гуманістичне виховання розглядає дитину як унікальну і неповторну цінність, що має свої особливості розвитку. Виходячи з цього, гуманістичний підхід до виховання – це розкриття потенціалу особистості, створення умов для розвитку в неї кращих моральних та громадянських якостей. Така установка означає впевненість у тому, що кожна людина заслуговує на повагу, визнання за собою права на індивідуальні погляди, інтереси, судження. У кожній особистості слід бачити мету, бачити щось унікальне. Необхідно підкреслити, що гуманізація школи – не самоціль. Її головне призначення – виховання у школярів гуманізму як важливої моральної якості. Таким чином, гуманізація виступає як умова і засіб розвитку гуманістичних якостей особистості школяра [39].

Особистісно зорієнтований підхід (І. Д. Бех, В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін.). З гуманістичним підходом тісно пов'язаний особистісно зорієнтований підхід, який у нинішньому його варіанті певною мірою ґрунтується на методологічних принципах західної гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності тощо. Особистісно зорієнтоване виховання передбачає мету формування у дитини особистісних цінностей і будується воно на суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх учасників виховної роботи [4]. Здійснення його неможливе без одержання певної інформації, що стосується окремого учня: знання вікових особливостей дитини, всебічне вивчення індивідуальних особливостей учнів.

Особистісно зорієнтований підхід передбачає вміння педагога визначати такий стиль особистого спілкування з учнем, вибрати з методів, форм, прийомів навчання і виховання такі, які з найбільшою ефективністю сприятимуть розкриттю його потенційних можливостей, нейтралізації негативних тенденцій його розвитку, і цим шляхом – залучення до гуманістичних моральних цінностей, інтелектуальних надбань людства та самовиховання.

Диференційований підхід (В. М. Галузинський, М. Б. Євтух, А. Я. Розенберг, А. М. Шемшуріна та ін.). Це поділ учнів у процесі виховання на мікрогрупи за однорідними критеріями: навчально-діяльними (успішність, сумлінність), поведінковими (зразкова, незадовільна), соціальними умовами (матеріальна забезпеченість, наявність сімейних умов для виховання), іншими, локальнішими ознаками для проведення дослідно-експериментальної роботи [58].

Системний підхід (М. Ю. Красовицький, Н. Є. Мойсеюк, Н. Є. Щуркова та ін.). Досвід кращих шкіл України дає переконливі підстави для необхідності збереження і подальшого розвитку системного підходу до виховання. Йдеться про створення в кожній школі спеціальної виховної системи, що органічно пов'язана з навчальним процесом, але має свої специфічні функції і структуру. Виховна система школи (класу) – це складний комплекс компонентів, підпорядкований певним цілям, який забезпечує у процесі свого функціонування досягнення певних виховних цілей щодо кожної особистості та всього дитячого колективу. Це комплекс умов, котрі з найбільшою ефективністю сприяють розвитку в учнів

високих моральних рис не шляхом прямого впливу, а в процесі повсякденних "вправ" дитини у виборі моральних рішень і дій [39].

Комплексний підхід (В. М. Галузинський, М. Б. Євтух, Н. Є. Мойсеюк, М. М. Фіцула та ін.). Комплексність – це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу та взаємодії. Комплексний підхід до виховання виконує одночасно декілька функцій:

1) орієнтує побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості;

2) сприяє всебічному розвитку особистості, який є результатом комплексного вирішення виховних завдань;

3) сприяє гармонійному розвитку особистості шляхом здійснення єдності і взаємозв'язку всіх напрямів сучасного виховання, їх певного співвідношення і супідрядності;

4) сприяє ефективності виховання: одночасне вирішення не одного, а декількох виховних завдань, що закономірно впливає на його результативність;

5) поліпшення планування і координації роботи всіх структурних підрозділів системи виховання [33].

Рольовий підхід (О. Вишневський, М. Ю. Красовицький та ін.). Це включення особистості у цілеспрямовану систему різноманітних ролей з метою розвитку певних якостей, характеру та моральних орієнтацій. Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до виконання комплексу ролей, необхідних для повноцінного і змістовного життя. Таких ролей, котрі втілюють у собі всю багатогранність функцій людини, можна назвати п'ять. Це ролі громадянина, працівника, громадського діяча, сім'янина, товариша. Відомо, що розвиток особистості значною мірою відбувається через ті ситуації, в яких вона опиняється, і з яких так чи інакше виходить. Адже у будь-якій ситуації можливі різні рішення. Особистість обирає одне з них і, якщо воно правильне, зникає відповідно діяти. Так накопичується соціальний досвід, відбувається розвиток. Тому рольовий підхід стає важливим інструментом спрямування розвитку особистості дитини. Проводячи кожного учня через виконання різноманітних ролей, ми можемо суттєво розвивати в нього позитивні моральні якості, стримувати негативні тенденції [39].

Діалогічний підхід (І. Д. Бех, А. Й. Капська, М. І. Рожков, В. М. Оржеховська, Н. Є. Щуркова та ін.). Цей підхід визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників педагогічного процесу, потребу в їх самоактуалізації і самоорієнтації. Технологія такого спрямування передбачає перетворення суперпозиції вчителя і суборганізованої позиції вихованця в особистісно рівноправну позицію [58]. Педагог не вчить, не виховує, він активізує, стимулює намагання, формує мотиви учня до саморозвитку, стимулює активність, створює умови для саморуху. При цьому дотримується необхідна послідовність, динаміка: від максимальної допомоги педагога учням у вирішенні завдань на початковій стадії через поступову активізацію учнів до повної саморегуляції та появи партнерських стосунків між ними [34].

Діяльнісний підхід (І. Д. Бех, О. Вишневський, В. М. Галузинський, М. Б. Євтух, Н. Є. Мойсеюк та ін.). Діяльність – активна форма прояву відносин.

Для вихователя це означає, що тільки через діяльність і в діяльності можуть проектуватися та розвиватися міжособистісні стосунки. До того ж діяльність повинна бути організована так, щоб її суб'єктом виступав учень, а не вчитель. Суб'єктом діяльності стає людина, яка бере активну участь у досягненні її результатів. Діяльність відсутня там, де немає цілісного ланцюжка "мета – мотив – засіб – дія – результат". Діяльність особистості – це завжди самодіяльність, в більшій чи меншій мірі, залежно від віку і рівня вихованості дітей [61].

Технологічний підхід (Л. Буркова, А. З. Кікченко, О. М. Любарська, О. М. Пехота, С. О. Сисоєва та ін.). Всі сучасні виробництва ґрунтуються на технологіях. Слово "технологія" грецького походження і означає "знання про майстерність". У виробничому процесі – це система запропонованих наукою засобів, способів і алгоритмів, застосування яких забезпечує наперед визначені результати діяльності, гарантує отримання продукції заданої кількості та якості [34]. Технологічний підхід у виховній роботі передбачає систему дій вихователя і вихованців спрямована на досягнення поставленої мети.

4.4. Проблеми національного виховання

Найактуальнішою проблемою у педагогічній науці України є національне виховання дітей і молоді. "На жаль, у значної частини громадян України склалася спотворена думка, що виховання – справа нескладна і кожен здатний успішно виконувати виховну місію. Насправді виховання, порівняно з навчанням, є складнішим, багатограннішим, відповідальнішим. Адже якщо учень або студент на високому рівні не засвоює програмовий матеріал з відповідних дисциплін, то це ще не катастрофа. Але якщо учень або студент стає на шлях правопорушення, злочинності, байдуже ставиться до рідної мови, українських духовних або матеріальних історичних цінностей, то це вже катастрофа для учня і студента, для їхніх батьків, а відтак – для держави" [28, с. 2].

Звичайно, національне виховання впливає з потреб розбудови української держави, консолідації української нації.

У Концепції національного виховання наголошується: "*Національне виховання* – це створена впродовж віків самим народом система поглядів, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь" [22].

К. Д. Ушинський звертав увагу на те, що "незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети" [54]. Це властиво і для системи національного виховання в Україні.

Національний ідеал українців криється у пісенній скарбниці, у звичаях народу, в його літературі, мистецтві, християнській вірі та історичному минулому.

Для досягнення бажаних результатів національне виховання необхідно здійснювати комплексно, тобто інтегрувати всі складові національного

виховання: інтелектуальне, патріотичне, моральне, правове, естетичне, статеве, фізичне, трудове, екологічне.

У виховному процесі слід дотримуватися провідних принципів: науковості, народності, природовідповідності, культуровідповідності, гуманності, демократичності, європеїзму, етнізації, працелюбності та ін.

Важливо, щоб усі компоненти і принципи національного виховання спирались на українську духовність, історію, літературу, музику, образотворче мистецтво, традиції та обряди.

Особливу увагу слід звертати на виховання в учнів любові до рідної мови, Української держави, її символів, моральних цінностей, правових норм тощо.

Завдання виховної роботи полягають у тому, щоб:

- формувати в учнів національну свідомість, знання Конституції України та обов'язків українців, виховувати любов до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до державних символів України, бажання працювати задля розвитку України, готовність її захищати, оволодівати рідною і державною мовами;

- виховувати духовну культуру особистості, створювати умови для вільного вибору своєї світоглядної позиції, утверджувати принципи загальнолюдської моралі у поєднанні з духовністю;

- виховувати творчу, працелюбну особистість, забезпечувати повноцінне фізичне виховання, дбати про екологічну й естетичну культуру дітей [28].

Дослідження свідчать, що у виховній роботі переважають словесні методи, що є значним недоліком.

Недостатньо приділяється уваги роботі дитячих громадських формувань. Чимало практичних і добрих справ учні можуть робити через дитячі організації "Пласт", "Січ", а також регіональні учнівські і молодіжні об'єднання. Зокрема, Товариство "Лева і левенят" (Львів), "Оберіг" (Чернівці), "Берегиня" (Умань), "Спадщина" (Київ), "Поступ" (Самбір), "Молода Україна" (Київ, Херсон, Одеса, Миколаїв, Лубни), "Українська молодь Христові", "Союз українського студентства", "Козачата" (набирає всеукраїнського характеру), "Подільночка", "Барвінчата" (Хмельницький) тощо. Один із методів виховання у цих організаціях – гра. Вона допомагає плекати здоров'я і силу, має конкретну мету і правила.

Важливе місце в роботі дитячих і юнацьких організацій посідає змагання, шефство над культурними центрами, художня самодіяльність тощо. Відтак діти краще засвоюють знання з українознавства, релігієзнавства, природознавства, мистецтва, табірною способом життя, спорту, кулінарії. Тут створюється атмосфера взаємоповаги, доброзичливості, високої вимогливості.

Потрібно розвивати *рух волонтерів*. Адже чимало самотніх людей старшого віку потребують допомоги (прибирання квартири, закупівля продуктів). Часто поза увагою залишаються інваліди війни, праці, інваліди з дитинства. Діти можуть брати участь в *акціях*, що спрямовані на допомогу воїнам АТО та їх сім'ям.

Учнівська молодь може надавати допомогу комунальним службам населених пунктів під час канікул (за оплату), доглядати занедбані обеліски, пам'ятники,

встановлені на честь земляків, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, шефствувати над дошкільними освітніми закладами, Будинками пристарілих.

Відомо, що успіх в освітній роботі залежить від *співпраці школи, сім'ї і громадськості*. Проблема трансформаційного періоду українського суспільства привносить позитивні і негативні тенденції у розвиток української сім'ї. Позитивним є те, що кожна українська сім'я має доступ до духовних цінностей українського народу, має змогу виховувати дітей в українському дусі, українською мовою, на засадах християнської моралі. Водночас негативним явищем в українській сім'ї є високий рівень розлучень, чимало сімей не мають дітей, у більшості родин одна дитина, тобто, послаблюються мотиви материнства та батьківства, часто невпевненість у завтрашньому дні призводить до еміграції молодих сімей за кордон.

Алкоголізм, наркотики, а часто і СНІД руйнують підвалини сімейного життя. У неповних родинах зростає понад 160 тис. дітей, понад 56 тис. перебувають на опікунстві; близько 150 тис. стоять на обліку в дитячих відділах міліції; понад 359 тис. дітей страждає психічними розладами; понад 70 тис. – інваліди з дитинства та ін. [28].

Тому завдання Нової української школи полягає у допомозі батькам здобувати спеціальні знання про стадії розвитку дитини, ефективні способи виховання в дитині сильних сторін характеру і чеснот залежно від її індивідуальних особливостей. Школа має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньо-професійної траєкторії дитини [23].

4.5. Виховання на цінностях – важливе завдання Нової української школи

Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей. Тому завдання Нової української школи – формувати ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством.

У Концепції Нової української школи пропонується вживати поняття "освіта", "освітній процес" в їх сучасному розумінні, що охоплює навчання, виховання і розвиток. Виховний процес має стати невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Нова школа має плекати українську ідентичність. Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства [23].

Виховання не буде зведено лише до окремих "занять із моралі". Виховання сильних рис характеру та чеснот здійснюватиметься через наскрізний досвід. Усе життя Нової української школи має бути організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей. У формуванні виховного середовища братиме участь увесь колектив школи. У закладах має створюватися атмосфера

довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки при виникненні труднощів у навчанні та повсякденному житті. Ключовим виховним елементом стане приклад учителя, який покликаний зацікавити дитину. У Новій українській школі будуть виявляти індивідуальні нахили та здібності кожної дитини для цілеспрямованого розвитку і профорієнтації. У цій справі Нова школа буде тісно співпрацювати з позашкільними закладами освіти. Допомогати формувати оптимальну траєкторію розвитку кожної дитини будуть висококваліфіковані психологи та соціальні педагоги. Буде запроваджено програми із запобігання дискримінації, насильства та знущанням у школі. Відносини між учнями, батьками, вчителями, керівництвом школи та іншими учасниками освітнього процесу буде побудовано на взаємній повазі та діалозі [23].

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Проаналізувати дослідницький проект на тему: "Активні методи та форми співпраці школи і сім'ї (див. додаток Ж). Розробити свої завдання до проекту.

2. Провести опитування (бесіду або анкетування) серед вчителів початкової школи (5-10 чол.) та визначити, які проблеми існують у виховній роботі, і як вони намагаються їх вирішити. Результати опитування оформити письмово: вказати мету опитування; кількість опитуваних, їх адресу; метод дослідження, його складові; узагальнити відповіді вчителів (бажано підрахувати результати у %).

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для самоперевірки

№ з/п	Рівні мислення	Запитання
1.	Знання	Дайте визначення поняття "національне виховання"
2.	Розуміння	Поясніть завдання національного виховання.
3.	Застосування	Розробіть тематику виховних заходів, згідно з завданнями національного виховання (вибір класу за бажанням студента). Вказати форму і тему заняття.
4.	Аналіз	Проаналізуйте сучасні підходи до виховної роботи (визначити суттєві особливості)
5.	Оцінка	Висловіть свою точку зору про те, як зміни у сучасній сім'ї впливають на виховання особистості молодшого школяра
6.	Синтез	Розробіть схему "Сучасні підходи до виховної роботи"

Тест №4

1. Національне виховання – це ...

2. Яка форма виховної роботи передбачає залучення учнів до благодійної діяльності, в процесі якої в учнів виховується почуття співпереживання, чуйності, розвивається бажання допомагати та підтримувати ближніх?

- а) гра;
- б) волонтерський рух;
- в) співпраця школи з сім'єю та громадськістю.

3. Сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого (щонебудь), ставлення до кого (чого-небудь) – це ...
- форма;
  - підхід;
  - технологія.
4. Для якого підходу до виховання характерний поділ учнів на мікрогрупи за певними критеріями і відповідний вибір методів, форм, засобів виховання?
- діалогічний;
  - полікультурний;
  - диференційований.
5. Діяльнісний підхід до виховання передбачає ...
6. Закінчіть думку. Поняття "освітній процес" охоплює

Правильні відповіді до завдань тесту № 4

1.	Національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь.
2.	б)
3.	б)
4.	в)
5.	Особистість виховується в діяльності; єдність спільної діяльності вчителя та учнів, реалізація разом визначених цілей та завдань виховання.
6.	Навчання, виховання і розвиток.

План семінарського заняття № 4

Мета: усвідомити специфіку виховної роботи в початковій школі та проблеми, які слід вирішувати на сучасному етапі розвитку української школи; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

- Перевірка знань з теми курсу.
  - Тестовий контроль знань.
  - Усне опитування (див. питання для самоперевірки.).
- Визначення актуальних проблем у виховній роботі сучасної початкової школи.
- Роль особистості вчителя-вихователя у вирішенні визначених актуальних проблем початкової школи.

План практичного заняття № 4

Мета: усвідомити специфіку виховної роботи в початковій школі та проблеми, які слід вирішувати на сучасному етапі розвитку української школи; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Мозковий штурм з теми курсу.
2. Перевірка самостійної роботи.
  - 2.1. Дослідницький проект. Особливості його розробки.
  - 2.2. Аналіз дослідницького проекту на тему: "Активні методи та форми співпраці школи і сім'ї". Оцінювання визначених студентами завдань.
  - 2.3. Узагальнення результатів емпіричних досліджень студентів (групова робота).

ТЕМА 5: ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

"Підготовка педагогічних працівників, їх професійне вдосконалення – важлива умова модернізації освіти".

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті

План

- 5.1. Мета, методологія та підходи до підготовки майбутніх учителів.
- 5.2. Суттєві зміни у професійній діяльності вчителя початкової школи.
- 5.3. Функції сучасного вчителя.
- 5.4. Шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Основні поняття: методологія підготовки; діяльнісний, системний, особистісно орієнтований, аксіологічний, акмеологічний, компетентнісний, технологічний, задачний підходи.

5.1. Мета, методологія та підходи до підготовки майбутніх учителів

Необхідно наголосити, що навіть при застосуванні найсучасніших комп'ютерних систем, високих телекомунікаційних технологій, ніщо і ніхто не спроможний повністю витіснити і замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу "вчитель-учень". Тому у XXI ст. особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних та науково-педагогічних працівників, які відповідають інтеграційному критерію *"педагогічна майстерність + мистецтво комунікації + нові технології"* [50]. Найважливіші цінності освіти – не тільки дитина, а й педагог, здатний до розвитку задатків, таланту, соціального захисту, збереження індивідуальності дитини. Тому особистісно орієнтована підготовка в шкільній і педагогічній освіті взаємопов'язані.

Сьогодні важливо змінити *методологію підготовки* – формувати майбутнього спеціаліста як особистість, здатну до самонавчання впродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини. Цей процес передбачає створення варіативних навчальних планів і програм, запровадження нової системи контролю оцінювання, стимулювання, нової структури змісту і тривалості навчання. Відомо, що ніколи не буде суспільства, що постійно навчається, якщо не буде постійно навчатися вчитель [49].

За будь-яких умов навчання слід дбати про фундаментальність психологічної і педагогічної підготовки студентів, оволодіння ними набором педагогічних технологій, за якими успішно досягаються основні цілі освіти.

Ці особливості необхідно враховувати при підготовці майбутнього вчителя початкових класів. Тому важливим завданням є пошук методологічних підходів, наукових основ змісту, технологій, принципів підготовки фахівців початкової освіти.

Під підходом до підготовки фахівців слід розуміти особливу процедуру побудови всього освітнього процесу в ЗВО.

Охарактеризуємо основні підходи.

Системний підхід. За системного підходу підготовка майбутніх фахівців розглядається як сукупність таких взаємопов'язаних компонентів: мета освіти, суб'єкти педагогічного процесу (викладач і студент), зміст освіти, форми і методи педагогічного процесу, педагогічні засоби та педагогічні умови. Проте основним, провідним чинником є виховуюча взаємодія викладачів і студентів для реалізації цілей і завдань за допомогою ефективної організації й управління освітнім процесом [59].

Діяльнісний підхід. У педагогіці цей підхід передбачає створення умов для активної позиції суб'єкта діяльності, завдяки чому відбуватиметься свідоме, міцне засвоєння ним певного досвіду. Цей підхід ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Тільки через діяльність і в діяльності можуть проектуватися та розвиватися особистісні й професійні якості та властивості майбутніх педагогів, формуватися професійні вміння та навички. До того ж діяльність повинна бути організована так, щоб її суб'єктом виступав студент, а не викладач. Суб'єктом діяльності стає людина, яка бере активну участь у досягненні її результатів [59].

Особистісно орієнтований підхід. Цей підхід наполегливо вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу; передбачає створення у навчанні і вихованні відповідних умов для природного процесу саморозвитку задатків і творчого потенціалу особистості. Цей підхід передбачає вміння викладачів визначати такий стиль особистого спілкування із студентом та вибирати з методів та форм навчання такі, які з найбільшою ефективністю сприятимуть розкриттю його потенційних можливостей [59].

Аксіологічний підхід. Цей підхід традиційно вважається однією з методологічних основ гуманістично орієнтованої педагогічної освіти, оскільки він спрямований на формування професійно ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя в процесі підготовки у закладі вищої освіти.

Значною мірою на вибір учительської професії впливають особистісні цінності. Найпершою і найбільш важливою, на думку В. Сухомлинського, особистісною характеристикою майбутнього вчителя є любов до дітей, здатність віддавати себе всього до останку педагогічній діяльності.

Важливими особистісними характеристиками, що впливають на процес та результат педагогічної діяльності педагога, також є креативність – здатність до творчості, пошуку нового; індивідуальність – сукупність особистісних рис, які зумовлюють неповторність у спілкуванні з дітьми, колегами, батьками вихованців; динамізм особистості – здатність до змін, сприйняття нового; пізнавальний інтерес до вивчення педагогічних явищ; толерантність [59].

Акмеологічний підхід. Акмеологія (грец. "акме" – вершина, пік) шукає вершини на перетині процесів онтогенезу і соціогенезу людини, вивчає об'єктивні і суб'єктивні чинники досягнення вершин у життєдіяльності людини, в її особистісному і професійному розвитку. "Акме" тлумачиться як кульмінація, цвітіння, розквіт людини, що досягла конкретного результату (символ – плід як характеристика зрілості).

Із позицій акмеології як методологічної основи сутність освіти розуміється як цілісний розвиток зростаючої людини в умовах освітніх систем. Цей підхід передбачає створення необхідних умов для становлення та розвитку в усіх суб'єктів освіти уявлення про успіх, високі досягнення, необхідні для розвитку особистості й соціуму [59].

Компетентнісний підхід. Під цим підходом розуміється спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості.

Поняття "компетентність" містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності.

Компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців дає змогу забезпечити формування професійно значущих якостей, які дозволять повністю реалізувати себе в конкретних видах трудової діяльності, відповідати суспільно-необхідному розподілу праці та ринковим механізмам її стимулювання [59].

Технологічний підхід орієнтує педагогічний процес на технологічну організацію, яка чітко регламентує головні його аспекти та стадії відповідно до технологічної побудови освітнього процесу. Технологічний підхід передбачає систему дій викладача та студентів, спрямованих на досягнення наперед визначеної мети шляхом послідовного та неухильного виконання певних навчальних дій в умовах оперативного зворотного зв'язку.

Технологія підготовки майбутнього вчителя повинна мати чіткі процесуальні характеристики (що, як і у якій послідовності, у якому обсязі слід роботи), щоб кожен викладач, застосувавши її, міг досягти запланованого результату. Тому технологічний підхід до підготовки передбачає визначення всіх його аспектів, починаючи від постановки цілей, проектування, організації педагогічного процесу до перевірки ефективності створеної дидактичної системи [59].

Задачний підхід. Щоб краще підготувати студентів до практичної педагогічної діяльності, сформувати їх особистість відповідно до вимог сучасної школи, необхідно реалізовувати зв'язок процесу навчання з майбутньою педагогічною діяльністю. Наукові дослідження у галузі психології та педагогіки переконливо підтверджують положення про те, що свідомо людська діяльність є, насамперед, усвідомленим вирішенням певних задач (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Г. Костюк та ін.). З огляду на це педагогічна діяльність розглядається як проектування і розв'язання численних професійних задач у педагогічній системі.

Вирішення спеціально підібраних задач, спрямованих на розвиток будь-яких структурних компонентів педагогічного мислення (аналіз, подолання певних бар'єрів, установок, стереотипів, перебір варіантів, класифікація й оцінка тощо), постає головним чинником і найважливішою умовою розвитку творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя. Також побудова педагогічного процесу як розв'язання численних ситуативних задач професійного спрямування суттєво стимулює активність і самостійність студентів на кожному рівні вищої освіти, підвищує ефективність занять, активізує формування наукового мислення й педагогічної культури [59].

5.2. Суттєві зміни у професійній діяльності вчителя початкової школи

Професійна діяльність учителя за останні роки зазнала суттєвих змін – як позитивних, так і негативних. Позитивно, що в педагогічній дійсності закріплюються цінності гуманної педагогіки, зосередженої на потребах дитини, утверджуються цінності національної культури, демократії; реальним є суттєве оновлення змісту шкільної освіти на нових законодавчих і теоретичних засадах. На рівні держави забезпечено варіативність програм і підручників, різнотипність шкіл, інтенсивно розвивається міжнародне співробітництво в галузі шкільної освіти. Помітно вдосконалюється управління якістю освіти на регіональному і на шкільному рівнях. Дедалі більше директорів ведуть свої заклади від функціонування до цілеспрямованого створення умов для їх інноваційного розвитку у співпраці з науковцями, ЗВО, громадою. Все частіше й успішніше практики (педагоги, психологи, соціальні працівники) беруть участь у проектах, створенні навчальних посібників.

Водночас у шкільній освіті очевидними є тривожні тенденції. Вимоги до її якості зростають значно швидше, ніж держава і суспільство змінюють на краще статус учителя, його мотивацію до праці, все частіше дослідники відзначають ефект професійного "вигорання" педагогів. Проголошений у Національній доктрині рівний доступ до якісної освіти ще не став нормою для дошкільників, частини шкільного контингенту. В освітньому просторі країни багато концептуальних напрацювань, яким бракує надійного методичного супроводу. І досі не вдається зменшити велику дистанцію між всезростаючим валом педагогічної інформації і дуже вузьким прошарком її читачів серед учительства (типові накладі предметних журналів залишаються у межах 2-2,5 тис. примірників). І це у час стрімких змін на всіх напрямках педагогічного життя... [44].

Реформа шкільної освіти розпочалася у 2016 р. із прийняттям Концепції Нової української школи. За цей час затверджені державні стандарти для початкової школи, введено нові предмети та підручники. Однак за всі попередні роки замовлення регіонів на нові підручники ніколи повністю не покривало потреби учнівських контингентів. Прикро, що переважна частина випускників ЗВО лише на робочому місці мають можливість ознайомитися з новими програмами і підручниками.

Особливо турбує слабка відповідність змісту підготовки вчителів реальним потребам сучасної школи. Ситуація з удосконаленням підготовки вчителів ускладнюється тим, що нині збігаються у часі дві великі за обсягом і тривалістю модернізації – загальної середньої і вищої педагогічної освіти. Кінцева мета у них одна: створити умови для одержання якісної освіти всіма громадянами країни, забезпечити конкурентоспроможність української освіти. Хоча шляхи її досягнення відрізняються, оскільки без взаємного врахування потреб кожного рівня освіти очікувати належну якість неможливо. Якщо закон ринку і конкурентоспроможної продукції пристосувати до випуску майбутнього вчителя, то його суть коротко можна висловити так: "Чим точніше у педагогічній освіті будуть враховані всі запити сучасної школи, тим вона буде якіснішою" [44, с. 5].

5.3. Функції сучасного вчителя

Безперечно, в реальній шкільній практиці значно розширилися функціональні обов'язки вчителя. В усі часи учитель мав навчати, виховувати і розвивати дитину, тобто виконувати соціально-педагогічні функції. Сьогодні перелік функцій учителя значно розширився (діагностична, орієнтаційно-прогностична, конструктивно-проектувальна, організаторська, інформаційно-пояснювальна, комунікативно-етична, аналітико-оцінювальна, дослідницька, інноваційна функції). Дехто з науковців визначає такі головні функції педагога: презентаційну, соціалізаційну, посередницьку, інсентивну, корекційну, діагностичну. Цей перелік можна продовжувати. Справа, на нашу думку, не в кількості функцій, а в тому, щоб було визначено їх оптимальний склад і вони були забезпечені у Державних стандартах та в цілісному процесі професійної й особистісної підготовки педагогів через відповідний зміст усіх їх складових [44].

У 2018 р. був вперше затверджений Професійний стандарт "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", в якому чітко прописані трудові функції вчителя початкової школи відповідно до типових посад та освітнього диплому (табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок типових посад з трудовими функціями вчителя початкових класів

Назва типових посад	Документи, що підтверджують професійну та освітню кваліфікацію	Трудові функції вчителя
Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти	Диплом молодшого бакалавра, незалежне підтвердження компетентностей	А Планування і здійснення освітнього процесу Б Забезпечення і підтримка навчання, виховання і розвитку учнів в освітньому середовищі та родині В Створення освітнього середовища
Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти I категорії	Диплом бакалавра, незалежне підтвердження додаткових компетентностей	Г Рефлексія та професійний саморозвиток Д Проведення педагогічних досліджень Є Надання методичної допомоги колегам з питань навчання, розвитку, виховання й соціалізації учнів початкових класів закладу загальної середньої освіти Ж Узагальнення власного педагогічного досвіду та його презентація педагогічній спільноті
Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти вищої категорії	Диплом магістра, незалежне підтвердження додаткових компетентностей	З Оцінювання результатів роботи вчителів початкових класів закладу загальної середньої освіти

Якщо узагальнити зазначені трудові функції, то можна виділити дві класичні: навчальну і виховну.

Зупинимося на *навчальній функції*, яка була і є пріоритетом професійної діяльності вчителя. Як досягти узгодженості психолого-педагогічної і методичної підготовки зі змінами у змісті та методиках шкільної освіти?

Насамперед, слід урахувати принципові відмінності, які відрізняють державні стандарти для 12-річної школи від чинних раніше програм і методик. В світі існують три основні моделі побудови шкільних програм: 1) у них ґрунтовно описують, що вивчається; 2) детально описують процес (де, коли, в якій послідовності вивчається матеріал); 3) чітко, повно представлено результати (що мають знати і вміти школярі, які ставлення мають бути сформовані, які надбання проектуються у розвитку) (Олександр Крисан, польський дидакт).

Починаючи з 2000 р. розроблені в Україні стандарти вдосконалюються саме в третьому напрямі.

Після експертизи стандартів та їх застосування в початковій школі розробники спільно з відповідними підрозділами Міністерства освіти і науки України визначили на засадах компетентнісного підходу вимоги до змісту навчальних досягнень учнів. А форма стандарту була чітко проструктурована в характеристиці змістових ліній освітньої галузі: зліва – елементи змісту, а справа чітко вказано рівень їхнього засвоєння – учень розпізнає, називає, застосовує, переносить у нову ситуацію та ін. (Раніше було так: вказано тему, кількість годин, а в кінці програми – що учень має знати і вміти).

Компетентність є інтегрованим утворенням, яке охоплює особистісну здатність людини, її досвід. Це рівень готовності й уміння діяти. Перехід саме на таку форму подання шкільного змісту сприятиме: 1) посиленню практичної результативності шкільної освіти; 2) підготовці учнів до усвідомлення цілей навчання й чіткого засвоєння тих ЗУН, які потім стають об'єктом перевірки. Для вчителя – це створення передумов для чіткого визначення цілей навчання і розвитку учнів у відповідності з вимогами досягнення конкретного навчального результату, чіткість об'єктів контролю. Тому діяльність учителя на уроці – "не передача знань", "не озброєння" у межах етапів комбінованого уроку, а така організація різних видів навчальної діяльності, коли зазначений у вимогах програми результат досягається кожною дитиною. Для цього важливо забезпечити технологічність підготовки вчителя. Водночас замінити дидактику і методики набором технологій неприпустимо, бо технології не вичерпують усіх складових дидактичної підготовки [44].

Із запровадженням компетентнісного підходу в шкільній практиці відбувається виразна переорієнтація методики з процесу діяльності на результат. Тому ефективність праці вчителя не може визначатися за красиво проведеним уроком, його цікавістю; реальним критерієм якості викладання є ті зміни, що відбулися в знаннях та вміннях учнів протягом системи уроків у межах певних змістових ліній програми.

Вимога до вчителя не "вчити", а "навчити" стає соціально і особистісно значущою в контексті запровадження моніторингу якості шкільної освіти.

Введення зовнішнього тестування вимагає чіткої узгодженості методичних систем зі змістом програм, системою атестації учнів.

Отже, освоєння майбутніми вчителями компетентнісного підходу опосередковано виховує в них цілеспрямованість і відповідальність, стимулює самоконтроль, рефлексивність діяльності.

Вчитель - завжди вихователь. Підготовка майбутнього вчителя до цієї функції дуже складна, але вона, як свідчать дослідження, менш результативна за навчальну. Це зумовлене низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Щодо перших маємо визнати, що існує слабка розробленість деяких базових категорій, які безпосередньо впливають на практику виховання. Наприклад, якою є мета виховання? Всебічно і гармонійно розвинена особистість? Прикметно, що в сучасних педагогіках є суперечлива оцінка цього формулювання мети. Одні вчені пишуть, що вона залишається незмінною, хоча й вимагає уточнення і конкретизації у нових умовах, інші підкреслюють, що це ідея з комуністичного минулого, вона себе не виправдала, нині важливо виховати соціально і особистісно успішну людину. Шкода: забувається, що ідея всебічного і гармонійного розвитку прийшла до нас із античності, розвинулася в епоху Відродження, обґрунтовувалася в теорії й досвіді педагогів-гуманістів. На нашу думку, ця ідея має зберегтися в шкільній освіті. Адже тільки школа має об'єктивні можливості створити умови для розвитку в кожній дитині індивідуальних вимірів "всебічності". Як писав В. Сухомлинський, що кожен у своєму розвитку має досягти межі своїх можливостей.

Напевне, ні в чому іншому так сильно не виявляються сьогодні крайнощі теорії й практики, як у педагогічній оцінці взаємозв'язку колективу і особистості. Не можна зосереджуватись тільки на потребах особистості. Треба формувати дитячий колектив і особистість. Безперечно, саме учень є центром педагогічного процесу. Тому діяльність учителя є особистісно орієнтованою на дитину, а процес виховання має бути соціальним і особистісним одночасно. Особистісно орієнтований підхід ґрунтується на індивідуальному. Але є відмінності між ними в кінцевій спрямованості. Перший спрямований передусім на розвиток індивідуальності, суб'єктності вихованця. А другий є інструментом процесу формування соціально типового, що спирається на врахування індивідуальних особливостей. Досвід переконує, що клас, група, колектив не менше (а в деяких випадках сильніше) здійснюють виховний вплив, ніж будь-які інтерактивні методики. Ніхто не може заперечувати, що серед учителів і учнів завжди існує розподіл: "клас хороший" і "клас поганий" [44].

Прагнення сучасних дітей до спілкування і взаємодії величезне ("Хіба тепер навчання, якщо у дітей безперервне спілкування?" – говорять вчителі й батьки). У школі та поза нею мають спрацьовувати закон спілкування без конфліктів, гармонізація стосунків, розвиток дитини заради самореалізації - знову ж таки - у різних соціальних групах і суспільстві взагалі.

У сучасних підручниках найбільше висвітлені гуманістичний та особистісний підходи. А середовищний підхід недооцінюється. Реальна виховна практика показує велику силу впливу середовища – навчального, виховного, розвивального. Все більше в науці осмислюються різні види освітніх середовищ.

Якщо вдатися до досвіду знаменитих авторських педагогічних систем (М. Монтессорі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, О. Захаренко, М. Гузик та ін.), їх сила не в заходах, а в створенні спільно з учнями простору "впорядкованої свободи", який діє невинно і непомітно на провідні потреби і вчинки вихованців. Як створювати таке середовище? Як використовувати вплив соціального середовища? Яким має бути в школі здоров'язбережувальне середовище? Яким має бути гігієнічна, емоційна, естетична організація мікросередовища уроку, перерви, школи, подвір'я, тобто всього, що оточує дитину? Як виховувати дітей за суперечливих впливів ЗМІ, реклами?

Варто сказати про те, що турбує сучасних учителів. Надмірне входження у віртуальний світ породжує залежність дітей від комп'ютера, провокує їхнє відчуження від реального світу. Швидка робота на комп'ютерах, легкість побудови різних образів гальмують інтерес до природних явищ (на одній із нарад дошкільних працівників м. Києва зазначалося, що малюки тепер не поспішають захопити розглядати метелика чи мурашку, бо це яскравіше видно на екрані). Треба так сформувати навколишнє середовище, щоб не закривати сенсорні канали дитини, не гальмувати орієнтувальний рефлекс "Що це таке?" [44].

Важливе значення у виховній підготовці вчителя має його обізнаність із дитячими громадськими об'єднаннями. Залишаючись явищем суспільним, дитячі та молодіжні об'єднання сьогодні здатні бути відносно самостійним чинником розвитку особистості, суб'єктом виховання. Саме тут діти мають реальні можливості: оволодіти навичками співробітництва та умінням працювати в одній команді; цікаво і змістовно проводити дозвілля; навчитися долати проблеми особистих взаємовідносин, грошей, вживання тютюну, алкоголю, наркотиків; мати досвід подолання ситуацій соціального неуспіху, залишатися оптимістом та багато іншого, що необхідне для життєвої компетентності.

Найголовніше, що дитячі громадські організації стверджують у дитини відчуття власної причетності до розвитку суспільства, держави; власної соціальної значущості та корисності. Для молоді української демократії діти, котрі проходять школу життя у дитячих громадських організаціях, є людським ресурсом стратегічної значущості. Вони організовані, знають, що таке самоврядність і справжнє лідерство. Вони готові брати на себе відповідальність, мотивовані до соціального служіння. Сучасний учитель має враховувати ці нові тенденції. Недооцінювати цей напрям ніяк не можна і через існуючі ризики, адже дитячі об'єднання можуть впливати на дітей не лише в соціально позитивному, але й у соціально негативному аспекті. Дітьми можуть маніпулювати політичні партії, релігійні секти, використовувати в своїх інтересах дорослі лідери [44].

Було б добре, щоб, прийшовши до школи, учитель знав і вмів організувати кілька справ-проектів, якими можна захопити дітей у позаурочний час, їх ще називають "ключовими справами". Вони дають змогу інтегрувати різні рольові взаємодії в колективі класу, школи. Це може бути своєрідним "ключем" до дитячих сердець.

Якість навчання, розвитку, виховання тісно корелює з психологічною підготовкою вчителя, саме вчителя, а не спеціаліста-психолога.

Школа чекає на вчителя, який не стоїть над дитиною, а діє разом з нею. Він уміє організувати діалог, дискусію, групову роботу, знає, як визначити готовність дітей до засвоєння нового матеріалу, володіє різними засобами підтримки уваги і працездатності учнів, мотивації до праці. Вимоги учнів (особливо старшокласників) до вчителя дуже високі. Дослідження соціальних психологів свідчать, що розуміння і підтримку діти цінують найвище з усіх якостей учителя. Ось як написав про вчителя один із старшокласників: "Треба бути трошки школярем, хоча важко бути дитиною; треба розуміти школу і дитинство, бути доброзичливим, а головне – розуміти своїх учнів і бути терплячими до них" [44].

Зрозуміло, що розвиток учителя-професіонала відбувається поза межами ЗВО, але його виховання як людини психологічно освіченої, яка хоче співпрацювати з дітьми і прагне зрозуміти закони і техніку цієї співпраці, можливе під час підготовки у закладі освіти. За тих умов, коли у школах зазвичай на 400 учнів – один психолог (для сільської місцевості), або в міській школі – 900 на одного психолога, звичайно належної психологічної підтримки ні молодий, ні досвідчений учитель не може мати. Постає нагальна потреба: так змінити процес підготовки майбутнього вчителя, щоб психологізація природно вписувалася в методичку розв'язання всіх пріоритетних професійних завдань. Тут головною є проблема оволодіння майбутніми вчителями *діагностичною функцією*. Дуже добре, що вже є позитивний досвід викладання інноваційних курсів "Педагогічна діагностика" (наприклад, у Житомирському педуніверситеті, Київському міському університеті імені Б. Грінченка та ін.). Потрібно, щоб студенти оволодівали діагностичними вміннями, які мають супроводжувачий та підсумковий характер і дають змогу вчителю робити експрес-діагностику, коректувати навчальні результати. Зокрема, маємо на увазі такі питання: як нагромаджувати портфоліо досягнень учнів, як складати психологічну і педагогічну характеристику, як правильно вести спостереження, що впливають на самопізнання і саморух дитячої психіки? [44].

Дуже важливо, щоб у психологічній підготовці виділялись і достатньо повно характеризувалися мікроперіоди кожного вікового періоду школяра (1-2 класи, 3-4; молодші і старші підлітки; рання юність, дівчатка, хлопчики та ін.), аби знати українських дітей ХХІ ст., а не користуватися прикладами з досліджень радянських часів.

Отже, незалежно від того, кого і чому ми навчаємо, основа – це знання дитини, розуміння її. У праці "Сто порад учителям" В. О. Сухомлинський писав, що слід пам'ятати про те, що вчитель іде не на урок фізики у сьомий клас, а до дітей, які вчать в цьому класі" [51]. І це – "альфа і омега" педагогічної праці: знати дитину, методично володіти фактичним матеріалом і шукати оптимальний шлях, який веде до успіху. А це можливо ще за однієї дуже важливої умови: вчитель має бути цікавим для дітей як людина, як особистість. У цьому – найважливіший резерв оновлення педагогічної освіти [44].

5.4. Шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи

Серед основних шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи О. Савченко визначає такі:

1. Вибір змісту професійної підготовки.

За останні роки поряд із базовою спеціальністю "вчитель початкових класів" розширилася підготовка майбутніх учителів за подвійною спеціальністю (англійська мова, інформатика, трудове навчання, фізичне виховання тощо). У зв'язку з чим відбувається часто *надмірне розширення меж і змісту спеціалізації*, що негативно відбивається на якості базової освіти – вчитель початкової освіти.

У період існування тоталітарного суспільства у підготовці вчителя переважала пряма трансляція ідеологічних цілей на процес формування особистості, освіта утверджувала класові цінності. Це зумовлювало недооцінку природної основи людини. Утверджувався стереотип педагогічного мислення: головне – соціальне, суспільне, а особистісне – другорядне. У цих умовах виникла диспропорція між непомірно роздутою ідеологічною підготовкою вчителя і психолого-педагогічною та методичною. *Брак ґрунтовних психологічних та педагогічних знань, відчуженість студентів від вивчення дитини, слабка обізнаність із різними педагогічними системами* – ускладнювали розуміння ними цілей виховання. За цих умов об'єктивно не було потреби у розвитку багатоваріантної, диференційованої, особистісно орієнтованої педагогічної освіти. Наслідки такого підходу виявляються і досі [43].

Існуюча *диспропорція між теоретичною і практичною підготовкою* спотворює бачення молодим учителем педагогічної діяльності. Тому необхідно посилити діяльнісну, процесуальну, практичну складову змісту. Вже у ЗВО майбутній учитель має оволодіти достатнім обсягом практичних умінь, серед яких чи не найважливішим є діагностичні, комунікативні й дидактико-аналітичні.

2. Особистісно орієнтована підготовка.

Гуманістична і гуманітарна природа вчительської праці, її різнобічність потребує формування майбутнього педагога не як предметника, а як людину культури, яка має значний особистий виховний вплив.

Найважливіші цінності освіти: не тільки дитина, а й педагог здатний до розвитку задатків, таланту і всього того, чим наділила її природа. Тому *особистісно орієнтована підготовка в шкільній і педагогічній освіті взаємопов'язані*. Обов'язковою ознакою особистісно зорієнтованого навчання є сильний мотиваційний потенціал (авансування успіху, спонукання до самоаналізу, самооцінки, самопізнання; включення змісту, що має особистісне значення для учнів тощо). Найголовніші ознаки особистісно орієнтованого навчання – багатоваріантність методик і технологій, уміння організовувати навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження всіма засобами цінності емоційного благополуччя і позитивного ставлення світу. Помилково вважати, що вчитель має працювати лише із особистістю. Клас, група, колектив не менше, а у деяких ситуаціях сильніше здійснюють особистісно орієнтований

підхід. Тому майбутній учитель має навчитися працювати як з окремою особистістю, так і з дитячою спільнотою [43].

3. Підготовка майбутнього вчителя, здатного до самонавчання та самовиховання.

Розуміння вчителем своєї індивідуальної сутності, потреба мати свій власний стиль професійної діяльності і бути конкурентоздатним у сучасних соціально-економічних умовах підштовхує його до пошуку оптимальної особисто для нього педагогічної технології. Конкретна технологія висуває певні вимоги не тільки до рівня підготовки вчителя, а й до індивідуальної композиції особистісних якостей. Тому у процесі підготовки майбутнього педагога важливо знайомити з різними інноваційними технологіями навчання і виховання, визначаючи, що повинен знати, вміти вчитель, та якими якостями він повинен володіти при використанні тієї чи іншої технології [43].

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Розробити дослідницький проект *на тему*: "Як удосконалити підготовку майбутніх учителів початкових класів?" (див. додаток А).

2. Запропонувати і проаналізувати педагогічну задачу з власного досвіду навчання у ЗВО (письмово).

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для самоперевірки

№	Рівні мислення	Запитання
1	Знання	Дайте визначення поняття "методологія підготовки"
2	Розуміння	Розкрийте сутність основних підходів до підготовки майбутнього вчителя
3	Застосування	Розробіть поради для майбутнього вчителя початкової школи щодо реалізації виховної функції
4	Аналіз	Проаналізуйте позитивні і негативні зміни у професійній діяльності вчителя початкової школи
5	Оцінка	Доведіть, що особистісно орієнтована підготовка є важливим шляхом удосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи
6	Синтез	Розробити таблицю "Шляхи удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи"

Тест №5

1. Методологія підготовки – це ...
2. Який методологічний підхід до підготовки майбутніх учителів передбачає визначення всіх його аспектів, починаючи від постановки цілей, проектування, організації педагогічного процесу до перевірки ефективності створеної дидактичної системи?
  - а) аксіологічний;
  - б) технологічний;
  - в) компетентнісний;
  - г) діяльнісний.
3. Що є найважливішою цінністю в освіті?
4. Напишіть три шляхи вдосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи.
5. Напишіть сутність діяльнісного підходу до підготовки майбутнього вчителя.
6. Хто з видатних педагогів писав: "Пам'ятайте, ви ідете не на урок фізики у сьомий клас, а до дітей, які вчать в цьому класі?"
  - а) В. О. Сухомлинський;
  - б) А. С. Макаренко;
  - в) Ш. О. Амонашвілі.

Правильні відповіді до завдань тесту № 5

1.	Методологією підготовки майбутніх учителів є формування майбутнього спеціаліста як особистості, здатної до самонавчання впродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини.
2.	б)
3.	Учень і вчитель
4.	Вибір змісту професійної підготовки; особистісно орієнтована підготовка; підготовка майбутнього вчителя, здатного до самонавчання та самовиховання.
5.	У педагогіці цей підхід передбачає створення умов для активної позиції суб'єкта діяльності, завдяки чому відбуватиметься свідоме, міцне засвоєння ним певного досвіду.
6.	а)

План семінарського заняття № 5

Мета: усвідомити проблеми у підготовці майбутніх учителів початкової школи та шляхи їх вирішення; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Перевірка знань з теми курсу.
  - 1.1. Тестовий контроль знань.
  - 1.2. Усне опитування (див. питання для самоперевірки.).
2. Перевірка самостійної роботи.
  - 2.1. Захист дослідницьких проектів на тему: "Як удосконалити підготовку майбутніх учителів початкових класів?".
  - 2.2. Оцінювання і самооцінювання студентами змісту і презентації дослідницьких проектів.

План практичного заняття № 5

Мета: усвідомити проблеми у підготовці майбутніх учителів початкової школи та шляхи їх вирішення; розвивати аналітичні, конструктивні і комунікативні уміння, творчі здібності, професійні якості та критичне мислення.

1. Мозковий штурм з теми курсу.
2. Перевірка самостійної роботи.
  - 2.1. Аналіз педагогічних задач, підготовлених студентами.
  - 2.2. Узагальнення проблем, які виникають у процесі підготовки майбутніх вчителів початкової школи (групова робота).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

Основна використана література

1. Ананьин С. А. Интерес по учению современной психологии и педагогики. Киев, 1915. 500 с.
2. Балютіна К. Здоров'я дитини – національна проблема. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 29-32.
3. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 3. С. 5-14.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
5. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика : учебник для вузов. СПб. : Питер, 2001. 304 с.
6. Брагина Г. В. Мастерство учителя на уроке: книга для учителей и студентов. Симферополь, 2001. 106 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. 1440 с.
8. Виготский А. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. 480 с.
9. Виховна функція підручника для початкової школи. Проблеми шкільного підручника : зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2006. Вип. 6. С. 259-261.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
11. Дараган Т. Роль учителя у формуванні позитивного ставлення учнів до навчання. *Початкова школа*. 2010. № 4. С. 69-70.
12. Декларація прав дитини. Загальна середня освіта: збірник нормативно-правових документів. Частина І. Київ : ЗАТ "НІЧ ЛАВА", 2003. С. 7-10.
13. Державний стандарт початкової освіти: прийнятий 21.02.2018 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>. (дата звернення: 01.06.2018).
14. Закон України "Про загальну середню освіту". Загальна середня освіта: збірник нормативно-правових документів. Частина І. Київ : ЗАТ "НІЧ ЛАВА", 2003. С. 72-98.
15. Закон України "Про освіту": прийнятий 05.09.2017 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення: 22.05.2018).
16. Закон України "Про охорону дитинства". Загальна середня освіта: збірник нормативно-правових документів. Частина І. Київ : ЗАТ "НІЧ ЛАВА", 2003. С. 235-255.
17. Ізмаїлова Е. Деякі психологічні передумови вдосконалення навчально-виховного процесу початкової школи. *Рідна школа*. 2005. квітень. С. 19-21.
18. Ілляшенко Т. Діти з гіпердинамічним розладом та дефіцитом уваги. *Початкова школа*. 2009. № 6. С. 54-56.
19. Комарова В. Адаптація молодших школярів до начального процесу. *Початкова школа*. 2010. № 8. С. 60-63.

20. Конституція України. Загальна середня освіта: Збірник нормативно-правових документів. Частина I. Київ : ЗАТ "НІЧ ЛАВА", 2003. С. 38-42.
21. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Освіта України*. 2000. № 32. С. 6-7.
22. Концепція національного виховання. *Рідна школа*. 1995. № 6. С. 18-25.
23. Концепція Нової української школи. Схвалена колегією Міністерства освіти і науки України 27 жовтня 2016 року. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>. (дата звернення 16.11.2018).
24. Кочерга О. Особливості психофізіологічного розвитку молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. № 3. С. 8-11.
25. Кочерга О. Психофізіологія учнів початкової школи. *Початкова школа*. 2009. № 2. С. 55-57.
26. Кочерга О. Психофізіологічні особливості сприймання навчальної інформації молодшими школярами. *Початкова школа*. 2010. № 6. С. 5-7.
27. Локшина О. І. Моніторинг якості освіти: світовий досвід. *Педагогіка і психологія*. 2003. № 1. С. 108-116.
28. Луцик Д., Ковальчук В. Актуальні проблеми педагогічної науки в Україні. *Початкова школа*. 2010. № 2. С. 1-5.
29. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів : теорія і практика : монографія. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. С. 94-99.
30. Мартиненко С. Педагогічна адаптація першокласників до навчання в школі: поради для батьків. *Початкова школа*. 2009. № 10. С. 59-61.
31. Матоніна Р. Портфоліо як засіб оцінювання особистих досягнень учнів. *Початкова школа*. 2010. № 6. С. 56-59.
32. Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посібник: у 2 ч. / [ред рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.]. Київ : ІЗМН, 1997. ч. 2: Життєтворчий потенціал нової школи. 936 с.
33. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посібник. [2-ге вид.]. Київ : "Гранма", 1999. 350 с.
34. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посібник. [3-тє вид., допов.]. Київ : ВАТ "КДНК", 2001. 608 с.
35. Орловська С. Перевантаження учнів: причини виникнення та шляхи запобігання. *Початкова школа*. 2010. № 11. С. 50-51.
36. Оржеховська В. М. Духовність і здоров'я: навчально-методичний посібник. Київ, 2004. 168 с.
37. Освітні технології : навч.-метод. посібник / Пехота О. М. та ін. ; за ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2003. 255 с.
38. Познавательные процессы и способности в обучении: учеб. пособие для студентов пед ин-тов / [В. Д. Шадриков, Н. П. Анисимова, Е. Н. Корнеева и др.]; под ред. В. Д. Шадрикова. Москва : Просвещение, 1990. 142 с.
39. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання / за ред. М. Ю. Красовицького. Київ – Івано-Франківськ: ПЛАЙ, 2000. 218 с.

40. Ростовский О. Я. Педагогіка музичного сприймання: навч.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 248 с.
41. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підруч. для студ. педагог. ф-тів. Київ : Абрис, 1997. 416 с.
42. Савченко О. Покликання початкової школи. *Початкова школа*. 2008. № 2. С. 1–3.
43. Савченко О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2001. № 7. С. 1-4.
44. Савченко О. Шкільна освіта як замовник підготовки майбутнього вчителя. *Рідна школа*. 2007. травень. С. 5-8.
45. Савченко О. Якість початкової освіти: сутність і чинники впливу. *Початкова школа*. 2009. № 8. С. 1-6.
46. Сак Т. Якщо у вашому класі навчається дитина з особливою поведінкою. *Початкова школа*. 2009. № 4. С. 50-52.
47. Сакалюк О. Формування здоров'язбережувальної компетентності учнів початкових класів зсобами кінезіологічних фізкультхвилинок. *Молодь і ринок*. № 4 (171), квітень, 2019. С. 57-61.
48. Сарапулова Є. Н. Виховання обдарованої дитини. *Початкова школа*. 2000. № 2. С. 3-4.
49. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації / [В. Олійник, Я. Болюбаш, Л. Даниленко та ін.]. Київ, 2001. 60 с.
50. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. Київ : "К.І.С.", 2003. С. 43-57, 175-209.
51. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Рад. шк., 1973. 272 с.
52. Таланчук П. Виховання має стати абсолютним гегемоном, а освіта – підкорятися йому. *Освіта*. 2002. 18-25 грудня. С. 4.
53. Тернопільська В. Шляхи виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. №1. С. 9-12.
54. Ушинский К. Д. Три елемента школы. Изб. педаг. произведения. Москва : Просвещение, 1968. 557 с.
55. Хоружа Л. Етика педагогічної взаємодії як основа збереження психофізичного здоров'я молодшого школяра. *Початкова школа*. 2009. № 7. С. 51-54.
56. Чорна К. І. Зміст виховання. *Енциклопедія освіти*. Київ : Юрінформ, 2007. С. 342-345.
57. Шквир О. Л. Методика роботи класного керівника: навч. посіб. / за ред. докт. пед. наук О. А. Дубасенюк. Хмельницький : ХІП, 2002. 134 с.
58. Шквир О. Л. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до класного керівництва: монографія. Хмельницький : ХІП, 2006. 180 с.
59. Шквир О. Л. Ступенева підготовка майбутніх учителів початкової школи до проведення педагогічних досліджень: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2018. 500 с.
60. Щербакова Л. Особливості організації навально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2010 – 2011 навчальному році. *Початкова школа*. – 2010. – №10. – С.1 – 3.

61. Щуркова Н. Е. Вы стали классным руководителем. Москва : Педагогика, 1986. 112 с.

Рекомендована література для поглибленого вивчення курсу

1. Болонський процес: документи / [укл.: З. І. Тимошенко, А. М. Грохов, Ю. А. Гапон, Ю. У. Полеха]. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. 169 с.
2. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанга – Прага – Берлін) / [упор. М. Ф. Степко та ін.]. Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. 52 с.
3. Галус О. М. Адаптація майбутніх учителів у системі ступеневої освіти : управлінський аспект : монографія. Хмельницький : ХГПА, 2009. С. 216-243.
4. Книга вчителя початкової школи: довідково-методичне видання / [упоряд. Г. Ф. Древаль, А. М. Заїка]. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 432 с.
5. Наумов Б. М. Школа-поліцентр : модель, план, організація діяльності. Харків : Вид. група "Основа", 2007. 112 с.
6. Ніколаєнко С. М. Освіта в інноваційному поступі суспільства. Київ : Знання, 2006. 207 с.
7. Пилипчук М. І., Григорєв А. С., Шостак В. В. Основи наукових досліджень : підручник. Київ : Знання, 2007. 270 с.
8. Плавич В. П. Розвиток системи освіти України в контексті Болонського процесу: навч. посібник. Одеса : Астропринт, 2005. 392 с.
9. Система оцінювання і самооцінювання досягнень учнів / [упоряд. Ж. Сташко]. Київ : Вид.дім "Шкіл. Світ": Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
10. Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методологія наукових досліджень: підручник. [2-ге вид., перероб. і доп.] Київ : Знання, 2007. 317 с.
11. Чекіна О. Ю. Інтегровані уроки у початковій школі. Харків : Вид. група "Основа": "Тріада+", 2007. 192 с.
12. Чобітько М. Г. Особистісно орієнтована професійна підготовка майбутнього вчителя: теоретико-методологічний аспект : моногр. Черкаси : Брама-Україна, 2006. 560 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Агресивність – емоційний стан або особистісна риса людини, що характеризується грубістю, нестриманістю, прагненням невмотивовано заподіяти шкоду іншим людям.

Агресія – дії чи наміри людини заподіяти навмисну шкоду іншим чи собі, прояви ворожості, нападу тощо.

Адаптація – пристосування дитини до умов і вимог школи, які є для неї новими, порівняно з умовами дитячого закладу та сім'ї в дошкільному дитинстві.

Академічний раціоналізм – це філософський підхід, основним завданням якого є сприяння інтелектуальному зростанню особистості, розвиток її компетентності.

Акселерація – прискорений індивідуальний розвиток, за якого середньофізичні та психофізіологічні константи дитини або підлітка випереджають оптимальні.

Активність (як фактор психічного розвитку) – умова і результат психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності.

Активність особистісна – здатність особистості до виконання певного виду діяльності та цілеспрямованого перетворення нею навколишнього середовища і самої себе.

Б

Біологічна зрілість – досягнутий рівень дозрівання організму.

Біологічний вік – вік, який вказує на відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини.

В

Важковиховуваність – явище несприймання чи опору дитини виховному впливу дорослих, що має стійкий характер і потребує спеціальних корекційних психолого-педагогічних заходів.

Вередливість дитяча – один із проявів неслухняності, що виявляється у швидкій та недоречній зміні бажань дитини.

Викладання – діяльність учителя в процесі навчання, що полягає в постановці перед учнями пізнавального завдання, повідомленні нових знань, організації спостережень, лабораторних і практичних занять, керівництві роботою учнів із самостійного засвоєння знань, у перевірці якості знань, умінь та навичок.

Випереджаючі у розвитку діти – це діти зі прискореним темпом індивідуального розвитку, коли їх біологічний вік випереджає хронологічний.

Виховання – це насамперед "вбирання в себе" кожною особистістю культури рідного народу, що допомагає передачі, освоєнню і творчому використанню нині суцями поколіннями досвіду попередніх поколінь, забезпечує продовження у віках культурно-історичних традицій батьків, творить з вихованця людину цієї епохи, вводить його у сферу загальнолюдських цінностей; процес та практика засвоєння дитиною загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки.

Відстаючі у розвитку діти – це діти зі сповільненим темпом індивідуального розвитку.

Г

Гендерна роль – існуюча в даній культурі модель статевої поведінки, яку засвоює індивід у процесі соціалізації.

Гіпердинамічні діти – це діти з яскраво вираженим гіпердинамічним синдромом, що проявляється в надмірній непосидючості, метушливості і рухливості дитини.

Гордість за досягнення – переживання дитиною позитивних емоцій радості, гордості внаслідок успішно виконаних дій.

Гуманізація виховання і навчання – це реалізація принципів світогляду у процесі побудови стосунків між педагогом і вихованцем, в основі якого – повага до людей, турбота про них; в центрі педагогічної уваги – інтереси та проблеми дитини; формування у дитини ставлення до людини як до найвищої цінності.

Гуманістичний підхід до виховання – розкриття потенціалу особистості, створення умов для розвитку в неї кращих моральних та громадських якостей.

Д

Деадаптація шкільна – різновид соціальної дезадаптації, що виявляється у ускладненому або малоефективному пристосуванні дитини до нових суспільних обставин в умовах шкільного навчання.

Демократизація – упровадження демократичних засад, розвиток спільностей людей на демократичній основі.

Демократизація освіти – 1) один з основних принципів державної політики у сфері освіти, що пронизує всі сторони шкільного життя. Це ліквідація монополії держави на освіту і перехід до громадсько-державної системи, в якій особистість, суспільство і держава є повноправними партнерами; чітке розмежування повноважень між центральними, регіональними і місцевими органами управління з максимальною передачею на місця управлінських функцій; участь місцевої влади і місцевої громадськості як в управлінні освітою через відповідні місцеві органи, так і безпосередньо в діяльності освітніх закладів; самостійність освітніх установ у виборі стратегії свого розвитку, цілей, змісту, організації і методів роботи, у тому числі їх юридична, фінансова й економічна самостійність; право педагогів на творчість, на свободу вибору педагогічних концепцій і технологій, підручників і навчальних посібників, методів оцінки діяльності учнів і т. ін., на участь в управлінні навчальним закладом; право учнів на вибір школи і профілю освіти, на домашню освіту і навчання в недержавних навчальних закладах, на прискорене навчання за індивідуальним навчальним планом, на участь в управлінні освітнім закладом; 2) принцип реформування освіти в Україні на демократичних засадах, який передбачає: децентралізацію, регіоналізацію в управлінні, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності, поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою (участь батьків, громадськості), співробітництво "учитель-учень", "викладач-студент" у навчально-виховному процесі.

Депресія – тривалий негативний емоційний стан людини, емоційний розлад, що супроводжується почуттям пригніченості, тотальної апатії, зниження активності у всіх сферах психічного та фізичного життя людини. Депресія

виникає внаслідок фізичних, психічних захворювань, або як реакція на складні життєві обставини.

Девіантна поведінка – поведінка, що відхиляється від правових та моральних суспільних норм. Девіантна поведінка є однією із ознак важковиховуваності дитини.

Дискретність психічного розвитку – ознака розвитку психіки, що виявляється в його умовному розподілі на певні відрізки – періоди, епохи та фази.

Дитина-глядач – дитина, у якої основний канал сприйняття інформації – зір.

Дитина-діяч – дитина, котра весь час зайнята якоюсь важливою справою.

Дитина-слухач – дитина, котра засвоює інформацію з допомогою слухання.

Дитинство – епоха початкового фізичного, психічного розвитку і фізіологічного дозрівання, протягом якої відбувається підготовка індивіда до дорослого життя. Середня тривалість дитинства – від народження до 10 років.

Диференційований підхід до виховання – поділ учнів у процесі виховання на мікрогрупи за однорідними критеріями: навчально-діяльнісними (успішність, сумлінність), поведінковими (зразкова, незадовільна), соціальними умовами (матеріальна забезпеченість, наявність сімейних умов для виховання), іншими, локальнішими ознаками для проведення дослідно-експериментальної роботи.

Діалогічний підхід до виховання – суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників педагогічного процесу, потреба в їх самоактуалізації і самоорієнтації.

Діяльнісний підхід до виховання – проектування і розвиток міжособистісних стосунків через діяльність і в діяльності; активна участь особистості у досягненні результатів діяльності.

Діяльність – внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що спрямована на досягнення свідомо поставленої мети.

Догматичний реалізм – це філософський підхід, який характеризується вихованням раціональної особистості з розвинутим інтелектом.

3

Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Задатки – вроджені анатомо-фізіологічні якості індивіда, природна передумова його розвитку.

Затримка психічного розвитку – відставання дитини від загальноприйнятого темпу вікового психічного розвитку, яке спричинюється травмами чи хворобами головного мозку або психоемоційними розладами. В умовах спеціального організованого суспільного корекційного впливу затримка психічного розвитку може усуватись.

Здібності – психічні властивості індивіда, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності.

Здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби і фізичних дефектів.

Здоровий спосіб життя (ЗСЖ) – спосіб життя окремої людини з метою профілактики хвороб і зміцнення здоров'я.

Зміст виховання – науково-обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей, і відповідно сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до самої себе, до суспільства, до інших людей, до праці, природи, мистецтва.

Зміст навчання – структура, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої забезпечує особі можливість здобуття освіти.

Зміст освіти – система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці.

Знання – узагальнений досвід людства, що відображає різні галузі дійсності у вигляді фактів, правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій, якими володіє наука.

I

Ідеал – уявлення про взірець людської поведінки і стосунки між людьми, що ґрунтуються на розумінні мети життя.

Ідея – вища форма пізнання зовнішнього світу, яка відображає об'єкт і спрямована на його перетворення.

Індивідуальність – сукупність своєрідних неповторних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших осіб. Індивідуальність проявляється на індивідуальному рівні – фізичні та фізіологічні ознаки, і особистісному – психологічні якості.

Індивідуальні особливості психічного розвитку – варіації вияву вікових норм психічного розвитку стосовно конкретної людини.

Інтелект – відносно стійка структура розумових здібностей та надбань людини. До складу інтелекту відносять перцептивні, мнемічні, мисленеві, імажинативні якості людини, особливості її уваги тощо; таким чином, інтелект виступає як інтегроване поняття.

Інтерес – спрямованість людини на певний об'єкт чи певну діяльність, зумовлена позитивним, зацікавленим ставленням до чогось, когось.

K

Комплексний підхід до виховання – орієнтує побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості; сприяє всебічному розвитку особистості, який є результатом комплексного вирішення виховних завдань; сприяє гармонійному розвитку особистості шляхом здійснення єдності і взаємозв'язку всіх напрямків сучасного виховання, їх певного співвідношення і супідрядності; сприяє ефективності виховання: одночасне вирішення не однієї, а декількох виховних завдань, що закономірно впливають на його результативність; поліпшення планування і координації роботи всіх структурних підрозділів системи виховання.

Конкретно-історичний підхід до виховання – це підхід, котрий допомагає збагнути і сформувати специфічні, найбільш актуальні на даному етапі розвитку українського суспільства завдання громадянського виховання: усвідомлення

громадянами України необхідності державотворчих процесів, формування в молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття належності до світової спільноти.

Л

Лівопівкульний тип – це тип людей, для яких визначальним є домінування лівої півкулі мозку, що характеризуються інертністю і слабкістю нервової системи, з добре розвиненими вербальними функціями і саморегуляцією. Вони мають успіхи з гуманітарних предметів, краще планують свою діяльність, у них вища точність виконання роботи.

М

Мета виховання – сукупність властивостей особистості, до виховання яких прагне суспільство.

Мета освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Мета початкової загальної освіти – всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися; повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь та навичок, умінь та навичок здорового способу життя.

Методологія підготовки – це формування майбутнього спеціаліста як особистості, здатної до самонавчання впродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини.

Н

Навичка – психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію, раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих затрат фізичної та нервово-психічної енергії.

Навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, у процесі якої відбувається засвоєння знань, формування вмінь і навичок.

Надмірна рухливість – ознака мінімальної мозкової дисфункції (ММД), яка виникає внаслідок мікроорганічного враження головного мозку.

Науковий підхід до виховання – врахування об'єктивних закономірностей перебігу процесу виховання, взаємодії системи чинників (раціональність, об'єктивність, наукова картина світу), що його детермінують.

Науковий світогляд – цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до навколишньої дійсності й до самої себе.

Національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь.

Негативізм дитячий – нелогічна протидія дитини впливу дорослих, що виявляється в безпосередньому опорі, демонстративній відмові виконувати їх вимоги чи виконанні дій, протилежних до вимог вихователів.

О

Обдарованість – це єдність трьох характеристик: інтелектуальні здібності (вищі за середній рівень), креативність, наполегливість.

Обдарована дитина – дитина, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності.

Освіта – процес і результат засвоєння учнями систематизованих знань, умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток її творчих сил і здібностей.

Особистісно зорієнтована освіта – органічне поєднання навчання (нормативно відповідного діяльності суспільства), учіння (індивідуально значущої діяльності окремого суб'єкта, в якій реалізується досвід його життєдіяльності) та виховання (процесу залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки, реалізації творчого ставлення до життя), що забезпечує: реалізацію вихованця в пізнавальній і творчій діяльності відповідно до його здібностей, ціннісних орієнтацій та суб'єктного досвіду; суб'єкт-суб'єктну взаємодію між педагогом та вихованцем; позитивне психолого-педагогічне підґрунтя для пізнавальної та творчої діяльності дитини, емоційний комфорт від освітньої діяльності та активного дозвілля; варіативність змісту, форм та методів організації освітнього процесу з урахуванням індивідуальних особливостей дитини тощо.

Особистісно зорієнтований підхід до виховання – формування у дитини особистісних цінностей, які будуються на суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх учасників виховної роботи.

Особистість – людина, соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного.

П

Педагог – особа, що займається викладацькою чи виховною роботою і має необхідну підготовку в цій сфері (галузі).

Педагогічний працівник – особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

Педагогічно занедбані діти – учні, у яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та інших умов сформувалося негативне ставлення до навчання, соціально цінних норм поведінки, які втратили почуття відповідальності за свої вчинки, зневірилися в собі.

Перевиховання – виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Перевтома – це патологічний стан, що розвивається в людини внаслідок хронічної фізичної чи психологічної перенапруги, клінічну картину якого визначають функціональні порушення в центральній нервовій системі.

Підхід – сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого (що-небудь), ставлення до кого (чого-небудь).

Пізнавальний інтерес – виразна інтелектуальна спрямованість особистості на пошук нового у предметах, явищах, подіях, супроводжувана прагненням глибше пізнати їх особливості; майже завжди усвідомлене ставлення до предметів, явищ, подій.

Погляди – прийняті людиною як достовірні ідеї, знання, теоретичні концепції, передбачення, що пояснюють явища природи і суспільства, є орієнтирами в поведінці, діяльності, стосунках.

Позакласна робота – різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи.

Позашкільна робота – освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Полікультурний підхід до виховання – формування у підростаючого покоління усвідомлення значущості внеску кожного етносу в скарбницю загальнолюдських надбань і розуміння взаємозв'язку національних культур разом з утвердженням культури міжетнічних відносин.

Потреба – необхідність у чомусь, яка задовольняється переважно завдяки трудовій діяльності, у процесі якої створюються необхідні людині предмети.

Початкова освіта – це перший етап загальної освіти дітей. Отримуючи початкову освіту, діти набувають перші знання про навколишній світ, навички спілкування та вирішення прикладних завдань. На цьому етапі формується і починає розвиватися особистість дитини, що підкреслює важливість початкової освіти для суспільства та держави.

Початкова шкільна дезадаптація – уповільнене й ускладнене пристосування першокласника до умов шкільного навчання, спричинене здебільшого низьким рівнем шкільної зрілості дитини.

Початкова школа – це ланка системи освіти, яка забезпечує становлення особистості на основі використання дошкільного розвитку дитини; загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту – елементарні знання з рідної мови (вміння читати й писати), математики, а також про природу й суспільство; перший ступінь обов'язкової загальної освіти. Вік дітей, які вступають до початкової школи, й строки навчання в різних країнах неоднакові. Тривалість навчання в початковій школі коливається від 2 до 6 років, але зазвичай складає 3-4 роки, а навчання розпочинається у віці від 6 до 8 років.

Правильний режим дня – це раціональне чергування різних видів діяльності та відпочинку, що має велике оздоровче та виховне значення.

Правопівкульний тип – це тип людей, для яких визначальним є домінування правої півкулі мозку, що характеризуються сильною нервовою системою, високою лабільністю, високим розвитком невербальних функцій. Ці

люди краще вчаться, вирішують завдання в умовах дефіциту часу, вони стійкі до стресу, вважають за краще інтенсивні форми навчання.

Працездатність – здатність людини працювати, бути активним учасником трудових процесів, сприймати та переробляти інформацію, досягнути поставленої мети за якісного виконання розумової чи фізичної праці.

Провідна діяльність – це діяльність, яка, виникаючи в рамках нової соціальної ситуації розвитку індивіда, забезпечує розв'язання психічних суперечностей і формування психічних новоутворень. Кожному віковому періоду притаманна єдина неповторна провідна діяльність.

Прогресивістський прагматизм – це філософський підхід, основним завданням якого є удосконалення демократичних начал соціального життя.

Професійна освіта – сукупність знань, практичних умінь і навичок, необхідних для виконання роботи в певній галузі трудової діяльності.

Професіограма вчителя – повний опис особливостей професії вчителя, що розкриває зміст професійної педагогічної праці, а також вимог, які вона ставить перед людиною.

Професіонал – людина, яка успішно адаптувалась до професії та оволоділа психологічними засобами праці.

Професіоналізм – системна якість особистості, що виявляється як високий рівень оволодіння професійною діяльністю, внесення індивідуальних здобутків у професію, стимуляція в суспільстві інтересу до своєї праці.

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Психічне здоров'я – це збалансованість внутрішнього (духовні, моральні, когнітивні, емоційні, фізіологічні, фізичні потенції) і зовнішнього (вимоги соціального оточення, відповідність стилю навчання і виховання дітей особливостям розвитку їх особистості) у життєдіяльності індивіда.

Психічний розвиток – процес закономірної онтогенетичної зміни психіки, що виявляється в накопиченні її кількісних та якісних структурних перетворень.

Психологічна готовність дитини до шкільного навчання – інтегральна характеристика рівня психічного розвитку дошкільника, що зумовлює можливість його успішного пристосування до умов шкільного навчання.

Психологічний вік – вік, який вказує на рівень адаптованості людини до вимог навколишнього світу, характеризує розвиток її інтелекту, здатність до навчання, рухові навички, а також такі суб'єктивні фактори, як ідентичність, життєвий план, переживання, установки, мотиви, сенси тощо.

Психофізіологічне здоров'я – це динамічна сукупність фізичних і психічних властивостей людини, які забезпечують гармонію між потребами індивіда і суспільства та є передумовою орієнтації особистості на виконання свого життєвого завдання, при цьому життєве завдання розуміється як те, що необхідно зробити для оточуючих саме конкретній людині зі своїми здібностями і можливостями.

Р

Рівнопівкульний тип – це тип людей, для яких визначальним є однаковий розвиток півкуль мозку, без домінування якоїсь одної.

Розвиток – процес накопичення кількісних та якісних прогресивних змін, рух вперед від простого до складного, від нижчого до вищого.

Рольовий підхід до виховання – включення особистості у цілеспрямовану систему різноманітних ролей з метою розвитку певних якостей, характеру та моральних орієнтацій.

С

Самовиховання – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних.

Самооцінка – суб'єктивне сприйняття особистістю досягнутих результатів.

Самопізнання – процес, який ґрунтується на самостереженні особистості та ставленні до неї інших людей.

Самосвідомість – образ себе і ставлення до себе.

Свідомість – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин людини з людиною і соціальною дійсністю.

Світогляд – система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини.

Середовище – комплекс зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і значною мірою впливають на її розвиток.

Системний підхід до виховання – створення в кожній школі специфічної виховної системи, що органічно пов'язана з навчальним процесом, але має свої специфічні функції і структуру.

Соціалізація людини – перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили.

Соціальна орієнтація особистості – усвідомлення своєї належності до соціальної спільноти, вибір свого майбутнього соціального становища і шляхів його досягнення.

Соціальний вік – вік, який визначають з огляду на відповідність становища людини існуючим у конкретному соціумі нормам.

Соціальний реконструкціонізм – це філософський підхід, основною метою якого є поліпшення і перетворення суспільства, виховання для змін і соціальних реформ, і відповідно, навчання таким навичкам і знанням, які б дозволили встановити проблеми, від яких потерпає суспільство, і розв'язати їх.

Спадковість – відновлення в нащадків біологічної схожості з батьками.

Схильність – стійка орієнтованість людини на щось, бажання виконувати певну працю.

Т

Темперамент – індивідуально-типологічна характеристика людини, яка виявляється в силі, напруженості, швидкості та зрівноваженості перебігу її психічних процесів.

Технологічний підхід до виховання – система дій педагога та вихованців, спрямована на досягнення чітко визначеної мети шляхом послідовного та

неухильного виконання певних виховних дій в умовах оперативного зворотнього зв'язку.

У

Уміння – здатність на належному рівні виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною знань і навичок.

Умова психічного розвитку – сукупність біологічних та соціальних особливостей розвитку певного індивіда. Умови на відміну від загальних факторів психічного розвитку мають варіативний характер.

Упертість дитяча – один із проявів неслухняності, безпричинний невинуватий опір дитини вимогам дорослого. Упертість може проявитись у дитини як реакція на незадоволені потреби.

Учень (вихованець) – особа, яка навчається і виховується в одному із загальноосвітніх навчальних закладів.

Учитель – це людина, яка навчає інших людей (своїх учнів), передає їм певні знання про життя. У вузькому розумінні – спеціаліст, який проводить навчальну та виховну роботу з учнями в загальноосвітніх школах різних типів.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння учнями знань, оволодіння вміннями і навичками.

Ф

Фізичне здоров'я – це стан функціонування організму людини як живої системи, що характеризується повною її врівноваженістю із зовнішнім середовищем та відсутністю будь-яких виражених хворобливих змін.

Х

Характер – комплекс сталих психічних властивостей людини, що виявляються в її поведінці та діяльності, у ставленні до суспільства, до праці, колективу, до самої себе.

Хронологічний вік – паспортний вік людини, кількість прожитих років.

Ц

Ціннісні орієнтації – 1) вибіркова відносно стійка система інтересів та потреб особистості; 2) система індивідуальних критеріїв для оцінки особистістю вчинків чи прагнень інших людей.

Ш

Шкільна зрілість дошкільняти – прийнятний рівень фізичного і психічного розвитку шестирічної дитини, що забезпечує її адекватне пристосування до умов шкільного навчання.

Я

Якість вищої освіти – рівень здобутих особою знань, умінь та навичок, що відображає її професійну компетентність відповідно до стандартів вищої освіти.

Якість освіти – це таке динамічне та інтегративне утворення, сукупні властивості якого здатні задовольняти споживачів, їх постійно зростаючі вимоги і потреби та структурними компонентами якого є: задоволеність суб'єктів освіти результатами навчально-виховного процесу, якість освітніх програм, високий рівень кваліфікації науково-педагогічних кадрів, залученість навчального закладу до інноваційної діяльності, сучасні матеріально-технічні ресурси, утвердження державно-громадського управління.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Схема розробки дослідницького проекту

Дослідницькі проекти – потребують добре обміркованої структури, визначеної мети, актуальності предмета дослідження, продуманості методів дослідження.

І етап

Ознайомлення із назвою проекту та усвідомлення його значущості. Визначення напрямку проекту, який буде оформлений у підпроект. Напрями проекту мають узагальнено розкривати його назву. Теми напрямів проекту студент формулює самостійно.

ІІ етап

Написання підпроекту.

1. Актуальність, необхідність, значущість теми підпроекту.
2. Мета та завдання підпроекту (4-6 завдань).
3. Методи дослідження.
4. Результати виконання завдань.
5. Висновки.
6. Джерела.

Методичні рекомендації

1. Актуальність, необхідність, значущість теми підпроекту. Доведення актуальності проблеми на підставі вивчення державних документів і недоліків практики початкової школи (не більше однієї сторінки).

2. Завдання – це конкретні заходи або кінцеві результати, які мають бути виконані або отримані для досягнення поставленої мети. Формулюйте тільки такі завдання, які реальні для виконання (не більше 6).

3. Методи – це способи, за допомогою яких будуть вирішенні завдання підпроекту. Слід чітко назвати методи науково-педагогічного дослідження.

4. Результати виконання завдань. З кожного завдання слід представити результати: що вивчено, визначено, проаналізовано, розроблено, обґрунтовано тощо (4-6 сторінок). Бажано використовувати таблиці, схеми, малюнки.

5. Висновки мають бути чіткими, конкретними і відповідати поставленим завданням.

6. Джерела. Оформити список використаних джерел з урахуванням усіх сучасних вимог до бібліографічного опису .

ДОДАТОК Б

Нормативно-правові документи

Декларація прав дитини (1959 р.)

З метою забезпечити дітям щасливе дитинство і користування, для їх власного блага і блага суспільства, правами і свободами, які тут передбачені, і закликає і батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні Організації, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до таких принципів:

Принцип 1. Дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінацій за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї.

Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

Принцип 3. Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство.

Принцип 4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування.

Принцип 5. Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві і на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Їй має

даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте мислення, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності, і стати корисним членом суспільства.

Якнайкраще забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках.

Принцип 8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм небалого ставлення, жорстокості і експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі.

Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй ні в якому разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкождали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

Конституція України (1996 р.)

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Стаття 20. Державними символами України є Державний Прапор України, - стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України - національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Закон України "Про освіту" (2017 р.)

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Стаття 3. Право на освіту

1. Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України.

2. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

3. Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видів, у тому числі шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих.

4. Кожен має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, у тому числі в мережі Інтернет, електронних підручників та інших мультимедійних навчальних ресурсів у порядку, визначеному законодавством.

5. Держава здійснює соціальний захист здобувачів освіти у випадках, визначених законодавством, а також забезпечує рівний доступ до освіти особам із соціально вразливих верств населення.

6. Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти.

Стаття 6. Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності

1. Засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є:

людиноцентризм;

верховенство права;

забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності;

забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності;

розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами;

забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування;

науковий характер освіти;

різноманітність освіти;

цілісність і наступність системи освіти;

прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень;

відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством;

інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення діяльності закладів освіти;

інтеграція з ринком праці;

нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями;

свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності;
академічна добросовісність;
академічна свобода;
фінансова, академічна, кадрова та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом;
гуманізм;
демократизм;
єдність навчання, виховання та розвитку;
виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;
формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення;
формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;
формування громадянської культури та культури демократії;
формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля;
невтручання політичних партій в освітній процес;
невтручання релігійних організацій в освітній процес (крім випадків, визначених цим Законом);
різноманітність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань;
державно-громадське управління;
державно-громадське партнерство;
державно-приватне партнерство;
сприяння навчанню впродовж життя;
інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір;
нетерпимість до проявів корупції та хабарництва;
доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою.

2. Освіта в Україні має будуватися за принципом рівних можливостей для всіх.

Стаття 12. Повна загальна середня освіта

1. Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

вільне володіння державною мовою;

здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;

математична компетентність;

компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;

інноваційність;

екологічна компетентність;

інформаційно-комунікаційна компетентність;

навчання впродовж життя;

громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;

культурна компетентність;

підприємливість та фінансова грамотність;

інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

2. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і здобувається в інституційних або індивідуальних формах, визначених законодавством, як правило, в закладах освіти.

3. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти:

початкова освіта тривалістю чотири роки;

базова середня освіта тривалістю п'ять років;

профільна середня освіта тривалістю три роки.

Початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти або у структурних підрозділах однієї юридичної особи (закладу освіти).

4. Початкова освіта здобувається, як правило, з шести років. Діти, яким на початок навчального року виповнилося сім років, повинні розпочинати здобуття початкової освіти цього ж навчального року.

5. Особи з особливими освітніми потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку, а тривалість здобуття ними початкової та базової середньої освіти може бути подовжена з доповненням освітньої програми корекційно-розвитковим складником. Особливості здобуття такими особами повної загальної середньої освіти визначаються спеціальним законом.

6. На рівнях початкової та базової середньої освіти освітній процес може організовуватися за циклами, визначеними спеціальним законом, поділ на які здійснюється з урахуванням вікових особливостей фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей.

7. Здобуття профільної середньої освіти передбачає два спрямування:

академічне - профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення

окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти;

професійне - орієнтоване на ринок праці профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів.

Здобуття профільної середньої освіти за будь-яким спрямуванням не обмежує право особи на здобуття освіти на інших рівнях освіти.

Заклади освіти можуть мати освітні програми профільної середньої освіти за одним чи обома спрямуваннями.

8. Результати навчання здобувачів освіти на кожному рівні повної загальної середньої освіти оцінюються шляхом державної підсумкової атестації, яка може здійснюватися в різних формах, визначених законодавством, зокрема у формі зовнішнього незалежного оцінювання.

Державна підсумкова атестація здобувачів початкової освіти здійснюється лише з метою моніторингу якості освітньої діяльності закладів освіти та/або якості освіти.

Стаття 19. Освіта осіб з особливими освітніми потребами

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

2. Держава забезпечує підготовку фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами на всіх рівнях освіти.

3. Особам з особливими освітніми потребами освіта надається нарівні з іншими особами, у тому числі шляхом створення належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку.

4. Для навчання, професійної підготовки або перепідготовки осіб з особливими освітніми потребами застосовуються види та форми здобуття освіти, що враховують їхні потреби та індивідуальні можливості.

5. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти створюють умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення розумного пристосування та універсального дизайну.

6. Навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами, зокрема тими, що спричинені порушенням розвитку та інвалідністю, у закладах дошкільної, позашкільної та середньої освіти здійснюються за рахунок коштів освітніх субвенцій, державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку.

7. Зарахування осіб з особливими освітніми потребами до спеціальних закладів освіти, переведення з одного типу закладу до іншого та відрахування

таких осіб здійснюються у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

8. Категорії осіб з особливими освітніми потребами визначаються актами Кабінету Міністрів України.

Стаття 54. Права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу

1. Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на:

академічну свободу, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі;

педагогічну ініціативу;

розроблення та впровадження авторських навчальних програм, проектів, освітніх методик і технологій, методів і засобів, насамперед методик компетентнісного навчання;

користування бібліотекою, навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою інфраструктурою закладу освіти та послугами його структурних підрозділів у порядку, встановленому закладом освіти відповідно до спеціальних законів;

підвищення кваліфікації, перепідготовку;

вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників;

доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій, що використовуються в освітньому процесі та науковій діяльності;

відзначення успіхів у своїй професійній діяльності;

справедливе та об'єктивне оцінювання своєї професійної діяльності;

захист професійної честі та гідності;

індивідуальну освітню (наукову, творчу, мистецьку та іншу) діяльність за межами закладу освіти;

творчу відпустку строком до одного року не більше одного разу на 10 років із зарахуванням до стажу роботи;

забезпечення житлом у першочерговому порядку, пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва;

забезпечення службовим житлом з усіма комунальними зручностями у порядку, передбаченому законодавством;

безпечні і нешкідливі умови праці;

подовжену оплачувану відпустку;

участь у громадському самоврядуванні закладу освіти;

участь у роботі колегіальних органів управління закладу освіти;

захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю.

2. Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані:

постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність;

виконувати освітню програму для досягнення здобувачами освіти передбачених нею результатів навчання;

сприяти розвитку здібностей здобувачів освіти, формуванню навичок здорового способу життя, дбати про їхнє фізичне і психічне здоров'я;

дотримуватися академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами освіти в освітньому процесі та науковій діяльності;

дотримуватися педагогічної етики;

поважати гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу;

настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;

формувати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України;

виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України та навколишнього природного середовища;

формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам;

додержуватися установчих документів та правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, виконувати свої посадові обов'язки;

повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

3. Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають також інші права та обов'язки, передбачені законодавством, колективним договором, трудовим договором та/або установчими документами закладу освіти.

4. Права та обов'язки інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, визначаються законодавством, відповідними договорами та/або установчими документами закладу освіти.

5. Відволікання педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників від виконання професійних обов'язків не допускається, крім випадків, передбачених законодавством.

6. Особи, винні в порушенні цієї статті, несуть відповідальність згідно з законом.

Стаття 55. Права та обов'язки батьків здобувачів освіти

1. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Батьки мають рівні права та обов'язки щодо освіти і розвитку дитини.

2. Батьки здобувачів освіти мають право:

захищати відповідно до законодавства права та законні інтереси здобувачів освіти;

звертатися до закладів освіти, органів управління освітою з питань освіти;

обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти;

брати участь у громадському самоврядуванні закладу освіти, зокрема обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування закладу освіти;

завчасно отримувати інформацію про всі заплановані у закладі освіти та позапланові педагогічні, психологічні, медичні, соціологічні заходи, дослідження, обстеження, педагогічні експерименти та надавати згоду на участь у них дитини;

брати участь у розробленні індивідуальної програми розвитку дитини та/або індивідуального навчального плану;

отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, у тому числі щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування), про результати навчання своїх дітей (дітей, законними представниками яких вони є) і результати оцінювання якості освіти у закладі освіти та його освітньої діяльності;

подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу.

3. Батьки здобувачів освіти зобов'язані:

виховувати у дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточуючих і довкілля;

сприяти виконанню дитиною освітньої програми та досягненню дитиною передбачених нею результатів навчання;

поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу;

дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя;

формувати у дитини культуру діалогу, культуру життя у взаєморозумінні, мирі та злагоді між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами, представниками різних політичних і релігійних поглядів та культурних традицій, різного соціального походження, сімейного та майнового стану;

настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;

формувати у дітей усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України;

виховувати у дитини повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України;

дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за наявності);

сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування);

виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.

4. Держава надає батькам здобувачів освіти допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають поважати право батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань, а суб'єкти освітньої діяльності мають враховувати відповідні переконання під час організації та реалізації освітнього процесу, що не повинно порушувати права, свободи та законні інтереси інших учасників освітнього процесу.

5. Інші права та обов'язки батьків здобувачів освіти можуть встановлюватися законодавством, установчими документами закладу освіти і договором про надання освітніх послуг (за наявності).

Закон України **"Про загальну середню освіту"** **(1999 р.)**

Цей Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні.

Стаття 2. Основні завдання законодавства України про загальну середню освіту

Основними завданнями законодавства України про загальну середню освіту є:

забезпечення права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти;

забезпечення необхідних умов функціонування і розвитку загальної середньої освіти;

забезпечення нормативно-правової бази щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти;

визначення структури та змісту загальної середньої освіти;

визначення органів управління системою загальної середньої освіти та їх повноважень;

визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу, встановлення відповідальності за порушення законодавства про загальну середню освіту.

Стаття 3. Загальна середня освіта

Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Загальна середня освіта є обов'язковою основною складовою безперервної освіти.

Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Стаття 4. Система загальної середньої освіти

Систему загальної середньої освіти становлять:

загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту.

Стаття 5. Завдання загальної середньої освіти

Завданнями загальної середньої освіти є:

виховання громадянина України;

формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;

виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;

виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина;

реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;

виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй;

виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

Стаття 6. Здобуття повної загальної середньої освіти

1. Громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак забезпечується

доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти у державних і комунальних навчальних закладах.

2. Громадяни України мають право на здобуття повної загальної середньої освіти у приватних навчальних закладах.

3. Здобуття повної загальної середньої освіти у навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності має відповідати вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти.

4. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, здобувають повну загальну середню освіту у порядку, встановленому для громадян України.

5. Відповідальність за здобуття повної загальної середньої освіти дітьми покладається на їх батьків, а дітьми, позбавленими батьківського піклування, - на осіб, які їх замінюють, або навчальні заклади, де вони виховуються.

Стаття 7. Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається відповідно до Конституції України і Закону України "Про мови в Українській РСР" .

Стаття 8. Загальноосвітній навчальний заклад

1. Загальноосвітній навчальний заклад - навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на загальну середню освіту.

Загальноосвітній навчальний заклад, заснований на приватній формі власності, здійснює свою діяльність за наявності ліцензії, виданої в установленому законодавством України порядку.

2. Загальноосвітній навчальний заклад, що здійснює інноваційну діяльність, може мати статус експериментального. Статус експериментального не змінює підпорядкування, тип і форму власності загальноосвітнього навчального закладу. Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад затверджується Міністерством освіти України.

Стаття 9. Типи загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти

1. Відповідно до освітнього рівня, який забезпечується загальноосвітнім навчальним закладом (I ступінь – початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, II ступінь – повна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, III ступінь – старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту, як правило, з профільним спрямуванням навчання), та особливостей учнівського контингенту існують різні типи загальноосвітніх навчальних закладів. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно.

До загальноосвітніх навчальних закладів належать:

школа I-III ступенів;

спеціалізована школа (школа-інтернат) I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;

гімназія (гімназія-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;

колегіум (колегіум-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю;

ліцей (ліцей-інтернат) – навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням та допрофесійною підготовкою (може надавати освітні послуги II ступеня, починаючи з 8 класу);

школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги;

спеціальна школа (школа-інтернат) I-III ступенів – навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

санаторна школа (школа-інтернат) I-III ступенів – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;

школа соціальної реабілітації – навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (створюється окремо для хлопців і дівчат);

вечірня (змінна) школа II-III ступенів – навчальний заклад для громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання;

навчально-реабілітаційний центр – навчальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку.

Стаття 12. Термін навчання

1. Термін навчання для здобуття повної загальної середньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів становить 11 років:

у загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня – 4 роки;

у загальноосвітніх навчальних закладах II ступеня – 5 років;

у загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня – 2 роки.

2. Термін навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 14. Наповнюваність класів загальноосвітніх навчальних закладів

1. Наповнюваність класів загальноосвітніх навчальних закладів не повинна перевищувати 30 учнів.

2. У загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше п'яти осіб. При меншій кількості учнів у класі заняття проводяться за індивідуальною формою навчання.

3. Порядок поділу класів на групи при вивченні окремих предметів встановлюється Міністерством освіти України за погодженням з Міністерством фінансів України.

4. Для спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) кількість учнів у класі визначається Міністерством освіти України за погодженням із Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством фінансів України.

5. Кількість учнів у групах продовженого дня та вихованців у групах загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів визначається Міністерством освіти України за погодженням з Міністерством фінансів України.

Стаття 15. Навчальні плани та навантаження учнів

1. Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів (далі - Базовий навчальний план) визначає структуру та зміст загальної середньої освіти

через інваріантну і варіативну складові, які встановлюють погодинне та змістове співвідношення між освітніми галузями (циклами навчальних предметів), гранично допустиме навчальне навантаження учнів та загальнорічну кількість навчальних годин. Інваріантна складова змісту загальної середньої освіти формується на державному рівні, є єдиною для всіх закладів загальної середньої освіти, визначається через освітні галузі Базового навчального плану. Варіативна складова змісту загальної середньої освіти формується загальноосвітнім навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону та індивідуальних освітніх запитів учнів (вихованців). Базовий навчальний план для загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності затверджується Кабінетом Міністрів України.

2. На основі Базового навчального плану Міністерство освіти України затверджує типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності. У типових навчальних планах освітні галузі реалізуються в навчальні предмети та курси інваріантної та варіативної складових змісту загальної середньої освіти.

3. На основі типових навчальних планів загальноосвітнім навчальним закладом складається робочий навчальний план з конкретизацією варіативної складової і визначенням профілю навчання.

Робочі навчальні плани державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладів затверджуються відповідним органом управління освітою. Робочі навчальні плани приватних загальноосвітніх навчальних закладів погоджуються з відповідними органами управління освітою.

5. Тривалість уроків у загальноосвітніх навчальних закладах становить: у перших класах – 35 хвилин, у других – четвертих класах – 40 хвилин, у п'ятих – одинадцятих класах – 45 хвилин. Зміна тривалості уроків допускається за погодженням з відповідними органами управління освітою та органами державної санітарно-епідеміологічної служби. Різниця в часі навчальних годин перших - четвертих класів обов'язково обліковується і компенсується проведенням додаткових, індивідуальних занять та консультацій з учнями.

6. Тривалість канікул у загальноосвітніх навчальних закладах протягом навчального року не може бути меншою 30 календарних днів.

Стаття 17. Виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах

1. Виховання учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними.

2. У загальноосвітніх навчальних закладах забороняється утворення і діяльність організаційних структур політичних партій, а також релігійних організацій і воєнізованих формувань.

3. Примусове залучення учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні організації і воєнізовані формування забороняється.

Стаття 19. Учасники навчально-виховного процесу

Учасниками навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах є:

учні (вихованці);

керівники;
педагогічні працівники, психологи, бібліотекарі;
інші спеціалісти;
батьки або особи, які їх замінюють.

Стаття 20. Учень (вихованець)

1. Учень (вихованець) – особа, яка навчається і виховується в одному із загальноосвітніх навчальних закладів. Зарахування учнів до загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється, як правило, з 6 років.

2. Статус учнів (вихованців) як учасників навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах, їх права та обов'язки визначаються цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 21. Соціальний захист учнів (вихованців)

1. Учням (вихованцям) загальноосвітніх навчальних закладів може надаватися додатково соціальна і матеріальна допомога за рахунок коштів центральних органів виконавчої влади та місцевих бюджетів, коштів юридичних і фізичних осіб України та громадян, які проживають за її межами, а також коштів фонду загальнообов'язкового страхування та за рахунок інших надходжень.

Учні (вихованці) загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності мають право на пільговий проїзд міським та приміським пасажирським транспортом у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Учні (вихованці) загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості забезпечуються транспортом до місця навчання і додому безоплатно.

2. Діти з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату забезпечуються засобами індивідуальної корекції в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3. Вихованці шкіл-інтернатів усіх типів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які навчаються в інших загальноосвітніх навчальних закладах, забезпечуються харчуванням, одягом та іншими послугами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Утримання вихованців, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) здійснюється за рахунок держави.

4. Діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, працевлаштовуються або продовжують навчання згідно з одержаною освітою у порядку, встановленому законодавством України.

Стаття 22. Охорона та зміцнення здоров'я учнів (вихованців)

1. Загальноосвітній навчальний заклад забезпечує безпечні та нешкідливі умови навчання, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формує гігієнічні навички та засади здорового способу життя учнів (вихованців).

2. Учні (вихованці) загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності забезпечуються медичним

обслуговуванням, що здійснюється медичними працівниками, які входять до штату цих закладів або відповідних закладів охорони здоров'я, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Заклади охорони здоров'я разом з органами управління освітою та органами охорони здоров'я щорічно забезпечують безоплатний медичний огляд учнів (вихованців), моніторинг і корекцію стану здоров'я, проведення лікувально-профілактичних заходів у загальноосвітніх навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності.

3. Відповідальність за організацію харчування учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності додержання в них вимог санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм покладається на засновників (власників), керівників цих навчальних закладів. Норми та порядок організації харчування учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах встановлюються Кабінетом Міністрів України.

4. Контроль за охороною здоров'я та якістю харчування учнів (вихованців) покладається на органи охорони здоров'я.

Стаття 23. Заохочення учнів (вихованців)

Для учнів (вихованців) встановлюються різні види морального стимулювання та матеріального заохочення, передбачені Міністерством освіти України, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, статутом загальноосвітнього навчального закладу.

Стаття 24. Педагогічні працівники

1. Педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти. Перелік посад педагогічних працівників системи загальної середньої освіти встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 25. Педагогічне навантаження

1. Педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності – час, призначений для здійснення навчально-виховного процесу. Педагогічне навантаження вихователя загальноосвітнього навчального закладу становить 30 годин, вихователя загальноосвітньої спеціальної школи (школи-інтернату) – 25 годин на тиждень, що становить тарифну ставку.

Стаття 34. Атестація та оцінювання знань учнів (вихованців)

1. Контроль за відповідністю освітнього рівня учнів (вихованців), які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I, II і III ступенів, вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти здійснюється шляхом їх державної підсумкової атестації. Зміст, форми і порядок проведення державної підсумкової атестації визначаються і затверджуються Міністерством освіти України.

2. Поточне та підсумкове оцінювання знань учнів та вибір їх форм, змісту та способу здійснює загальноосвітній навчальний заклад.

3. Переведення учнів (вихованців) до наступного класу загальноосвітнього навчального закладу здійснюється у порядку, встановленому Міністерством освіти України.

Закон України "Про охорону дитинства" (2000 р.)

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше;

дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття;

охорона дитинства - система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав;

дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки;

діти, позбавлені батьківського піклування, - діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або неієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти;

безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання;

дитина-інвалід – дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту;

дитина-біженець – дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань;

неповна сім'я – сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей);

багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років;

прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання;

дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

Стаття 9. Право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації

Кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю.

Стаття 10. Право на захист від усіх форм насильства

Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини.

Стаття 11. Дитина і сім'я

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього.

Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків.

Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

Стаття 12. Права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані

виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Стаття 19. Право на освіту

Кожна дитина має право на освіту.

Держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; надання державних стипендій та пільг учням і студентам цих закладів у порядку, встановленому законодавством України.

Держава забезпечує право на вибір навчального закладу і навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах.

Стаття 20. Залучення дитини до національної та світової культури

З метою сприяння соціальному, духовному, моральному благополуччю, всебічному здоровому розвитку дитини держава забезпечує їй безкоштовний доступ до національних духовних та історичних цінностей, досягнень світової культури шляхом надання можливості користування бібліотечними фондами, виставковими залами, музеями тощо. З цією метою створюється мережа спеціальних дитячих закладів культури, закладів позашкільної освіти, діяльність яких спрямовується на сприяння розвитку індивідуальної та колективної творчості дітей.

Державний стандарт початкової освіти (2018 р.)

Державний стандарт визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти, загальний обсяг їх навчального навантаження у базовому навчальному плані початкової освіти та форму державної атестації.

У Державному стандарті терміни вживаються у такому значенні:

1) здобувач освіти – здобувач освіти на першому рівні повної загальної середньої освіти;

2) початкова освіта – перший рівень повної загальної середньої освіти, який відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій.

Інші терміни вживаються у значенні, наведеному у Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", інших нормативно-правових актах.

Державний стандарт є основою для розроблення закладами загальної середньої освіти освітніх програм. Освітні програми, що розробляються на основі типових освітніх програм, не потребують окремого затвердження Державною службою якості освіти.

Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості.

Початкова освіта має такі цикли, як 1-2 і 3-4 класи, що враховують вікові особливості розвитку та потреби дітей і дають можливість забезпечити подолання розбіжностей у досягненнях, зумовлених готовністю до здобуття освіти.

Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням компетентнісного підходу до навчання, в основу якого покладено ключові компетентності.

До ключових компетентностей належать:

1) вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях;

2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, можливість розуміти прості висловлювання іноземною мовою, спілкуватися нею у відповідних ситуаціях, оволодіння навичками міжкультурного спілкування;

3) математична компетентність, що передбачає виявлення простих математичних залежностей в навколишньому світі, моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань, усвідомлення ролі математичних знань та вмій в особистому і суспільному житті людини;

4) компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій, що передбачають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та дослідження;

5) інноваційність, що передбачає відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), формування знань, умінь, ставлень, що є основою компетентнісного підходу, забезпечують подальшу здатність успішно навчатися, провадити професійну діяльність, відчувати себе частиною спільноти і брати участь у справах громади;

6) екологічна компетентність, що передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства;

7) інформаційно-комунікаційна компетентність, що передбачає опанування основою цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної компетентності у навчанні та інших життєвих ситуаціях;

8) навчання впродовж життя, що передбачає опанування уміннями і навичками, необхідними для подальшого навчання, організацію власного навчального середовища, отримання нової інформації з метою застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення, навчання працювати самостійно і в групі;

9) громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя;

10) культурна компетентність, що передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості;

11) підприємливість та фінансова грамотність, що передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень.

Основою формування ключових компетентностей є досвід здобувачів освіти, їх потреби, які мотивують до навчання, знання та вміння, які формуються в різному освітньому середовищі (школі, родині), різноманітних соціальних ситуаціях і зумовлюють формування ставлення до них.

Спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння, як читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами.

Вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти визначено за такими освітніми галузями:

- мовно-літературна (українська мова та література, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовна освіта);
- математична;
- природнича;
- технологічна;
- інформатична;
- соціальна і здоров'язбережувальна;
- громадянська та історична;
- мистецька;
- фізкультурна.

Компетентнісний потенціал кожної освітньої галузі забезпечує формування всіх ключових компетентностей.

Для кожної освітньої галузі визначено мету та загальні результати навчання здобувачів освіти в цілому. За ними впорядковано обов'язкові результати навчання здобувачів освіти, які є основою для їх подальшого навчання на наступних рівнях загальної середньої освіти.

ДОДАТОК В

Приклад проекту до першої теми

Тема проекту: "Нормативно-правові документи, які регламентують діяльність вчителя початкових класів"

Напрямок проекту: "Права учнів початкових класів відповідно до нормативних документів"

Мета: дослідити права учнів початкової школи шляхом опрацювання нормативних документів.

Методи: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Згідно зі ст. 53 Конституції України, кожен громадянин має право на освіту. Державою гарантуються її загальна доступність, безкоштовність і обов'язковість. Предмети, що викладаються в школі, й сама організація шкільного життя також повинні відповідати основним принципам прав людини, тим самим сприяти створенню демократичної атмосфери як для учнів, так і для вчителів.

У Конвенції прав дитини сказано, що шкільна освіта повинна забезпечити кожній дитині рівні можливості для розвитку своїх здібностей і талантів. Школа повинна допомогти кожній дитині навчитися формулювати й висловлювати особисту думку, виховувати почуття моральної і соціальної відповідальності, сприяти тому, щоб кожна дитина могла стати корисним членом суспільства. Школа повинна навчити дитину поважати права людини, з рівною повагою ставитися до всіх людей і різних культур, орієнтуватися на толерантність і взаєморозуміння в стосунках між людьми.

Згідно зі статтею 20 ЗУ "Про загальну середню освіту", учень (вихованець) - особа, яка навчається і виховується в одному із загальноосвітніх навчальних закладів. Зарахування учнів до загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється, як правило, з 6 років. Відповідно усі учні мають права, які зазначені у нормативно-правових документах.

Завдання підпроекту:

1. Скласти перелік основних державних нормативно-правових документів, у яких визначені права дитини.

2. Описати права учнів початкових класів, які зазначені у нормативно-правових документах.

3. Скласти схему "Права дитини".

4. Порівняти права учнів, що зазначені у нормативно-правових документах.

5. Висловити свою точку зору щодо дотримання вчителем прав учнів, які визначені у документах.

6. Створити презентацію на тему: "Права учнів початкових класів відповідно до нормативних документів".

1. Основні державні нормативно-правові документи, в яких визначені права дитини.

- Конституція України;

- Декларація прав дитини;
- Конвенція про права дитини
- Закон України "Про освіту";
- Закон України "Про загальну середню освіту";
- Закон України "Про охорону дитинства"

2. Права учнів згідно нормативно-правових документів.

№ п/п	Назва документа	Права дитини
1.	Конституція України 1996	<ul style="list-style-type: none"> • Кожна людина має невід'ємне право на життя; • Кожна дитина має право на освіту; • Кожна дитина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей; • Кожен має право на повагу до його гідності; • Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; • Кожен, хто працює, має право на відпочинок; • Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу; • Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; • Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.
2.	Конвенція про права дитини 20. 02.89	<p>Кожна дитина має право:</p> <ul style="list-style-type: none"> • на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку; • на захист здоров'я та медично-санітарне обслуговування; • на захист від поганого поводження, від відсутності турботи з боку батьків, або тих, хто забезпечує за ними догляд; • на захист від жорстоких, нелюдських або принижуючих достоїнство людини видів поводження чи покарання; • на захист від будь-якого покарання; • на захист від сексуальних домагань; • на проживання з батьками та на підтримку контакту з батьками у разі їх розлучення; • на вільне висловлювання поглядів з усіх питань, що стосуються життя; на свободу думки, совісті, віросповідання; • на особисте життя, на недоторканність житла, таємниці кореспонденції.
3.	ЗУ "Про охорону дитинства" 26.04.2001	<ul style="list-style-type: none"> • Право на життя та охорону здоров'я; • Право на ім'я та громадянство; • Право на достатній життєвий рівень; • Право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації; • Право на захист від усіх форм насильства; • Право дитини на майно; • Право дитини на житло; • Кожна дитина має право на освіту; • Право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації; • Захист прав дитини на особисту свободу; • Діти-інваліди та діти з вадами розумового або фізичного розвитку,

№ п/п	Назва документа	Права дитини
		які не можуть навчатися в загальних навчальних закладах, мають право навчатися у спеціальних загальноосвітніх школах (школи-інтернати), загальноосвітніх санаторних школах (школи-інтернати), будинках-інтернатах для дітей-інвалідів, та інших закладах, в яких вони утримуються за рахунок держави.
4.	Декларація прав дитини 20.11.1959	<p>Принцип 1. Дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінацій за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї.</p> <p>Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.</p> <p>Принцип 3. Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство.</p> <p>Принцип 4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування.</p> <p>Принцип 5. Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.</p> <p>Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві і на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.</p> <p>Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Їй має даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте мислення, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності, і стати корисним членом суспільства.</p> <p>Якнайкраще забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках.</p> <p>Принцип 8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.</p> <p>Принцип 9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого</p>

№ п/п	Назва документа	Права дитини
		<p>ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй ні в якому разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкождали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.</p> <p>Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.</p>
5.	ЗУ "Про загальну середню освіту" 06.04.2004	<p><i>Стаття 21 соціальний захист учнів (вихованців)</i></p> <p>1. Учням (вихованцям) загальноосвітніх навчальних закладів може подаватися додатково соціальна і матеріальна допомога за рахунок коштів центральних органів виконавчої влади та місцевих бюджетів, коштів юридичних і фізичних осіб України та громадян, які проживають за її межами, а також коштів фонду загальнообов'язкового навчання та за рахунок інших надходжень.</p> <p>2. Діти з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату забезпечуються засобами індивідуальної корекції в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.</p> <p>3. Вихованці шкіл-інтернатів усіх типів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які навчаються в інших загальноосвітніх навчальних закладах, забезпечуються харчуванням, одягом та іншими послугами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Утримання вихованців, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) здійснюється за рахунок держави.</p> <p>4. Діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, працевлаштовуються або продовжують навчання згідно з одержаною освітою у порядку, встановленому законодавством України.</p> <p><i>Стаття 22. Охорона та зміцнення здоров'я учнів (вихованців)</i></p> <p>1. Загальноосвітній навчальний заклад забезпечує безпечні та нешкідливі умови навчання, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формує гігієнічні навички та засади здорового способу життя учнів (вихованців).</p> <p>2. Учні (вихованці) загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності забезпечуються медичним обслуговуванням, що здійснюється медичними працівниками, які входять до штату цих закладів або відповідних закладів охорони здоров'я.</p>

№ п/п	Назва документа	Права дитини
6.	ЗУ "Про освіту" 19.07.2002	<p>Учні мають право на:</p> <ul style="list-style-type: none"> • користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою закладу освіти; • доступ до інформації в усіх галузях знань; • участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах; • особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту тощо; • участь в об'єднаннях громадян; • безпечні і нешкідливі умови навчання та праці; • вибір закладу освіти, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять; • для учнів, які проживають у сільській місцевості на відстані понад 3 кілометри від школи, забезпечується безкоштовне регулярне підвезення до школи і зі школи рейсовим транспортом або транспортом підприємств, установ та організацій.

3. Схема "Права дитини"

4. Проаналізувавши права учнів, які зазначені у нормативно – правових документах, можна сказати, що є значна кількість прав, які є спільними, але, водночас є права, які мають відмінності, зокрема у ЗУ "Про охорону дитинства" і ЗУ "Про загальну середню освіту" ще вказані права для дітей-сиріт, дітей-інвалідів, а також для дітей, що мають певні відхилення у фізичному та розумовому розвитку.

5. Питання про дотримання прав дітей в сфері освіти має істотне значення для вирішення ключової проблеми розвитку школи. Йдеться про проблему переходу школи на гуманістичну основу. Суть гуманізації - у визнанні цінності людини як особистості, у визнанні її права на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей. Без дотримання прав дітей неможливо істотно змінити рівень освіченості учнів, створити умови для всебічного розвитку їх особистості. Тому вчителю необхідно не тільки знати права учнів, але й неухильно їх дотримуватись. Ні в якому разі не можна принижувати гідність дитини, порушувати її права, і, тим більше, обмежувати їх, оскільки це сприятиме розвитку девіантної поведінки в учнів.

Проаналізувавши нормативно-правові документи, можна зробити висновок, що держава забезпечує всі права кожній дитині без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або будь-яких інших обставин. Всі дії по відношенню до дитини повинні у повному обсязі враховувати її інтереси.

Список використаних джерел

1. Декларація прав дитини. Загальна середня освіта: збірник нормативно-правових документів. Частина I. Київ : ЗАТ "НІЧ ЛАВА", 2003. С. 7-10.
2. Закон України "Про загальну середню освіту" : [збірник законодавчих і нормативно-правових актів про початкову освіту / упоряд. В. І. Ковальчук, О. В. Лесіна]. Вінниця, 2004. С. 43-44.
3. Закон України "Про освіту". Загальна середня освіта: збірник нормативно-правових документів. Частина I. Київ: ЗАТ "НІЧ ЛАВА", 2003. С. 42-72.
4. Закон України "Про охорону дитинства". Загальна середня освіта: збірник нормативно-правових документів. Частина I. Київ : ЗАТ "НІЧ ЛАВА", 2003. С. 235-255.
5. Збірник документів, які регламентують роботу початкової школи / [упоряд. Л. Щербакова]. *Початкова освіта*. 2004. № 31. С. 1-40.
6. Конвенція про права дитини (витяги): [збірник законодавчих і нормативно-правових актів про початкову освіту / упоряд. В. І. Ковальчук, О. В. Лесіна]. Вінниця, 2004. С. 4-10.
7. Конституція України "Про права дитини" (витяги): [збірник законодавчих і нормативно-правових актів про початкову освіту / упоряд. В. І. Ковальчук, О. В. Лесіна]. Вінниця, 2004. С. 3.

ДОДАТОК Д

Приклад проекту до другої теми

Тема проекту: "Як зберегти здоров'я молодших школярів у школі?"

Підпроект на тему: "Педагогічні умови збереження психофізичного здоров'я молодших школярів у процесі навчання".

Здоров'я людини – один із феноменів, який найгостріше визначає актуальні тенденції суспільного розвитку, будує його стратегію на майбутнє. Здоров'я особистості усвідомлюється нині як неодмінна умова якості її життя та фактор власного соціального буття. Адже основні сучасні концепції розвитку людського потенціалу орієнтовані саме на підвищення якості життя, розширення можливостей особистості у всіх її життєвих сферах.

Протягом тривалого часу спостерігається стійка тенденція до зниження рівня здоров'я населення України. Особливою загрозою майбутньому країни є незадовільний стан здоров'я та спосіб життя дітей і молоді. За даними Міністерства охорони здоров'я України 90% усіх школярів мають відхилення в загальному стані здоров'я. Із них 20% мають по два та більше захворювань. Кожна п'ята дитина народжується з відхиленнями в стані здоров'я. Найбільше занепокоєння викликає подальше зниження віку дітей, схильних до вживання алкоголю, тютюнопаління та наркоманії, зокрема дітей 8-10 років.

Така ситуація становить реальну загрозу генофонду нації, безпеці України та стала пріоритетною проблемою загальнодержавного значення і вимагає адекватного вирішення. Національні інтереси потребують нагального вжиття ефективних заходів для розв'язання соціально значущої проблеми запобігання захворюваності шляхом зміцнення здоров'я людей як найвищої соціальної цінності.

Дослідження причин виникнення даної проблеми свідчить, що кризовий стан здоров'я громадян України зумовлений цілим комплексом факторів, серед яких особливу тривогу викликають такі: відсутність суспільного усвідомлення цінності здоров'я нації для добробуту країни; байдуже ставлення членів суспільства до власного здоров'я; обмежена рухова активність; шкідливі звички; нераціональне та незбалансоване харчування; травматизм.

Вчити, виховувати, розвивати дитину важко, відповідально, але й радісно. На наших очах відбувається справжнє диво: з невмілого, невпевненого в собі малюка виростає особистість, яка мислить, аналізує, доводить свою думку, аргументує, приймає рішення і несе відповідальність за нього, багато вже знає і навчає інших.

Актуальною проблемою сьогодення є збереження здоров'я дітей та формування здорового способу життя як цінності, сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я, виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності, а один із основних шляхів його реалізації – популяризація здорового способу життя.

Одним із головних завдань сучасної школи є створення оптимальних умов для розуміння дітьми переваг здорового способу життя, заохочування до здобуття знань, умінь і навичок здорового способу життя; стимулювання до самостійного й

усвідомленого вибору життєвої позиції; швидке й ефективне поширення знань про здоров'я. Адже воно є основою життєвого успіху для кожної людини.

Завдання підпроєкту:

1. Дати визначення поняттям "здоров'я", "здоровий спосіб життя", "фізичне здоров'я", "психічне здоров'я", "психофізичне здоров'я".
2. Опрацювати відповідну наукову літературу з даного питання підпроєкту та скласти перелік педагогічних умов збереження здоров'я молодших школярів.
3. Скласти схему "педагогічні умови збереження психофізичного здоров'я молодших школярів у процесі навчання".
4. Проаналізувати зазначенні педагогічні умови збереження здоров'я учнів у процесі навчання.
5. Висловити свою точку зору про те, чи створюють вчителі сучасної початкової школи педагогічні умови збереження психофізичного здоров'я молодших школярів у процесі навчання.
6. Розробити поради для вчителів по збереженню здоров'я молодших школярів у процесі навчання на основі врахування педагогічних умов.

Методи дослідження – теоретичні (вивчення наукової літератури, аналіз, синтез, узагальнення).

1. Визначення основних понять

Здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби і фізичних дефектів (Преамбула Статуту ВООЗ 1948 р.) [2].

Здоров'я – це правильна, нормальна діяльність живого організму; те чи інше самопочуття людини [4].

Здоровий спосіб життя (ЗСЖ) – спосіб життя окремої людини з метою профілактики хвороб і зміцнення здоров'я [13].

Фізичне здоров'я – це стан функціонування організму людини як живої системи, що характеризується повною її врівноваженістю із зовнішнім середовищем та відсутністю будь-яких виражених хворобливих змін [13].

Психічне здоров'я – це збалансованість внутрішнього (духовні, моральні, когнітивні, емоційні, фізіологічні, фізичні потенції) і зовнішнього (вимоги соціального оточення, відповідність стилю навчання і виховання дітей особливостям розвитку їх особистості) у життєдіяльності індивіда [14].

Психофізіологічне здоров'я – це динамічна сукупність фізичних і психічних властивостей людини, які забезпечують гармонію між потребами індивіда і суспільства та є передумовою орієнтації особистості на виконання своєї життєвої задачі, при цьому життєве завдання розуміється як те, що необхідно зробити для оточуючих саме конкретній людині зі своїми здібностями і можливостями [13].

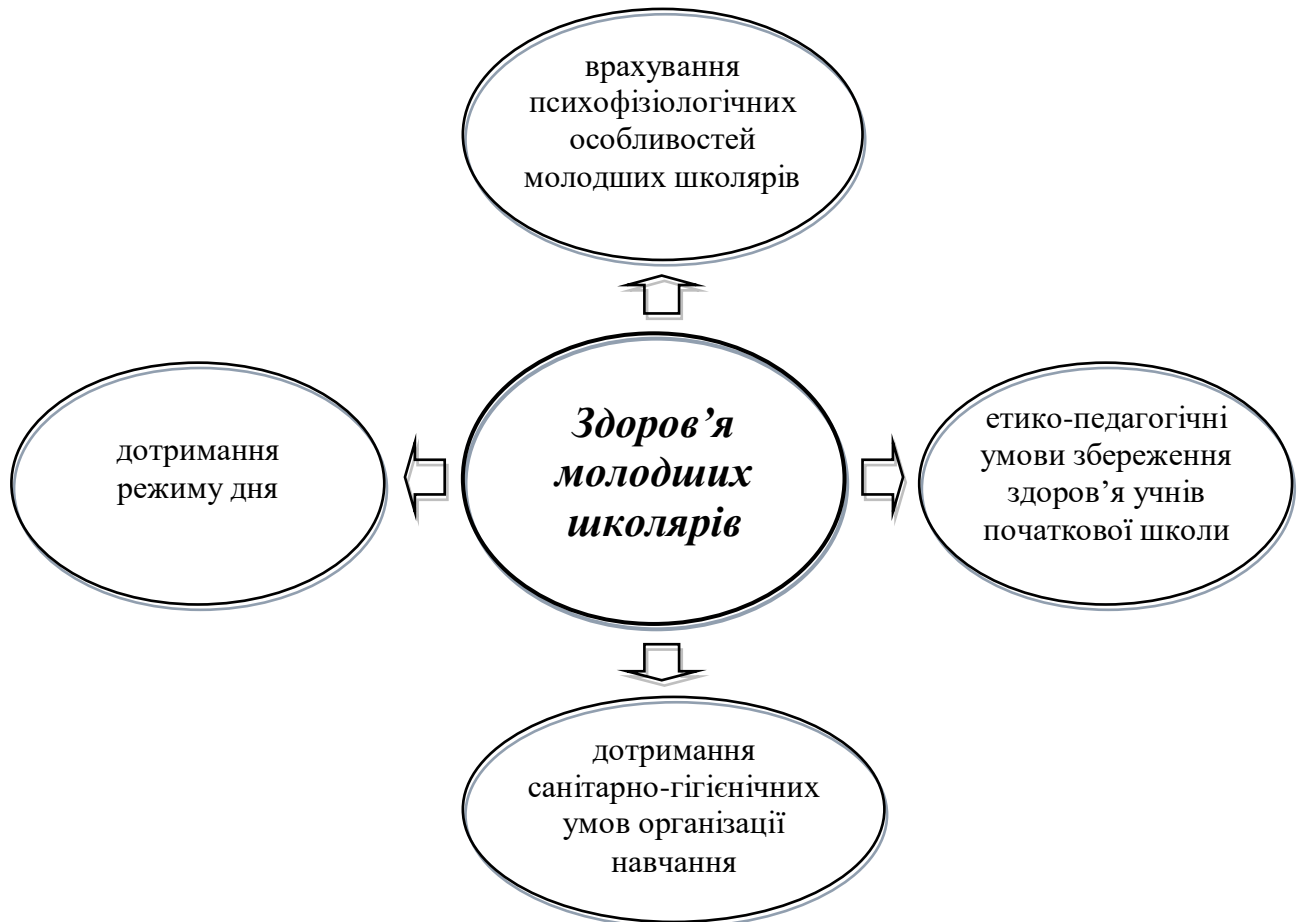
2. Опрацьована наукова література з даного питання підпроєкту подана у списку використаних джерел

Педагогічні умови збереження здоров'я молодших школярів:

– врахування психофізіологічних особливостей молодших школярів (фізичний та нейропсихологічний стан, особливості характеру, типу темпераменту, сприймання навчальної інформації);

- етико-педагогічні умови збереження здоров'я учнів початкової школи;
- дотримання санітарно-гігієнічних умов організації навчання;
- дотримання режиму дня (співвідношення праці і відпочинку, повноцінний сон, перебування на свіжому повітрі, рухова активність).

3. Схема "Педагогічні умови збереження психофізичного здоров'я молодших школярів у процесі навчання"

4. Аналіз педагогічних умов збереження здоров'я учнів у процесі навчання. Врахування психофізіологічних особливостей молодших школярів (фізичний та нейропсихологічний стан, особливості характеру, типу темпераменту, сприймання навчальної інформації)

Час перебування дітей у початковій школі для їх подальшого становлення та навчання – вирішальний, іноді визначальний, а у деякого і доленосний.

Нерівномірність темпу зростання і розвитку організму на етапі дозрівання є загальною закономірністю. Проте в цей період виявляються і деякі індивідуальні особливості. Зустрічаються індивідууми, темп розвитку яких прискорений і за рівнем зрілості вони випереджають свій власний хронологічний (календарний) вік, може спостерігатися і зворотнє співвідношення. Хронологічний вік, тобто період, прожитий від народження до моменту обстеження, має чітку часову межу – день, місяць, рік. Біологічний вік також є функцією часу, але визначається сукупністю морфо-функціональних особливостей організму і залежить від

індивідуального темпу зростання і розвитку. Різниця між хронологічним і біологічним віком може досягати 5 років.

Дітей зі сповільненим темпом розвитку називають такими, що "відстають"; раніше їх кількість була відносно незначною (10-20%) і найчастіше їх виявляють перед вступом до школи або під час навчання. Але за умов пониження вікового цензу (з шести років) приходу до школи кількість таких дітей збільшилася в кілька разів. Школярі зі сповільненим темпом біологічного розвитку менш активні на уроках. У них спостерігається підвищене відволікання і несприятливий тип зміни працездатності; під час навчального процесу виявляється виражена напруга зорового та рухового аналізаторів і серцево-судинної системи. Встановлено, що відставання біологічного віку у дітей поєднується з пониженими показниками більшості антропометричних ознак і частішими відхиленнями опорно-рухового апарату, нервової і серцево-судинної систем. Найбільш виражені зміни працездатності і стани здоров'я проявляються у дітей з різким відставанням біологічного віку (різниця у 3 і більше роки).

Причинами такого відставання можуть бути недоношеність, родові травми, захворювання в ранньому віці (рахіт, хронічна пневмонія, специфічні кишкові хвороби, часті гострі респіраторні захворювання, хронічна інтоксикація або хронічні хвороби тощо). Відомий також вплив несприятливих соціальних умов мікросередовища (бездоглядність, неповна сім'я, пияцтво батьків) на темп біологічного розвитку дитини. Діти зі сповільненим темпом розвитку потребують диспансерного медичного обстеження, індивідуального підходу під час навчання, проведення комплексу лікувально-оздоровчих заходів, які сприяють їхньому гармонійному росту і розвитку.

Прискорений темп індивідуального розвитку дитини призводить до випередження біологічного віку порівняно з хронологічним. Ті, що "випереджають", трапляються в колективі учнів рідше, ніж ті, що "відстають". Цікаво, що у дівчаток прискорений розвиток спостерігається частіше, ніж у хлопчиків. У школярів з прискореним темпом індивідуального розвитку працездатність нижча, ніж у дітей, біологічний вік яких відповідає календарному. Вони частіше мають надмірну вагу тіла за рахунок жировідкладання; більшість із них страждають на гіпертонію і хронічний тонзиліт, у них вищі показники захворюваності, частіше і різкіше проявляються функціональні відхилення.

Отже, індивідуальні зміни темпу зростання і розвитку дитини приводять до невідповідності біологічного віку хронологічному. Дітей з такою невідповідністю необхідно своєчасно виявляти, оскільки вони потребують медико-соціальної охорони здоров'я впродовж усього періоду дозрівання організму. Оцінювати рівень вікового розвитку мають педіатри і підліткові лікарі під час планових медичних оглядів дітей.

Інформативними показниками біологічного віку є рівень осифікації скелету, прорізання і зміна зубів, поява вторинних статевих ознак, початок менструацій у дівчаток, а також морфологічні показники фізичного розвитку (зріст і його річні надбавки). Слід враховувати, що з віком ступінь інформативності перерахованих показників змінюється.

Педагогам слід знати, що весь процес росту дітей до 10 років можна умовно поділити на три періоди:

I – перша фаза збільшення маси тіла (1-4 роки);

II – перша фаза збільшення довжини тіла (5-7 років);

III – друга фаза збільшення маси тіла (8-10 років).

Педагогові необхідно знати, що з певною часткою умовності функціональну активність півкуль можна поділити так: лівопівкульовий, правопівкульовий, рівнопівкульовий типи.

Лівопівкульовий тип. Домінування лівої півкулі визначає схильність до абстрагування і узагальнення, словесно-логічний характер пізнавальних процесів. Ліва півкуля спеціалізована на операції словами, умовними знаками і символами; відповідає за письмо, лічбу, здібність до аналізу, абстрактне, концептуальне мислення.

Лівопівкульові формально-логічні компоненти мислення так організують будь-який знаковий матеріал, що створюється суворо впорядкований контекст, необхідний для успішного спілкування між людьми, який однозначно розуміється. При його формуванні зі всіх реальних і потенційних зв'язків між багатогранними предметами і явищами вибирається кілька визначених, які не створюють суперечностей і укладаються в даний контекст. Так, слово, включене в контекст, набуває лише одного значення, хоча в словнику їх може бути кілька. Елементами однозначного контексту можуть бути не тільки слова, а й інші символи, знаки і навіть образи.

Правопівкульовий тип. Домінування правої півкулі визначає схильність до творчості, конкретно-образний характер пізнавальних процесів, дивергентне (націлене на вироблення більшої кількості варіантів вирішення проблеми) мислення. Права півкуля мозку спеціалізована на оперуванні образами реальних предметів, відповідає за орієнтацію в просторі і легко сприймає просторові відносини. Вважається, що права півкуля відповідає за синтетичну, симультантну (одночасну) діяльність мозку. Його функціонування зумовлює наочно-образне мислення, пов'язане з цілісним уявленням ситуацій і тих змін у них, які людина хоче отримати внаслідок своєї діяльності.

Права півкуля регулює підсвідомі процеси, аналогову переробку інформації, мимовільний контроль поведінки. Вона проводить безперервні топологічні, просторові перетворення інформації, оцінку симетрії, структурованості, складності об'єкта. Вона має справу не з фігурою, а з тлом, не з центром уваги, а з периферією.

Рівнопівкульовий тип. Відсутнє яскраво виражене домінування однієї з півкуль, обидві синхронно беруть участь у виборі стратегій мислення. Крім того, існує гіпотеза ефективної взаємодії правої і лівої півкуль як фізіологічної основи загальної обдарованості.

Завдання вчителя – створити поетапну ситуацію успіху на уроці, яка має складатися з: формування мотивації до навчання; особливостей сенсорного сприйняття; операційного етапу діяльності учня; диференційованого підходу до навчання; результативного етапу навчання (Додаток 1).

Характер – структура стійких, порівняно постійних психічних властивостей, що визначають особливості відносин і поведінки особистості. Риси характеру становлять ті істотні властивості людини, які визначають той чи інший образ поведінки, спосіб життя.

У системі відносин особистості виділяють чотири групи рис характеру, що утворюють симптомокомплекси: ставлення людини до інших людей, до колективу, до суспільства: індивідуалізм; колективізм (товариськість, чуйність і повагу до інших людей, і протилежні риси – замкнутість, черствість, грубість, презирство до людей); риси, що демонструють ставлення людини до праці, до своєї справи (працьовитість, схильність до творчості, сумлінність у роботі, відповідальне ставлення до справи, ініціативність, наполегливість, і протилежні їм риси – лінь, схильність до рутинної роботи, несумлінність у роботі, безвідповідальне ставлення до справи, пасивність); риси, що показують, як людина ставиться до самого себе (почуття власної гідності, гордість і пов'язана з нею самокритичність, скромність, і протилежні їй риси: зарозумілість, іноді переходить в нахабство, марнославство, зарозумілість, образливість, сором'язливість, егоцентризм – як схильність розглядати в центрі подій себе і свої переживання, егоїзм – схильність піклуватися переважно про своє особисте благо); риси, що характеризують ставлення людини до речей: (акуратність або неохайність, дбайливе чи недбале поводження з речами).

У психолого-педагогічному аспекті провідна ідея гуманізації освіти визначається як орієнтація її цілей, змісту, форм і методів на особистість того, хто навчається, стимулювання й гармонізацію її розвитку. Дедалі більшого значення у реформуванні освіти надається послідовній реалізації в ній особистісного принципу, маючи на увазі надання дієвої допомоги повноцінному розкриттю продуктивних можливостей кожного учня в їхній індивідуальній своєрідності, та стимулювання гармонійного розвитку особистості.

Процес навчання будується з урахуванням вікових особливостей учнів і тих фізіологічних процесів, що відбуваються у їх організмі під час учіння, у зв'язку з чим змінюються форми та методи пізнавальної діяльності.

Актуальною є проблема впливу темпераменту на здоров'я дітей молодшого шкільного віку в процесі навчально-пізнавальної діяльності, яка є провідною у цьому віковому періоді.

Під час організації навчально-виховної роботи слід виходити з того, що темперамент позначається на мисленнєвих, вольових та інших процесах, але найбільшою мірою він впливає на динаміку перебігу емоцій особистості. Під темпераментом розуміється характерна для певної людини сукупність психічних особливостей, пов'язаних, з одного боку, з емоційною збудливістю, тобто швидкістю виникнення емоцій, а з другого – їх силою, загальною рухливістю, тенденцією до вираження емоцій зовні (в рухах, мовленні, міміці). Отже, темперамент належить до динамічних (енергетичних) особливостей психічної діяльності індивіда (табл. 1).

Стійкість працездатності особистості суттєво залежить від особливостей її вищої нервової діяльності. Так, діти з урівноваженим рухливим типом нервової системи (сангвініки) характеризуються підвищеною активністю. Вони швидко і

легко включається в роботу і можуть тривалий час інтенсивно працювати, не втомлюючись.

Діти із сильним, неврівноваженим типом нервової системи (холерики) характеризуються нестійкою працездатністю. Вони нетерплячі, важко переключаються на новий вид діяльності, але працюють добре, якщо їх зацікавити. Діти із сильним, урівноваженим, інертним типом нервової системи (флегматики) важко і довго прилучаються до роботи, повільно концентрують свою увагу, але, включившись, можуть працювати довго й наполегливо. Діти із слабким типом нервової системи (меланхоліки) малоактивні, швидко стомлюються, їм важко працювати систематично.

Холерик – це людина, нервова система якої визначається переважання збудження над гальмуванням, унаслідок чого він реагує дуже швидко, часто необдуманно, не встигає себе загальмувати, стримати, виявляє нетерпіння, поривчастість, різкість рухів, запальність, нестриманість. Неврівноваженість нервової системи холерика визначає циклічність у зміні його активності і бадьорості: захопившись якою-небудь справою, він пристрасно, з повною віддачею працює, але сил йому вистачає не надовго, і, як тільки вони виснажуються, він допрацьовується до того, що йому вже несила. З'являється роздратованість, поганий настрій, занепад сил і млявість ("все валиться з рук"). Чергування позитивних циклів підйому настрою й енергійності з негативними циклами спаду, депресії обумовлюють нерівність поведінки і самопочуття, його підвищену схильність до прояву невротичних зривів і конфліктів з людьми.

Сангвінік – людина із сильною, врівноваженою, рухливою нервовою системою володіє швидкою реакцією, його вчинки обдумані, життєрадісний, завдяки чому його характеризує висока опірність труднощам життя. Рухливість його нервової системи обумовлює мінливість почуттів, уподобань, інтересів, поглядів, високу пристосовність до нових умов. Це товариська людина, легко сходиться з новими людьми, і тому в нього широке коло знайомств, хоча він і не відрізняється постійністю в спілкуванні і прихильності. Він продуктивний діяч, але лише тоді, коли багато цікавих справ, тобто при постійному порушенні, в іншому випадку він стає нудним, млявим, відволікається. У стресовій ситуації виявляє "реакцію лева", тобто активно, обдуманно захищає себе, бореться за нормалізацію обстановки.

Флегматик – людина з сильною, урівноваженою, але інертною нервовою системою, внаслідок чого реагує повільно; неговіркий, емоції виявляються уповільнено (важко розсердити, розвеселити); має високу працездатність, добре чинить опір сильним і тривалим подразникам, труднощам, але не здатний швидко реагувати в несподіваних, нових ситуаціях. Міцно запам'ятовує все засвоєне, не здатний відмовитися від вироблених навичок і стереотипів, не любить міняти звички, розпорядок життя, роботу, друзів, важко й уповільнено пристосовується до нових умов. Настрій стабільний, рівний. При серйозних неприємностях флегматик залишається зовні спокійним.

Меланхолік – людина зі слабкою нервовою системою, що володіє підвищеною чутливістю навіть до слабких подразників, а сильний подразник вже може викликати "зрив", "стопор", розгубленість, "стрес кролика", тому в

стресових ситуаціях (іспит, змагання, небезпека і т. п.) можуть погіршитися результати діяльності меланхоліка порівняно зі спокійною звичною ситуацією. Підвищена чутливість призводить до швидкого стомлення і зниження працездатності (потрібен більш тривалий відпочинок). Незначний привід може викликати образи, сльози. Настрій дуже мінливий, але звичайно меланхолік намагається приховати, не виявляти зовні свої почуття, не розповідає про свої переживання, часто сумний, пригнічений, невпевнений у собі, стривожений, у нього можуть виникати невротичні розлади. Проте, володіючи високою чутливістю нервової системи, меланхоліки часто мають виражені художні і інтелектуальні здібності.

Таблиця 1.

Тип темпераменту за Гіпократом	Коротка характеристика	Властивості нервової системи по І. П. Павлову	Видатні особистості
Флегматик	Пасивний, дуже працездатний, повільно пристосовується, емоції виявляються слабо	Спокійний, сильний, врівноважений, малорухливий	І. А. Крилов М. І. Кутузов І. Ньютон
Сангвінік	Активний, енергійний, легко пристосовується	Живий, сильний, врівноважений, рухливий	М. Ю. Лермонтов Наполеон І В. А. Моцарт
Холерик	Активний, дуже енергійний, наполегливий, емоції некеровані	Легко збудливий, сильний, невірноважений, рухливий	Петро І А. С. Пушкін А. В. Суворов М. Робесп'єр
Меланхолік	Пасивний, легко втомлюється, важко пристосовується, дуже чутливий	Слабкий, невірноважений, стриманий, рухливий або малорухливий	Н. В. Гоголь П. І. Чайковський

Індивідуальний підхід в навчанні вимагає від учителя знання індивідуальних особливостей учня. Тому слід приділяти велику увагу психодіагностиці як сфері знань, спрямованих на вивчення індивідуальних особливостей конкретної людини. При цьому може бути отримана інформація, яка допоможе прогнозувати успіхи навчальної діяльності, матеріали для рекомендацій з індивідуально-особистісного підходу в навчанні й вихованні.

Відомо, що не тільки тип темпераменту, але й окремі його властивості чинять значний вплив на динамічні особливості навчальної діяльності й на рівень досягнень в ній.

Результати навчально-виховного процесу залежать від досвіду і творчої педагогічної майстерності вчителя, його уміння забезпечувати індивідуальний підхід до учнів в умовах масової школи. Індивідуальний підхід має на меті індивідуальну роботу з кожним учнем, яка будувалася б із максимальним урахуванням конкретних особливостей його мислення, сприймання, мовлення, пам'яті тощо; орієнтувалася б на темперамент, характер та інші особистісні якості; базувалася б на стрижневих мотивах, інтересах, духовних потребах учня.

Кожна дитина в пізнанні світу намагається, якщо їй не заважають обмежені фактори здоров'я, активно використовувати всі наявні органи чуття, які допома-

гають їй єднатися зі світом, що її оточує, розуміти його через сприймання сенсорних образів.

Протягом нашого життя ми пізнаємо навколишній світ, засвоюючи та використовуючи різні види інформації. Дослідники у своїх працях вказують на існування різних типів аудиторій: візуальну, слухацьку, тактильну залежно від того, яким чином вона сприймає інформацію – очима, вухами або відчуває на дотик.

Отже, як дорослі, так і діти, залежно від способів пізнання, поділяються на три групи: "глядачі", "слухачі", "діячі".

"Глядачі" пізнають світ візуально. Під час сприйняття інформації вони більше спираються на зорові відчуття, їх увага природно спрямовується на видимі ознаки знайомих об'єктів. Вони швидко схоплюють і запам'ятовують такі візуальні характеристики, як рух, колір, форма, розміри.

"Слухачі" пізнають світ, сприймаючи голоси та звуки. Вони більше покладаються на слухові відчуття, ніж на зорові й тактильні. Оскільки мовлення сприймається на слух, вони раніше, ніж інші діти, починають розмовляти і відрізняються великим словниковим запасом.

"Діячі" пізнають світ тактильним (або кінестетичним) способом, тобто шляхом безпосереднього дотику або руху. Такий спосіб одержання інформації вказує на добре розвинену моторику, активний рух, який породжується активністю великої мускулатури плечей, рук, ніг, стоп. Діячі раніше, ніж інші діти, починають повзати, а потім ходити.

Враховуючи спосіб пізнання дитини, вчителі мають змогу цілеспрямовано займатися з нею, добирати необхідні прийоми впливу, прищеплювати відсутні навички та вдосконалювати наявні.

Етико-педагогічні умови збереження здоров'я учнів початкової школи

Знання основ психосоматичних залежностей організму людини може допомогти педагогу формувати позитивне психічне здоров'я особистості, правильно побудувати педагогічну взаємодію з учнями, у якій необхідно виключити будь-яку можливість виникнення довготривалого стресу або конфлікту мотивів поведінки дитини. Основою такої взаємодії має стати педагогічна етика.

У межах етичного середовища стверджуються і набувають практичної реалізації основні принципи нової освітньої парадигми: індивідуалізація, диференціація, гуманізація, демократизація тощо.

Формувальне значення для етичного середовища навчання і виховання молодших школярів мають такі професійно-особистісні поведінкові прояви вчителя:

- доброзичливість, увага до проблем учня у спілкуванні з ним;
- привнесення особистісного досвіду та емоційного переживання у викладання і повсякденне спілкування з учнями;
- гуманне мислення, здатність бачити в дитині не учня, а людину, що навчається;

– ціннісний підхід до особистості дитини, повага її гідності, самобутності, розуміння того, що дитина є суб'єктом власного життя, має свою життєву історію, власне "Я", свій внутрішній світ;

– культивування теплих, емоційно забарвлених взаємостосунків з учнями, щира симпатія до них і тонке сприйняття їхніх безпосередніх потреб;

– володіння ситуаціями, які за своєю сутністю відображають моральні колізії. Керівництво своєю поведінкою згідно з нормами педагогічної етики. Вміння за допомогою гумору, добродушного жарту розрядити обстановку, яка може перерости у конфлікт;

– послідовність у своїх вимогах, однакове ставлення до дітей.

Етика взаємин педагога з дитиною – важливий фактор формування її Я-концепції як інтегруючої особистісної домінанти.

Основними етико-педагогічними умовами є:

– визнання сильних сторін учня, його переваг;

– морально-психологічна підтримка учня, повага його особистості;

– створення атмосфери добра і довіри.

Слід виокремити деякі особливості етико-педагогічної поведінки вчителя, які зумовлюють формування позитивного психічного здоров'я особистості, а саме: усвідомлення педагогом гуманістичних цінностей, інваріантного характеру норм, принципів педагогічної етики; розуміння морального змісту педагогічної професії, необхідності розвитку власних культурних потреб і потреб та інтересів учнів; здійснення вчителем етичної рефлексії власних вчинків; виявлення сутності моральних колізій у різних педагогічних ситуаціях, прогнозування результатів своїх дій; вміння розв'язувати конфлікти, розуміти почуття і потреби вихованців; реалізація у професійній поведінці стратегії і тактики етично адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу; здійснення особистісно орієнтованого підходу до учнів тощо.

Організація педагогічної взаємодії педагога з учнями початкових класів на цих засадах важлива і у формуванні їхніх моральних якостей, зважаючи на домінуюче у цьому віці наслідування поведінки дорослих. Адже висока моральність допомагає людині у подоланні складних життєвих ситуацій, душевних травм, унеможлиблює виникнення психічних розладів.

Етика взаємин учителя з дитиною дає змогу створювати оптимальні умови її психічного, інтелектуального і фізичного розвитку, сприяє збалансуванню впливу зовнішніх соціально-педагогічних умов і внутрішніх факторів особистісного, соціально-культурного розвитку учнів та педагогів у процесі їх спільної взаємодії, що підвищує в цілому якість освіти на всіх її рівнях, міру збереження психічного і фізичного здоров'я дитини.

Дотримання санітарно-гігієнічних умов організації навчання

Забезпечення гігієни навчальних приміщень, праці вчителя й учнів; забезпечення гігієни обладнання, навчально-матеріального технічного оснащення уроку відповідно до санітарно-гігієнічних норм; дотримання оптимального температурного режиму у класі; оптимальність природного та штучного освітлення класної кімнати; забезпечення гігієни робочих місць учителя й учнів; наукова організація праці вчителя й учнів з точки зору ергономіки (зручності та

швидкодії); створення на уроці позитивної психофізіологічної атмосфери, взаємної поваги та довіри.

Реалізація фізіолого-гігієнічних передумов організації навчання на уроці: забезпечення оптимального рівня працездатності учнів на уроці на основі знання й урахування їх вікових психофізіологічних особливостей; знання й урахування закономірностей динаміки працездатності (учителя й учнів) протягом уроку, робочого дня, тижня; дотримання норм навчального навантаження учнів на уроці з урахуванням "входження" у працю, її послідовності, ритмічності та розмірності; використання оптимальних засобів підтримки працездатності учнів на уроці (зміна видів діяльності, змістові та часові паузи тощо); забезпечення гуманних стосунків з учнями у системах "учитель-учень", "учень-учень"; прагнення до максимально об'єктивної оцінки навчальної праці учнів та її результативності, стимулювання їхньої ініціативи, активності, творчості.

Важливою умовою адаптації зростаючого організму до основ навчальної діяльності та успішного засвоєння знань є фізіолого-гігієнічна раціоналізація навчального навантаження. Для нормування навчального навантаження ми пропонуємо наступні вимоги: навчальне навантаження не перевищує гранично допустимого навантаження на учнів відповідно до вікових норм згідно з навчальним планом; при складанні й регламентації навчальних планів ураховується ступінь труднощів предметів; синхронізація навчальної діяльності й особливостей біоритму, фізіологічних функцій базується на сполученні величини навчального навантаження та працездатності; навчальний розклад складається з урахуванням рівня тижневого та денного навантаження, чергування важких і легких предметів, чергування предметів з різними видами діяльності, наявності протягом дня суміжних та однотипних предметів, а також предметів з великим обсягом прочитаного матеріалу; наприкінці тижня велика частина часу відводиться повторенню, менша – на засвоєння й закріплення нового матеріалу; щоденна тривалість навчальних занять в основному обмежується трьома уроками в понеділок, четвер, п'ятницю, а у вівторок і середу – не більше чотирьох уроків; для зменшення емоційного навантаження дозволяється перездавати протягом семестру матеріал розділу задля підвищення оцінки з предметів; у залежності від рівня працездатності та ступеня підготовленості учнів учителями створюється комплекс заходів для подолання прогалин шляхом створення малих груп змінного складу; важливий аспект – дозування домашніх завдань. Обсяг домашніх завдань є оптимальним та обирається з урахуванням індивідуальних особливостей і медичних показників.

Гігієнічне навчання й виховання учнів – організація та зміст: знання вчителем нормативних документів, досягнень науки в цій галузі, досвіду роботи вчителів, змісту санітарно-гігієнічної освіти та виховання учнів; вибір і реалізація педагогічно доцільних форм організації гігієнічного навчання учнів (виявлення гігієнічних знань у змісті навчального предмета, урок здоров'я, факультатив, практичне заняття, гігієнічний тренінг та ін.); дотримання принципів гігієнічного навчання учнів (подолання "бар'єру тривіальності", спонукання до критичного перегляду санітарно-гігієнічних знань, стимулювання пізнавальної активності учнів, наочності); використання вчителем продуктивних методів навчання; добір і

реалізація оптимальних методів і засобів попередження неврозів, психопатії, акцентуації особистості – ознак розладу нервової системи учнів; суворе дотримання вчителем норм тривалості безперервного застосування на уроках різних технічних засобів навчання, у т. ч. комп'ютера; знання та забезпечення вчителем умов дотримання гігієнічних норм добової рухової активності учнів.

Дотримання режиму дня (співвідношення праці і відпочинку, повноцінний сон, перебування на свіжому повітрі, рухова активність)

Раціональний режим дня слід будувати відповідно до природних біологічних ритмів.

Дослідження свідчать, що за біоритмологічними типами всі люди поділяються на такі: "жайворонки" – 41% (до них належать люди, у яких найвища працездатність у першій половині дня); "сови" – 29% (мають добру працездатність увечері і навіть уночі); "голуби" – 30% (в них гарний рівень працездатності протягом усього дня). Водночас вчені дійшли висновку, що "сови" формуються внаслідок умов життя, праці та побуту всупереч життєвим ритмам людини і не є природними. Серед них частіше постерігаються значні відхилення у функціонуванні серцево-судинної системи та шлунково-кишкового тракту.

Основні компоненти раціонального режиму дня такі:

- вранці дітям потрібно вставати не пізніше 6.30-7.00 години;
- ранкова гімнастика;
- ранковий туалет. Треба почистити зуби та вмитися прохолодною водою.

Дуже корисно привчити дитину приймати контрастний душ. Для загартування корисно ногами потоптатись по гладеньких морських камінчиках, змочених водою (або на гудзиках різних розмірів, що нашиті на шматочок фланелевої тканини, яку теж варто змочити водою), або потоптатися на масажері для ніг;

– прийом їжі. Виявляється, що в органів травлення є періоди, коли вони працюють активно і коли – пасивно. Найвища працездатність органів травлення з 7.00 до 15.00 години. Найнижчий рівень працездатності органів травлення – з 19 вечора до 3 години ночі. Отже, сніданок з 7.00 до 9.00 ранку дуже корисний для організму, тому що це час найвищої активності шлунку. Обідати бажано з 12.30 до 13.00. Це час прийому максимального об'єму їжі – до 40% раціону, тому що з 13.00 до 15.00 години – час найвищої працездатності тонкого кишечника, активізації процесів травлення. Вечеря небажана після 19.00 години. Вона має бути легкою, тобто каші, овочі, кисломолочні продукти, і становити 10–15% добової норми;

- після обіду – активний відпочинок, але без зайвих перевантажень;

– робота над домашнім завданням. Другий період підвищення розумової працездатності – з 17 до 19 години. Тому виконання домашніх завдань слід перенести саме на цей час. Після кожних 20-30 хвилин розумової праці 3-5 хвилин відпочинку. Під час цієї роботи варто враховувати особливості темпераменту;

- після вечері дитина має вільний час;

– о 20.00 – підготовка до наступного дня. Необхідно приготувати все звечора (це допоможе зранку уникнути негативних емоцій та зайвої метушні);

– о 20.30 – час вечірнього туалету, але спочатку потрібно розстелити постіль і відчинити квартиру. Повітря у непровітреному приміщенні, окрім пилу, містить багато вуглекислого газу, який подразнює нервові закінчення дихальних шляхів, що призводить до виникнення в корі головного мозку осередку збудження і перешкоджає засинанню. Ось чому кімнату перед сном потрібно провітрювати. Окрім того, життєвим досвідом і експериментальними дослідженнями доведено, що знижена температура сприятливо впливає на сон. Якщо в кімнаті прохолодно, дитина швидко засинає і сон її глибокий, а працездатність наступного дня вища і самопочуття значно краще;

– 21.00 – час сну. Доросла людина повинна спати 7-8 годин на добу, підлітки – 9 годин. Найповноцінніший сон – до 24 години, а не після. Тому важливо лягати в ліжко вже о 21-22 годині. У першокласників (6 років) сон має складати 12-11,5 годин (з них 10-11 годин вночі і 1,5-2,5 години вдень). Для учнів 2 класу – 11 годин, і для учнів 3-4 класів – 10 годин. Чим менший вік дитини, тим більше вона повинна спати.

Рух – це природна потреба дитини, форма існування. Тому викликає занепокоєння обмеження руху дитини. У дітей частіше можна спостерігати дефіцит рухової активності на користь інтелектуального розвитку.

Надзвичайно важливо, щоб інтелектуальний розвиток дитини відповідав її фізичному розвитку. А це досягається фізичним вихованням. Одне із його завдань, як у навчальному закладі, так і у сім'ї – розвинути у дітей рухові якості сили, швидкості, витривалості, спритності, гнучкості. Систематичні фізичні вправи сприяють збільшенню резервів дитячого організму. За недостатньої рухової активності у дітей різко ослаблюється діяльність опорно-рухової, серцево-судинної, дихальної, нервової систем.

5. Створення вчителями сучасної початкової школи педагогічних умов збереження психофізичного здоров'я молодших школярів у процесі навчання

При роботі з учнями необхідно дотримуватися умов збереження здоров'я молодших школярів.

У школі дітей привчають до дотримання режиму дня (рухової активності, чергування праці та відпочинку, перебуванні на свіжому повітрі), раціонального харчування.

Однак часто вчителі не враховують психофізіологічні особливості молодших школярів: їх фізичний та нейропсихологічний стан, особливості характеру, сприймання навчальної інформації; етико-педагогічні умови збереження здоров'я учнів початкової школи. Іноді педагоги, з різних причин, часто від них незалежних, не дотримуються санітарно-гігієнічних умов організації навчання; забезпечення гігієни навчальних приміщень, праці учнів.

Варто більше звертати увагу і на врахування фізіолого-гігієнічної раціоналізації навчального навантаження, створення психологічного комфорту учнів у школі.

Отже, лише шляхом дотримання учителем окреслених педагогічних умов психофізичне здоров'я молодших школярів у процесі навчання буде збережене та зміцнене.

6. Поради для вчителів по збереженню здоров'я молодших школярів у процесі навчання на основі врахування педагогічних умов

1. Бути взірцем для учнів, прикладом для наслідування.
2. Враховувати психофізіологічні особливості молодших школярів.
3. Проявляти до учнів доброзичливість, бути уважним до їх проблем.
4. Гуманно, з повагою ставитися до учнів.
5. Культивувати теплі, емоційно забарвлені взаєностосунки з учнями, щирю симпатію до них і тонке сприйняття їхніх безпосередніх потреб.
6. Бути послідовним у своїх вимогах, однаково ставитися до усіх дітей.
7. В процесі навчання визнавати сильні сторони учнів.
8. Створювати атмосферу добра і довіри.
9. Створювати та дотримуватися основних санітарно-гігієнічних умов організації навчання.
10. Сприяти дотриманню учнями режиму дня.

Висновки

Отже, охорона здоров'я школярів, забезпечення оптимального функціонального стану їхнього організму, запобігання надмірному напруженню нервової системи та втомі сприяє їх розумовому, психічному та фізичному розвитку. Сучасна українська школа може і повинна не тільки передавати молодому поколінню естафету набутих людством досвіду та знань, але й навчити його творити своє життя, зберігати й зміцнювати своє здоров'я – основу життєдіяльності, успіху та значних досягнень.

Під час педагогічного процесу кожен учитель, на нашу думку, повинен дотримуватись певних вимог (працюючи з дітьми, необхідно враховувати їх психофізіологічні особливості; запроваджувати індивідуальний підхід до учнів; створювати доброзичливу атмосферу спілкування на уроці; зацікавлювати дітей під час навчального процесу шляхом запровадження інноваційних та ігрових методів роботи; під час підготовки до уроків чітко продумувати засоби організації учнів; запроваджувати різноманітні види самостійної роботи учнів; підвищувати самооцінку учнів; уникати використання авторитарного стилю роботи, опиратися на партнерські та ділові стосунки з учнями тощо) та педагогічних умов щодо збереження здоров'я учнів (врахування психофізіологічних особливостей молодших школярів (фізичний та нейропсихологічний стан, особливості характеру, сприймання навчальної інформації); етико-педагогічні умови збереження здоров'я учнів початкової школи; дотримання санітарно-гігієнічних умов організації навчання; врахування фізіолого-гігієнічної раціоналізації навчального навантаження; формування основ культури харчування; дотримання режиму дня (співвідношення праці і відпочинку, повноцінний сон, перебування на свіжому повітрі, рухова активність); створення психологічного комфорту учнів у школі).

Список використаних джерел

1. Балютіна К. Здоров'я дитини – національна проблема. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 29-32.

2. Грибан В. Г. Валеологія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. С. 24.
3. Загрійчук Л. Формування культури здоров'я молодших школярів шляхом впровадження здоров'язберігаючих освітніх технологій. *Початкова школа*. 2006. № 11. С. 1-4.
4. Короткий тлумачний словник української мови : близько 6750 слів / [під ред. Д. Г. Гринчишина]. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Рад. шк., 1988. С. 98.
5. Кочерга О. Особливості психофізіологічного розвитку молодших школярів (прикладні аспекти). *Початкова школа*. 2009. № 3. С. 8-11.
6. Кочерга О. Психофізіологічні особливості сприймання навчальної інформації. *Початкова школа*. 2010. № 4. С. 58-60.
7. Кочерга О. Психофізіологічні особливості сприймання навчальної інформації молодшими школярами. *Початкова школа*. 2010. № 6. С. 5-7.
8. Кочерга О. Психофізіологія дитячої поведінки (шестилітніх першокласників). *Початкова школа*. 2009. № 5. С. 3-7.
9. Кочерга О. Психофізіологія навчання та здоров'я молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. № 11. С. 1-4.
10. Кочерга О. Психофізіологія учнів початкової школи (прикладні аспекти). *Початкова школа*. 2009. № 2. С. 55-59.
11. Орловська С. Перевантаження учнів : причини виникнення та шляхи запобігання. *Початкова школа*. 2010. № 11. С. 50-51.
12. Прищепя О. Проблеми навчання письма дітей, які пишуть лівою рукою. *Початкова школа*. 2010. № 5. С. 10-13.
13. Процюк С. Шкільний довідник з основ безпеки життєдіяльності. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. С. 117-118.
14. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. С. 413.
15. Хоружа Л. Етика педагогічної взаємодії як основа збереження психофізичного здоров'я молодшого школяра. *Початкова школа*. 2009. № 7. С. 51-54.

Додаток 1

Формування мотивації до навчання

Мотиваційний етап	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Просторова організація	Робоча півсфера - ліва	Робоча півсфера - права
Кольорова організація	Світла дошка - темна крейда	Темна дошка - світла крейда
Умови, необхідні для успішної навчальної діяльності	Цілісні образи (гештальт). Контекст. Зв'язок інформації з реальністю, практикою. Творчі завдання. Експерименти. Музичний фон. Мовленнєвий і музичний ритм.	Технологія. Деталі, абстрактний, лінійний стиль викладання інформації. Неодноразове повторення навчального матеріалу. Тиша на уроці
Формування мотивації	Завоювання авторитету. Престижність становища у колективі. Соціальна значущість діяльності	Прагнення до самостійності. Глибина знань. Висока потреба у розумовій діяльності. Потреба в освіті

Операційний етап (забезпечення діяльності)

Операційний етап	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Сприймання матеріалу	Цілісне, інтонаційний бік мовлення. Зорове (візуалісти)	Дискретне (частинами), Смысловий бік мовлення. Слухове (аудисти)
Переробка інформації	Швидка. Миттєва	Повільна. Послідовна
Інтелект	Невербальний. Інтуїтивний	Вербальний. Логічний
Діяльність	Схильність до практики	Схильність до теорії
Емоції	Екстравертивність. Негативні (страх, сум, гнів, лють)	Інтровертивність. Позитивні (радість, насолода, щастя)
Пам'ять	Мимовільна. Наочно-образана	Довільна. Знакова
Мислення	Наочно-образне. Оперування образами. Спонтанне. Емоційне. Інтуїтивне. Тривимірне (в просторі)	Абстрактно-логічне оперування цифрами, знаками. Формальне. Раціональне. Програмове. Двовимірне (на площині)

Методи диференційованого підходу у навчанні

Навчальний предмет	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Математика	Синтез. Завдання на час. Робота у групі. Формування теорем. Оперування просторовими зв'язками. Завдання у картинках. Геометрія (просторове мислення), Схеми, таблиці, картки	Аналіз. Завдання без регламентації часу. Доказ теорем. Оперування знаками на площині. Завдання у символах. Алгебра (логічне, послідовне мислення на площині). Багаторазове повторення

Навчальний предмет	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Мова	Твір, складання слів, і речень із частин. Читання і переказ. Читання в ролях. Завдання на правопис. Знаходження взаємозв'язків. Швидкість усного і писемного мовлення. Знаходження уривків у тексті. Експерсії	Аналіз розповіді. Розбір слів і речень за складом. Прослуховування текстів. Навчання інших. Завдання на пошук помилок. Застосування правил. Точність вживання слів. Багаторазове повторення. Порівнювання текстів. Понятійне розуміння слів
Природничі науки	Мозкові атаки. Перегляд фільму. Передбачення результатів. Творчі завдання. Виявлення схожості. Зіставлення фактів. Виділення суті. Виділення важливих моментів. Використання мовленнєвих і музичних ритмів. Експерсії, походи, мандри	Аналітична робота. Лінгафонна система. Аналіз результатів. Логічні завдання. Виявлення розбіжностей. Виявлення деталей. Створення категорій. Узагальнення. Багаторазове повторення. Алгоритми
Іноземна мова	Інтуїтивний спосіб вивчення. Образне уявлення і конкретні ситуації. Рольові ігри. Робота з унаочненням, фільмами, картками. Перевірка на уроці. Групові завдання. Діяльність, що потребує швидкої реакції. Завдання на правопис. Інтерв'ю. Інценівка. Синтез текстів і слів із запрограмованих частин.	Раціонально-логічний спосіб. Засвоєння правил і граматичних конструкцій. Засвоєння вокабулятора через вивчення слів. Навчання інших. Лінгафонна система, сприймання на слух. Перевірка після уроків. Індивідуальна робота. Діяльність, яка не потребує миттєвої реакції. Завдання на пошук помилок. Багаторазове повторення. Порівняння текстів дроблення текстів і слів на частини.

Результативний етап

Результативний етап	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Самоконтроль	Не контролюють правильність мовлення. Змістовні пропуски.	Високий самоконтроль мовлення. Високий самоконтроль викладання матеріалу
Характерні помилки	Ненаголошені голосні. Помилки у словникових словах. Пропуски літер, описки. Власні імені пишуть з маленької літери	Ненаголошені голосні. Попуск м'якого знака. Написання зайвих літер. Заміна одних приголосних іншими. Відмінкові закінчення
Методи перевірки	Усне опитування. Завдання з обмеженим терміном виконання. Питання "відкритого" типу (власна розгорнута відповідь)	Розв'язування задач. Письмові опитування без визначення терміну виконання. Питання "закритого" типу (вибрати готовий варіант відповіді)

ДОДАТОК Е

Приклад проекту до третьої теми

Тема проекту: "Як формувати у дітей, які потребують особливої уваги, позитивне ставлення до навчання"

Підпроект на тему: "Розвиток позитивного ставлення до навчання в обдарованих дітей".

"З народженням кожної людини в світ вноситься щось нове, чого ще не було, щось первозданне і неповторне. Обов'язок кожного – знати і не забувати, що він у світі єдиний у своїй якості і що ще ніколи не з'являвся хтось такий, як він, адже якби вже був такий, як він, то не було б необхідності в ньому самому!"

Мартін Бубер

Обдарованість дитини... Що це таке? Можливо, це своєрідна іскра Божа, яку треба відшукати в її душі і допомогти не тільки не згаснути, а спалахнути полум'ям. Здібні, талановиті люди в будь-якому суспільстві є його "локомотивом". Саме їхніми інтелектуальними зусиллями забезпечується прогрес суспільства, плодами якого користуються всі. Тому кожен учитель часто запитує себе: "Як знайти та визначити обдарованість?" Адже через свою зайнятість, брак інформації, методичної підтримки він обмежений у виборі інструментарію, який допоміг би дати відповідь на це запитання.

Визначення обдарованості надзвичайно важливе – від цього залежить кого й на підставі яких критеріїв школа відбиратиме в спеціалізовані школи чи програми, як навчатиме. Від розуміння суті обдарованості прямо залежить, на які особливості своїх учнів учитель звертатиме увагу.

Завдання школи – підтримати учня і розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано. Виявлення обдарованих дітей повинно починатися вже в початковій школі на основі спостереження, вивчення психологічних особливостей, мовлення, пам'яті, логічного мислення.

Проблема обдарованості в наш час стає все більш актуальною. Це насамперед пов'язано з потребою суспільства в неординарних творчих особистостях. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей є одним із головних завдань удосконалення системи освіти. Проте недостатній рівень психологічної підготовки педагогів до роботи з дітьми, що виявляють нестандартність у поведінці і мисленні, призводить до неадекватної оцінки їх особистісних якостей і всієї їхньої діяльності. Нерідко творче мислення обдарованої дитини розглядається як відхилення від норми або негативізм. Експерименти, проведені в багатьох країнах світу, переконливо показали, наскільки складно перебудувати систему освіти, змінити ставлення педагога до

обдарованої дитини, зняти бар'єри, що блокують її таланти.

Існує думка, що обдаровані діти не потребують допомоги дорослих, не відчують потреби в особливій увазі і керівництві. Але насправді такі діти найбільш чутливі до оцінки їхньої діяльності, поведінки і мислення, вони більш сприйнятливі до сенсорних стимулів і краще розуміють відносини і зв'язки. Обдарована дитина схильна до критичного ставлення не тільки до себе, але і до оточуючого. Тому педагоги, які працюють з обдарованими дітьми, мають бути досить терпимі до критики. Талановиті діти часто сприймають невербальні сигнали як прояв неприйняття себе оточуючими. У результаті складається враження непосидючої дитини, яка постійно відволікається і на все реагує. Для них не існує стандартних вимог (все як у всіх), їм складно бути конформістами, особливо якщо існуючі норми і правила йдуть врозрід з їхніми інтересами і здаються безглуздими. Для обдарованої дитини твердження, що так прийнято, не є аргументом.

Завдання підпроекту:

1. Дати визначення поняттям "обдарованість", "обдарована дитина".
2. Опрацювати відповідну наукову літературу з даного питання підпроекту та скласти перелік діагностичних методик виявлення обдарованості у дітей.
3. Скласти схему "Показники обдарованості молодших школярів".
4. Проаналізувати мету, завдання, принципи, методи та форми роботи вчителя з обдарованими дітьми з розвитку у них позитивного ставлення до навчання.
5. Висловити свою точку зору про те, чи вчителі сучасної початкової школи сприяють розвитку позитивного ставлення обдарованих дітей до навчання.
6. Розробити поради для вчителів щодо розвитку позитивного ставлення до навчання в обдарованих дітей.

Методи дослідження – теоретичні (вивчення наукової літератури, аналіз, синтез, узагальнення).

1. Визначення основних понять

Обдарованість (за Дж. Рензулі) – це єдність трьох характеристик: інтелектуальні здібності (вищі за середній рівень), креативність, наполегливість.

Обдарованість – це своєрідне поєднання здібностей людини, що становлять абсолютну цілісність, причому рівень здібностей в обдарованих дітей високий [7].

Обдарованість – наявність великих виняткових природних здібностей, таланту [16].

Обдарована дитина – дитина, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності [5].

2. *Опрацьована наукова література з даного питання підпроекту подана у списку використаних джерел*

Перелік діагностичних методик виявлення обдарованості у дітей

Побудова правильної стратегії роботи з обдарованою дитиною передбачає її всебічне вивчення. Однак попри всю важливість цього завдання головна увага дослідників зосереджується не на комплексному обстеженні обдарованої дитини, а на виявленні самого феномена обдарованості. Не заперечуючи потребу в розробці методик, спрямованих на ранню діагностику дитячої обдарованості, слід відмітити, що така робота може бути лише першим етапом у комплексному вивченні особливої дитини. Проблема полягає в тому, що звичайні тести розраховані на вивчення дітей з різним рівнем здатності, що вивчається. Тому обдарована особистість, потрапляючи у верхню частину шкали, виявляється частково виведеною за межі повноцінного вивчення – її високий результат жодним чином далі не диференціюється і майже не ранжується. Саме тому для лонгітюдного вивчення обдарованих дітей необхідна розробка нових методик або специфічна модифікація старих із розширенням значень у верхніх частинах шкали.

Виявлення, розпізнавання значних можливостей розвитку дитини в майбутньому є важливою проблемою педагогічних працівників. Існує багато методик, які допомагають пізнати творчу, обдаровану дитину з креативністю її мислення. Зокрема:

- Анкета щодо визначення здібностей учнів (за методикою американських вчених Хаана і Кафа). Дана анкета допоможе визначити на основі співставлення з інтересами однолітків особливості спрямованості характеру даної особистості (Додаток 1).
- Анкета для орієнтовного дослідження творчої обдарованості особистості учня (Додаток 2).
- Методика "Неіснуюча тварина" допоможе визначити, наскільки в дитини розвинена творча уява, оригінальність мислення, емоційний стан.
- Методика "Віддалені асоціації" невербальна модифікація тесту А. Медніка виявить оригінальність і гнучкість мислення, уміння перекомбінувати дані елементи в нові комбінації.
- Методика "Прогресивні матриці Равена" допоможе визначити рівень аналітико-синтетичних умінь.
- Тести для батьків на визначення обдарованості дітей (Додаток 3).
- Тест "Не прогав вундеркінда!" допоможе батькам виявити та розвинути приховані здібності та задатки дитини (Додаток 4).
- Методика Векслера допоможе визначити рівень інтелектуальних здібностей.
- Методика Кетелла допоможе оцінити інтелектуальні можливості дитини.
- Методика Айзенка допоможе визначити рівень інтелекту.
- Методика "Особливості творчої уяви" (В. Ф. Маценко) допоможе виявити рівень словесно-логічного мислення.
- Методика "Картка обдарованості" (Додаток 5).

3. Схема "Показники обдарованості молодших школярів" (за О. М. Матюшкіним)

4. Аналіз мети, завдань, принципів, методів та форм роботи вчителя з обдарованими дітьми по розвитку у них позитивного ставлення до навчання.

Учитель планує, організовує навчальну діяльність школярів, керує навчальним процесом, вміло використовує і координує людські та матеріальні ресурси, необхідні для ефективного досягнення поставлених завдань, впливає на учнівські дії щодо прийняття рішень. Завдання вчителя полягає у створенні умов, які б стимулювали активність учнів у навчальній діяльності, бажання вчитися.

Перед учителем стоїть завдання – розвинути в дитини позитивну мотивацію до навчальної діяльності. Адже, якщо учень по-справжньому включився в роботу, потрібно, щоб завдання, які ставляться перед ним під час навчання, були не тільки зрозумілі, а й прийняті школярем, тобто були для нього значущі.

Головна потреба обдарованої дитини молодшого шкільного віку в навчальній діяльності – це особистісний контакт з учителем на уроці, прагнення почути схвалення, підтримку своїх дій, а також розвиток позитивного ставлення до навчання.

У навчальній діяльності робота з обдарованими дітьми ґрунтується на диференційованому підході, що сприяє розширенню й поглибленню освітнього простору предмета.

Мета – створення оптимальних умов для виявлення обдарованих дітей, надання їм підтримки в розвитку інтелектуального, творчого, духовного і фізичного потенціалу, їх самореалізації та самовдосконалення [11].

Основні завдання:

- розвиток цілісної картини світу в уявленнях дитини;
- розвиток творчого критичного й абстрактно-логічного мислення, здатностей розв'язувати проблеми;
- розвиток здатності самостійно навчатися та здійснювати дослідницьку роботу;
- розвиток здатностей до самопізнання й саморозуміння, формування позитивної "Я-концепції";
- ознайомлення з науковими даними про психологічні особливості та методичні прийоми роботи з обдарованими дітьми;
- підвищення науково-методичного забезпечення роботи з обдарованими дітьми;
- поповнення бібліотечного фонду з даного питання;
- визначення основних напрямів роботи з талановитими дітьми, впровадження інноваційних методів роботи;
- підвищення соціального статусу обдарованих дітей;
- виявлення, підтримка та розвиток обдарованих дітей;
- надання спеціфічної психологічної підтримки обдарованим дітям, їхнім батькам та наставникам;
- проведення різноманітних позаурочних конкурсів, інтелектуальних ігор, олімпіад тощо, які дозволяють учням виявити та продемонструвати свої здібності;
- надання можливості вдосконалювати здібності у спільній діяльності з однолітками, науковим керівником, за допомогою самостійної роботи.

Завдання педагогів полягає у тому, щоб створити умови, за яких будь-яка дитина могла б просуватися шляхом власної досконалості, уміла мислити самостійно, нестандартно. Цей шлях називається "самовдосконаленням дитини в умовах освітнього процесу" [11].

Робота з обдарованими дітьми будується за такими **принципами**:

- орієнтація на змагання, актуалізація лідерських можливостей учнів;
- орієнтація на потреби дитини;
- максимальне розширення кола інтересів;
- домінування розвивальних можливостей над інформаційною насиченістю;
- ускладнення змісту навчальної діяльності [11].

Робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової аполітичної, розвиваючої, творчої діяльності. Вона під силу висококваліфікованим вчителям.

Серед **методів** навчання обдарованих учнів мають превалювати самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь і навичок. Контроль за їх навчанням повинен стимулювати поглиблене вивчення, систематизацію, класифікацію навчального матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, розвиток творчих елементів у їх навчанні. Домашні завдання повинні мати творчий, диференційований характер.

Методи навчання обдарованих дітей щодо розвитку у них позитивного ставлення до навчання мають відповідати своїм основним завданням – наданню

допомоги обдарованим учням в отриманні знань; рівню інтелектуального та соціального розвитку, різним вимогам і можливостям, виявленню основних та послідовних варіантів розвитку здібностей дитини; переходу від перцептивного рівня пізнання до вищих понятійних рівнів.

Методи, спрямовані на визнання раніше невизнаних або невикористаних можливостей; увага до бажань дітей самостійно працювати; вміння стримуватися від втручання в процес творчої діяльності; надання дитині свободи вибору; створення умов для конкретного втілення творчої ідеї; заохочення роботи над проектами, пропозиціями; уникнення будь-якого типу тиску на дітей; надання можливості загального внеску в роботу групи; повагу до потенційних можливостей учнів, які відстають; здатність до самоаналізу.

Формами роботи можуть бути групові та індивідуальні заняття на уроках і в позаурочний час, факультативи. Зміст навчальної інформації має доповнюватись науковими відомостями, які обдаровані учні можуть одержати в процесі виконання додаткових завдань у той же час, що й інші учні, але за рахунок вищого темпу обробки навчальної інформації.

Вищепераховані аспекти, які мають бути органічно вплетеними в урок, доповнюються системою позакласної та позашкільної роботи: виконання учнем позанавчальних завдань; заняття у наукових товариствах; відвідування гуртка або участь у тематичних масових заходах; огляди-конкурси художньої, технічної та інших видів творчості, зустрічі з ученими тощо (Додаток 6).

Індивідуальні форми позакласної роботи передбачають виконання різноманітних завдань, участь в очних і заочних олімпіадах, конкурсах на кращу науково-дослідну роботу. Вчителі повинні послідовно стежити за розвитком інтересів і нахилів учнів, допомагати їм в обранні профілю позашкільних занять.

Помітна роль у розвитку інтелектуально обдарованих дітей належить Малій академії наук України, її територіальним відділенням.

У зарубіжній школі найчастіше використовують такі форми навчання обдарованих дітей: прискорене навчання; збагачене навчання; розподіл за потоками, сетами, бендами; створення спеціальних класів і спеціальних шкіл для обдарованих дітей (відокремлене та спеціальне навчання) (табл. 1).

Таблиця 1.

Форми навчання обдарованих дітей у зарубіжних школах

№ п/п	Форма навчання	Особливості
1.	Прискорене навчання	Враховує здатність обдарованих дітей швидко засвоювати навчальний матеріал. Прискорене навчання може відбуватися завдяки більш ранньому початку навчання дитини у школі, "перестрибуванню" через класи, переходу до старшої вікової групи, але тільки з деяких предметів, більш ранньому вивченню курсу, який пізніше вивчатиметься всім класом, тимчасовому переведенню обдарованих учнів у спеціальну групу. Але такий темп навчання нерідко породжує нові проблеми, оскільки інтелектуальна перевага дитини не завжди супроводжується психологічною зрілістю. Часто виявляються прогалини у знаннях дитини, які стають помітними на пізніших стадіях навчання.

№ п/п	Форма навчання	Особливості
2.	Збагачене навчання	Використовують у роботі з класами, в яких навчаються діти з різними здібностями. Збагачена якісно програма має бути гнучкою, передбачати розвиток продуктивного мислення, індивідуальний підхід при її використанні, створювати умови, за яких учень міг би навчатися з притаманною йому швидкістю, самостійно вибирати навчальний матеріал, методи навчання.
3.	Розподіл за потоками, сетами, бендами	Передбачає розподіл дітей на однорідні групи (потоки). У таких групах діти не відчують дискомфорту, спричиненого конкуренцією; темп навчання відповідає їх здібностям; є більше можливостей для надання допомоги тим, хто її потребує. Але з часом ці групи знову стають неоднорідними, виникають проблеми, зумовлені внутрішньою диференціацією. Серед негативних рис такого підходу - відбір до груп за соціальними критеріями, зниження мотивації у навчанні, послаблення змагальності в класі. У британській школі практикують розподіл учнів за здібностями: бенди (три-чотири групи по 120-140 учнів, де відсутня внутрішня диференціація навчання) і сети (об'єднання учнів, котрі виявили здібності у вивченні одного предмета). Відповідно один предмет учні вивчають в одній групі, що працює з певною швидкістю, інший предмет - в іншій, яка працює з іншою швидкістю.
4.	Створення спеціальних класів і спеціальних шкіл для обдарованих дітей	Зумовлене тим, що обдаровані діти краще почуваються з рівними собі за інтелектуальним розвитком. Проте більшість зарубіжних учених вважають це недоцільним, оскільки за такої форми навчання певною мірою відбувається соціальна дезінтеграція обдарованих особистостей: навчання ізольовано від ровесників може мати негативні наслідки для їх загального, соціального та емоційного розвитку.

Робота з обдарованими дітьми відбувається за спеціальними програмами, які акцентують увагу на певних сильних сторонах особистості (посилююча модель), або на слабких (коригуюча модель), посилюють сильні сторони, щоб компенсувати слабкі (компенсуюча модель).

Вибір форми навчання залежить від можливостей викладацького колективу, його здатності й уміння налагодити навчання відповідно до результатів діагностичного обстеження дітей, стимулювати їх когнітивні здібності, індивідуальні особливості кожної дитини.

Розвиток обдарованості учнів залежить від професійного рівня педагогів та використання креативних методів навчання. У практиці педагогічної діяльності слід використовувати нові технології навчання, які сприятимуть розвитку інтелектуальної, творчої, предметної або лідерської обдарованості.

У роботі з обдарованими дітьми вчитель повинен бути талановитим, здатним до експериментальної й творчої діяльності, професійно грамотним, інтелігентним, моральним і ерудованим, володіти сучасними педагогічними технологіями, мати позитивну "Я-концепцію", бути цілеспрямованим, наполегливим, емоційно стабільним, умілим організатором навчально-виховного процесу, психологом.

Для роботи з обдарованими дітьми вчитель повинен уміти збагачувати навчальні програми, тобто оновлювати й розширювати зміст навчання, працювати диференційовано, здійснювати індивідуальний підхід і консультивати учнів, стимулювати пізнавальні здібності учнів, приймати зважені психолого-педагогічні рішення, аналізувати навчально-виховну діяльність – свою та класу, добирати й готувати матеріал для колективних творчих справ.

Етапи роботи з обдарованими учнями:

1. Підготовчий

- Виявлення обдарованих учнів;
- Складання діагностичних карт;
- Розроблення нормативних документів, робочих програм роботи з обдарованими учнями.

2. Основний (практичний)

- Упровадження інтерактивних методів навчання (проблемно-дослідницьких, проектних, модульних), що розвивають в учнів творче й дослідницьке мислення.

- Активна участь в інтелектуальних і творчих конкурсах різних рівнів.

3. Узагальнення

- Аналіз досягнутих результатів.
- Співвідношення результатів реалізації програми з поставленими метою й завданнями.
- Визначення перспектив і шляхів подальшої роботи з обдарованими учнями.

Робота вчителя з обдарованими дітьми передбачає складання на них характеристики та ведення картки обдарованості (Додаток 7).

5. Сприяння вчителями сучасної початкової школи розвитку позитивного ставлення обдарованих дітей до навчання

При навчанні учнів необхідно вчасно виявляти та проводити відповідну роботу з обдарованими дітьми.

У школі дуже важливим є правильне стимулювання, розвиток позитивного ставлення до навчання обдарованих дітей.

Часто вчителі не враховують особливості таких дітей, і як наслідок – вважають їх розумними, але не "вундеркіндами", що призводить до зниження їхнього інтелектуального потенціалу.

Варто більше звертати увагу на врахування усіх особливостей учнів, вчасну їх діагностику.

Лише шляхом підбору правильних методів та форм навчання обдарована дитина розвиватиметься, що буде помітним і у позитивному ставленні до роботи такої дитини.

6. Поради для вчителів щодо розвитку позитивного ставлення до навчання в обдарованих дітей

1. Забезпечуйте сприятливу емоційну атмосферу, адже дитина набуває емоційного досвіду в процесі взаємодії з людьми.

2. Дотримуйтеся порядку й дисципліни, обдаровані діти, як і всі інші, повинні знати межу допустимої поведінки.

3. Скеруйте енергію і творчість обдарованих дітей у потрібне русло, щоб їх праця приносила користь.

4. Заохочуйте дітей, це стимулює їх.

5. Тісно співпрацюйте з батьками обдарованих дітей, щоб розвинути здібності кожної дитини.

6. Розвивайте здібності дітей. Підкреслюйте інтерес дітей до нового.

7. Підхоплюйте думки учнів і оцінюйте їх зразу, підкреслюючи їх оригінальність, важливість тощо. Вчіть дітей систематичній самооцінці кожної думки.

8. У роботі з обдарованими дітьми використовуйте дослідницький метод, це активізує їхню роботу; метод самостійного набуття знань.

9. Під час занять чітко контролюйте досягнуті результати та давайте завдання підвищеної складності, створюйте ситуації самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Створюйте проблемні ситуації, що вимагають альтернативи, прогнозування, уяви.

10. Залучайте учнів до роботи з розробки та впровадження власних творчих задумів та ініціатив, створюйте ситуації вільного вибору і відповідальності за обране рішення; під час опрацювання програмового матеріалу залучайте до творчої пошукової роботи з використанням випереджувальних завдань, створюйте розвиваючі ситуації.

11. Привчайте обдарованих дітей працювати спільно, це допоможе їм легше адаптуватися до соціальних умов; активно залучайте до участі в районних, обласних, Всеукраїнських конкурсах, змаганнях, виставках; використовуйте творчу діяльність учнів при проведенні різних видів масових заходів, відкритих та семінарських занять, свят.

12. Виявляйте повагу до бажання учнів працювати самостійно; надавайте дітям свободу вибору галузі застосування своїх здібностей, методів досягнення мети.

13. Підкреслюйте позитивне значення індивідуальних відмінностей, надавайте авторитетну допомогу дітям, які висловлюють відмінну від інших точку зору і у зв'язку з цим відчувають тиск з боку ровесників.

14. Переконуйте учнів, що вчитель є їхнім однодумцем, а не ворогом.

Висновки

Отже, розвиток позитивного ставлення до навчання в обдарованих дітей буде здійснюватися лише за умови правильної організації роботи вчителя з такими учнями.

Учителю слід враховувати, що обдарованість дитини проявляється й розвивається насамперед у творчій діяльності й зумовлюється мотивацією навчальної діяльності, характерологічними та індивідуальними особливостями прояву. Спрямованість на творчість, особливості характерологічних якостей обдарованих, їхні творчі вміння проявляються передусім у їхньому навчанні. Індивідуальні особливості психічних процесів прояву обдарованості потребують

від психологів та педагогів ґрунтовного вивчення, бо гальмування розвитку психічних процесів обдарованих дітей рано чи пізно призводить до спаду успішності їхнього навчання і розвитку.

Обдаровані діти – майбутній цвіт нації, її інтелектуальна еліта, гордість і честь України, її світовий авторитет. Недарма видатні діячі нашої держави надавали виняткового значення формуванню розумового потенціалу українського громадянства, вважаючи, що тільки еліта може просувати суспільство та державу до висот досконалості. І наше завдання полягає в тому, щоб дбайливо вирощувати нові таланти, починаючи із найменших літ.

Успішне вирішення завдань навчання і виховання обдарованих дітей, розвиток їхньої обдарованості безпосередньо пов'язані з питанням удосконалення підготовки психологів і педагогів, які мають володіти певним обсягом знань про природу дитячої обдарованості, психолого-педагогічні особливості прояву обдарованості, вміти спілкуватися з обдарованими дітьми, організовувати навчально-пізнавальну діяльність з урахуванням рівнів і сфер прояву обдарованості кожної дитини, бачити в кожній дитині творчу індивідуальність, упроваджувати у своїй професійній діяльності елементи нових технологій, сприяти розвиткові позитивного ставлення до навчання тощо.

Список використаних джерел

1. Апостолова Г. В. Робота з обдарованими дітьми. *Обдарована дитина*. 2006. № 1. С. 12.
2. Бабаева Ю. Д., Лейтес Н. С., Марютина Т. М. Психология одаренности детей и подростков. Москва, 2001. 336 с.
3. Бланк Т. В. Обдаровані діти молодшого шкільного віку : виявлення-навчання-розвиток. *Початкове навчання та виховання*. 2007. № 10. С. 2.
4. Васильченко О. І. Психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 4. С. 14-15.
5. Гульбух Ю. З. Розумово обдарована дитина : психологія, діагностика, педагогіка. Київ : Віпол, 1993. 75 с.
6. Гильбух Ю. З. Внимание: одаренные дети. Москва : Знание, 1991. 80 с.
7. Дмитренко А. К. Динамика механизмов психологической защиты у творчески одаренной личности : тез. докл. и выступл. на Всесоюз. науч. конф. "Психология личности и время", (Черновцы, 23-25 апр. 1991). Черновцы, 1991. Т. 2. С. 70-72.
8. Заброцька С. Г. Обдарованість – риса тільки обраних? *Обдарована дитина*. 2007. № 5. С. 18.
9. Загребельна О. О. Дослідження проявів інтелектуальної та творчої обдарованості : теоретичний аналіз. *Обдарована дитина*. 2008. № 8. С. 13-14.
10. Зазимко О. В. Теоретичні засади визначення особистісних чинників розвитку обдарованості. *Обдарована дитина*. 2008. № 8. С. 2.
11. Калашнікова А. М. Робота з обдарованими дітьми. *Обдарована дитина*. 2007. № 2. С. 23.
12. Климчук М. З досвіду роботи з обдарованими дітьми. *Директор школи*. 2003. № 42. С. 8-10.

13. Манова-Томова В. Психологічна діагностика раннього віку. Київ : Вища шк., 1978. 167 с.
14. Матюшкин А. М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики. Москва : Школа-прес, 1993. 128 с.
15. Савенков А. И. Одаренный ребенок в массовой школе. Москва : Сентябрь, 2001. 208 с.
16. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник. 2-ге вид., випр., доп. Київ : Академвидав, 2006. 560 с.

Додаток 1

Анкета щодо визначення здібностей учнів (за методикою американських вчених Хаана і Кафа)

I. Інтелектуальні здібності

1. Учень засвоює нові знання, швидко і легко все схоплює.
2. Має почуття здорового глузду і використовує знання в практичних повсякденних ситуаціях.
3. Добре міркує, не плутається в думках. Добре вловлює зв'язок між подіями, між причиною і наслідком.
4. Швидко запам'ятовує прочитане або почуте, не витрачає багато часу на повторення того, що потрібно запам'ятати.
5. Знає багато про такі події, про які його однолітки не знають, не здогадуються.
6. Має великий запас слів, легко користується новими словами, вільно висловлюється.
7. Любить читати нові книги, які читають не однолітки, а діти, старші на рік чи два, дорослі.
8. Вирішує розумові задачі, що потребують розумових зусиль.
9. Задає дуже багато запитань.
10. Випереджає однолітків у навчанні на рік чи два.
11. Оригінально мислить і пропонує нестандартні відповіді, рішення.
12. Дуже спостережливий, добре сприймає інформацію, швидко реагує на все нове.

II. Художні здібності

1. У своїх малюнках зображує різноманітні типи предметів, ситуації, людей.
2. Серйозно ставиться до творів мистецтва, замислюється і стає дуже серйозним, коли чує нову музику, бачить гарну картину.
3. Оригінальний у виборі сюжету (робить незвичайні композиції з квітів, малюнків, марок тощо).
4. Завжди готовий використати будь-який матеріал для виготовлення іграшок, картин, малюнків тощо.
5. У вільний час багато малює, створює композиції, що мають художнє значення (наприклад, прикраси для дому).
6. Використовує малюнок або ліплення, щоб висловити свої почуття і настрої.

7. Цікавиться творами мистецтва. Може дати власну оцінку й намагається відтворити те, що йому сподобалося.

8. Любить працювати з пластиліном і глиною, клеєм, щоб відтворювати речі в трьох вимірах.

III. Музичний талант

1. Добре відчуває ритм і мелодію. Прислуховується до них.

2. Добре співає.

3. У гру на інструменті, у пісню чи танець вкладає багато енергії та почуттів.

4. Любить музичні записи, прагне піти на концерт або туди, де можна послухати музику.

5. Любить співати разом з іншими, щоб виходило злагоджено й добре.

6. У співі або музиці виявляє власні почуття і стан.

IV. Здібності до занять науковою працею

1. Після занять любить читати науково-популярні книги та журнали.

2. Не впадає у відчай, коли його задуми та проекти не підтримують вчителі або батьки.

3. Намагається зрозуміти причини й сенс подій.

4. Проводить багато часу над створенням проектів, конструюванням.

5. Любить обговорювати наукові події, винаходи, часто задумується над цим.

V. Літературна обдарованість

1. Може вільно побудувати розповіді, починаючи від зав'язки сюжету й закінчуючи розв'язкою конфлікту.

2. Придумує щось нове й незвичайне, коли розповідає про що-небудь знайомим.

3. При розповіді виділяє головне, найхарактерніше.

4. Розповідаючи про щось, вміє дотримуватися одного сюжету, не втрачає головної думки.

5. Любить писати оповідання та вірші.

6. Своїх героїв в оповіданнях зображує майстерно, передає почуття, настрій, характер.

7. Вибирає для своїх оповідань ті слова, які добре передають емоції, почуття.

VI. Артистичний талант

1. Легко входить у роль іншої людини, персонажа тощо,

2. Цікавиться акторською грою.

3. Виразно змінює тональність голосу, коли зображує героїв.

4. Розуміє та вміє передати конфлікти, ситуації, може розіграти будь-яку драматичну сцену.

5. Передає почуття через міміку, жести, рухи.

6. Прагне викликати емоційну реакцію в інших людей, коли про що-небудь із захопленням розповідає.

7. Дуже легко драматизує, передає почуття, емоційні переживання.

VII. Технічні здібності

1. Добре вміє майструвати, займатися різними ремеслами.

2. У світ його уподобань входить конструювання машин, приладів, моделей.

3. Може читати нескладні креслення механізмів, використовувати старі деталі для створення нових виробів, іграшок, приладів.
4. Визначає причини несправності приладів.
5. Любить робити креслення механізмів.
6. Читає журнали та статті про машини, механізми.

VIII. Здібності до спорту

1. Енергійний, потребує якомога більше фізичних рухів, щоб бути щасливим.
2. Любить брати участь у спортивних іграх і змаганнях.
3. Постійно досягає успіхів у якомусь виді спортивної гри.
4. Бігає швидше за інших.

Додаток 2

Анкета для орієнтовного дослідження творчої обдарованості особистості учня

Інструкція: нижче приведені якості, котрі притаманні учням.

Позначте знаком "+" ті якості, котрі Ви відмічаєте в учнях. Знаком "-" позначте ті якості, котрі Вам не подобаються.

1. Дисциплінований.
2. Не рівна успішність.
3. Той, хто випадає із загального темпу.
4. Організований.
5. Ерудований.
6. Дивний у поведінці, незрозумілий.
7. Той, хто вміє підтримувати загальну справу (колективіст).
8. Той, хто вискакує на уроках з безглуздими зауваженнями.
9. Стабільно вчиться (завжди добре вчиться).
10. Зайнятий своїми справами (індивідуаліст).
11. Той, хто все схоплює швидко.
12. Той, хто не вміє спілкуватись – конфліктний.
13. Той, хто легко спілкується, приємний у спілкуванні.
14. Іноді "тугодум", іноді не може зрозуміти очевидного.
15. Той, хто все розуміє, зрозуміло висловлює свої думки.
16. Той, хто не завжди підпорядковується більшості або офіційному керівництву.

Треба скласти окремо "+", котрі належать парним та непарним питанням.

Якщо сума парних "+" більше суми непарних – то більша ймовірність, що перед Вами творча, обдарована дитина.

Додаток 3

Тести для батьків для визначення обдарованості дітей

Тест-опитувальник, що визначає обдарованість і спрямованість дитини до тієї чи іншої галузі діяльності.

Відповідаючи на питання, записуйте відповіді наступним чином: стверджувальні, "так" – 1 бал; негативні, "ні" – 0 балів. Потім додайте всі бали. За шкалою результатів дізнаєтеся чи обдарована Ваша дитина.

1. Чи трапляється дитині знаходити незвичайне застосування для якого-небудь предмета?

2. Чи змінює дитина свої інтереси, нахили?

3. Чи любить малювати уявні предмети?

4. Чи любить малювати абстрактні картинки?

5. Чи любить фантастичні історії?

6. Складає оповідання або вірші?

7. Чи любить малювати дивовижні фігури на папері?

8. Чи зробила коли-небудь те, чого не знала, чи те, чого не існує?

9. Чи буває в дитини бажання щось переробити на свій смак?

10. Чи боїться темряви?

11. Чи винайшла коли-небудь нове слово?

12. Вважала це слово зрозумілим без роз'яснень?

13. Чи пробував переставляти меблі за своїм бажанням?

14. Чи був вдалим цей задум?

15. Чи використовувала коли-небудь річ не за її призначенням?

16. Чи могла ваша дитина, будучи зовсім маленькою, вгадувати призначення різних предметів?

17. Чи віддає перевагу у виборі одягу своєму смаку над вашим?

18. Чи є у неї власний світ, недоступний навколишнім?

19. Чи шукає пояснення тому, чого ще не розуміє?

20. Чи часто просить пояснити навколишні явища?

21. Чи любить читати книжки без ілюстрацій?

22. Зображує якісь персонажі під час сюжетних ігор?

23. Чи пам'ятає і чи розповідає свої сни, чи ділиться пережитими враженнями?

Шкала результатів:

Від 20 до 23 балів – ваша дитина дуже кмітлива, здатна мати власну точку зору на навколишнє.

Від 15 до 19 балів – ваша дитина не завжди виявляє свої здібності, вона спритна і кмітлива, лише коли в чомусь зацікавлена.

Від 9 до 14 балів – велика кмітливість, достатня для багатьох галузей знань, де необов'язковий власний погляд на речі. Однак для занять творчою діяльністю багато чого не вистачає.

Від 4 до 8 балів – ваша дитина проявляє творче мислення лише при досягненні важливої для неї мети, вона більш схильна до практичної діяльності.

Менше 4 балів - вашій дитині не вистачає кмітливості, але вона може досягти успіху як хороший виконавець.

Тест-опитувальник, що виявляє здатність до творчості (креативність).

Оцініть свою дитину за сімома пунктами. Кожен пункт оцінюється за шкалою, яка містить п'ять градацій: 1 – ніколи, 2 – рідко, 3 – іноді, 4 – часто, 5 – постійно.

Моя дитина здатна:

1. Висувати і виражати велику кількість різних ідей (швидкість).
2. Пропонувати різні види, типи, категорії ідей (гнучкість).
3. Пропонувати додаткові ідеї, деталі, версії чи рішення (спритність, винахідливість).
4. Виявляти уяву, почуття гумору (нестандартність).
5. Демонструвати несподівані, оригінальні, але корисні варіанти вирішення якої-небудь проблеми (оригінальність).
6. Утриматися від ухвалення першої, що прийшла в голову ідеї, типової, загальноприйнятої позиції, висувати різні ідеї і вибрати кращу (незалежність).
7. Виявляти впевненість у своєму рішенні, незважаючи на труднощі, що виникли, брати на себе відповідальність за нестандартну позицію (впевнений стиль поведінки, самостійність).

Підрахуйте загальну кількість балів за сімома пунктами:

35-28 балів – високий рівень креативності; 27-17 – середній; 16-0 – низький.

Додаток 4

Тест "Не прогав вундеркінда"

Кожна дитина має свої, лише їй притаманні риси, які розпізнаються в ранньому віці, тому обов'язок батьків - виявити та розвинути приховані здібності та задатки. У цьому може допомогти такий тест.

1. Ваша дитина навчилася рано, до шестирічного віку читати:
  - самостійно – 7 балів;
  - за допомогою когось – 5 балів.
2. Читає багато книг, причому досить швидко – 2 бали.
3. Сама або за допомогою когось зацікавилася словниками та енциклопедіями – 2 бали.
4. Легко навчилася читати, але відчуває труднощі під час читання – 1 бал.
5. Займається, за звичай, за зачиненими дверима, а друзів має старших за себе – 2 бали.
6. Розмовляє зі старшими на рівних – 2 бали.
7. Ставить багато різних складних запитань, інколи заганяючи дорослих у глухий кут – 2 бали.
8. Має готові відповіді навіть на несподівані запитання – 1 бал.
9. Іноді неуважна, але завжди вміє робити цікаві повідомлення (скажімо, після перегляду кінофільму, телепередачі чи спостереження за чим-небудь) – 2 бали.
10. Із задоволенням вступає в бесіду про навколишній світ, дає власну оцінку суспільним явищам – 1 бал.
11. Одноманітні справи (миття посуду, легкі навчальні справи, які не потребують особливих зусиль) викликають нудьгу – 1 бал.
12. Чутлива до несправедливості, навіть якщо це не стосується її особисто – 2 бали.
13. Має багатий словниковий запас і вміло застосовує під час спілкування різні терміни – 2 бали.

14. Любить складні ігри (шахи та ін.), які вимагають кмітливості – 1 бал.
15. У ранньому віці цікавиться тим, що вивчають старшокласники – 1 бал.
16. Любить різні заняття, причому хоче робити все самостійно – 2 бали.
17. Її цікавить Всесвіт, вона цікавиться питаннями давньої історії – 2 бали.
18. У школі навчається без особливих зусиль, швидко схоплює матеріал та має власну думку з багатьох питань – 2 бали.
19. Має розвинуте почуття сприймання музики, образотворчого мистецтва, навколишнього світу і в усьому знаходить гармонію – 2 бали.

Ось і весь тест вашого "вундеркінда", якщо він таким є. А це залежить від того, скільки балів він отримає під час підрахунку. Потрібно врахувати, що об'єктивність тестування залежить від чітких відповідей на запитання.

Якщо ви набрали від 10 до 13 – це свідчить про те, що ваша дитина має певні здібності, а тому вам необхідно потурбуватися про те, щоб організувати її навчання та спрямовувати розвиток її здібностей.

Додаток 5 **Методика "Карта обдарованості"**

Ця методика створена на основі методики Хаана і Каффа. Вона відрізняється від інших методик тим, що для обробки результатів було "викинуто" декілька питань із кожного розділу, а також з метою полегшення підбиття підсумків був введений "аркуш опитування", що дозволяє порівняно легко систематизувати отриману інформацію.

Методика адресована батькам і також може застосовуватися педагогами. Віковий діапазон, в якому вона може застосовуватися, від 5 до 10 років.

Перед вами 80 питань, систематизованих за десятьма відносно самостійними сферами поведінки і діяльності дитини. Уважно вивчіть їх і дайте оцінку вашому дитяті за кожним параметром, користуючись наступною шкалою:

(++) – якщо оцінювана властивість особи розвинена добре, чітко виражена, виявляється часто;

(+) – властивість помітно виражена, але виявляється непостійно;

(0) – оцінювана і протилежна властивості особи виражені нечітко, в проявах рідкі, в поведінці і діяльності врівноважують одна одну;

(-) – яскравіше виражена і частіше виявляється властивість особи, протилежна оцінюваній.

Оцінки ставте на аркуші відповідей. Оцінку за першим твердженням поміщаємо в першу клітку аркуша відповідей, оцінку за другим – в другу, і так далі.

Якщо вам важко дати оцінку, бо у вас немає достатніх для цього відомостей, залиште відповідну клітку порожньою, але простежте за цією стороною діяльності дитини.

Попросіть інших дорослих, обізнаних із дитиною, наприклад бабусь і дідусів, дати свої оцінки за цією методикою. Потім можна легко обчислити середні показники, що зробить результати об'єктивнішими.

Аркуш опитування

1. Схильна до логічних міркувань, здатна оперувати абстрактними поняттями.
2. Нестандартно мислить і часто пропонує неочікувані, оригінальні вирішення.
3. Вчиться новим знанням дуже швидко, все "схоплює на льоту".
4. У малюнках немає одноманітності. Оригінальна у виборі сюжетів. Зазвичай змальовує багато різних предметів, ідей, ситуацій.
5. Виявляє велику цікавість до музичних занять.
6. Любить вигадувати (писати) розповіді або вірші.
7. Легко входить в роль будь-якого персонажа, людини, тварини та інших.
8. Цікавиться механізмами і машинами.
9. Ініціативна у спілкуванні з однолітками.
10. Енергійна, справляє враження малюка, що потребує великого об'єму рухів.
11. Виявляє велику цікавість і виняткові здібності до класифікації.
12. Не боїться нових спроб, прагне завжди перевірити нову ідею.
13. Швидко запам'ятовує почуте і прочитане без спеціального заучування, не витрачає багато часу на те, що потрібно запам'ятати.
14. Стає вдумливою і дуже серйозною, коли бачить хорошу картину, чує музику, бачить незвичайну скульптуру, красиву (художньо виконану) річ.
15. Чуйно реагує на характер і настрій музики.
16. Може легко побудувати розповідь, починаючи від зав'язки сюжету і закінчуючи вирішенням якого-небудь конфлікту.
17. Цікавиться акторською грою.
18. Може легко лагодити зіпсовані прилади, використовувати старі деталі для створення нових виробів, іграшок, приладів.
19. Зберігає упевненість в оточенні незнайомих людей.
20. Любить брати участь в спортивних іграх і змаганнях.
21. Уміє добре викладати свої думки, має великий словниковий запас.
22. Винахідлива у виборі і використанні різних предметів (наприклад, використовує в іграх не лише іграшки, але і меблі, предмети побуту та інші засоби).
23. Знає багато про такі події і проблеми, про які його однолітки зазвичай не знають.
24. Здатна складати оригінальні композиції з кольорів, малюнків, каменів, марок, листівок і так далі.
25. Добре співає.
26. Розповідаючи про щось уміє добре дотримуватися вибраного сюжету, не втрачає основної думки.
27. Міняє тональність і вираз голосу, коли змальовує іншу людину.
28. Любить знатися на причинах несправності механізмів, любить загадкові поломки.
29. Легко спілкується з дітьми і дорослими.
30. Часто виграє в різних спортивних іграх у однолітків.

31. Добре уловлює зв'язок між однією подією та іншою, між причиною і наслідком.
32. Здатна захопитися, піти "з головою" в заняття, що цікавить її.
33. Обганяє своїх однолітків з навчання на рік або на два, тобто, реально могла б навчитися в більш старшому класі, ніж вчиться зараз.
34. Любить використовувати який-небудь новий матеріал для виготовлення іграшок, колажів, малюнків у будівництві дитячих будиночків на ігровому майданчику.
35. У гру на інструменті, в пісню або танець вкладає багато енергії і відчуттів.
36. Дотримується лише необхідних деталей в розповідях про події, все неістотне відкидає, залишає головне, найбільш характерне.
37. Розігруючи драматичну сцену, здатна зрозуміти і змалювати конфлікт.
38. Любить малювати креслення і схеми механізмів.
39. Уловлює причини вчинків інших людей, мотиви їх поведінки. Добре розуміє недомовлене.
40. Бігає швидше за всіх в дитячому садку, в класі.
41. Любить вирішувати складні завдання, що вимагають розумового зусилля.
42. Здатна по-різному підійти до однієї і тієї ж проблеми.
43. Проявляє яскраво виражену різносторонню допитливість.
44. Охоче малює, ліпить, створює композиції, що мають художнє призначення (прикраси для будинку, одяг і так далі), у вільний час, без спонуки дорослих.
45. Любить музичні записи. Прагне піти на концерт або туди, де можна слухати музику.
46. Вибирає в своїх розповідях такі слова, які добре передають емоційні переваги героїв, їх переживання і відчуття.
47. Схильна передавати відчуття через міміку, жести, рухи.
48. Читає (любить, коли їй читають) журнали і статті про створення нових приладів, машин, механізмів.
49. Часто керує іграми і заняттями інших дітей.
50. Рухається легко, граціозно. Має хорошу координацію рухів.
51. Спостережлива, любить аналізувати події і явища.
52. Здатна не лише пропонувати, але і розробляти власні і чужі ідеї.
53. Читає книги, статті, науково-популярні видання з випередженням своїх однолітків на рік або на два.
54. Звертається до малюнка або ліплення для того, щоб виразити свої відчуття і настрої.
55. Добре грає на якому-небудь інструменті.
56. Уміє передавати в розповідях такі деталі, які важливі для розуміння події (що, зазвичай, не уміють робити однолітки) і, в той же час не упускає основної лінії подій, про які розповідає.
57. Прагне викликати емоційні реакції у інших людей, коли про щось із захопленням розповідає.
58. Любить обговорювати винаходи, часто замислюється про це.

59. Схильна переймати на себе відповідальність, що виходить за рамки, характерні для її віку.

60. Любить ходити в походи, грати на відкритих спортивних майданчиках.

61. Здатна довго утримувати в пам'яті символи, букви, слова.

62. Любить пробувати нові способи вирішення життєвих завдань, не любить вже випробуваних варіантів.

63. Уміє робити висновки і узагальнення.

64. Любить створювати об'ємні зображення, працювати з глиною, пластиліном, папером і клеєм.

65. У співі і музиці прагне виразити свої відчуття і настрої.

66. Схильна фантазувати, прагне додати щось нове і незвичайне, коли розповідає про щось вже знайоме і відоме всім.

67. З великою легкістю драматизує, передає відчуття і емоційні переживання.

68. Проводить багато часу над конструюванням і втіленням власних "проектів" (моделі літальних апаратів, автомобілів, кораблів).

69. Інші діти вважають за краще вибирати її як партнера в іграх і заняттях.

70. Вважає за краще проводити вільний час в рухливих іграх (хокей, баскетбол футбол і так далі).

71. Має широке коло інтересів, ставить багато питань про походження і функції предметів.

72. Здатна запропонувати велику кількість найрізноманітніших ідей і вирішень.

73. У вільний час любить читати науково-популярні видання (дитячі енциклопедії і довідники), робить це, як правило, з більшим інтересом, ніж читає художні книги (казки, детективи і ін.).

74. Може висловити свою власну оцінку творам мистецтва, намагається відтворити те, що їй сподобалося, в своєму власному малюнку або створеній іграшці, скульптурі.

75. Вигадує власні, оригінальні мелодії.

76. Уміє в розповіді змалювати своїх героїв дуже живими, передає їх характер, відчуття, настрої.

77. Любить ігри-драматизації.

78. Швидко і легко освоює комп'ютер.

79. Володіє вмінням переконувати, здатна вселяти свої ідеї іншим.

80. Фізично витриваліша за однолітків.

Обробка результатів

Об'єднайте кількість плюсів і мінусів по вертикалі (плюс і мінус взаємно скорочуються). Результати підрахунків напишіть внизу під кожним стовпцем. Отримані суми балів характеризують вашу оцінку ступеня розвитку у дитяти наступних видів обдарованості:

– інтелектуальна (1-й стовпець аркуша відповідей);

– творча (2-й стовпець аркуша відповідей);

– академічна (3-й стовпець аркуша відповідей);

– художньо-образотворча (4-й стовпець аркуша відповідей);

– музична (5-й стовпець аркуша відповідей);

- літературна (6-й стовпець аркуша відповідей);
- артистична (7-й стовпець аркуша відповідей);
- технічна (8-й стовпець аркуша відповідей);
- лідерська (9-й стовпець аркуша відповідей);
- спортивна (10-й стовпець аркуша відповідей).

Аркуш відповідей.

Прізвище, ім'я дитини									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80

Додаток 6

Масові тематичні заходи, що сприяють розвитку позитивного ставлення обдарованих дітей до навчання:

- літературні вечори;
- огляди-конкурси художньої, технічної та інших видів творчості;
- зустрічі з ученими, науковими працівниками, людьми, які працюють у сфері інтересів учнів тощо;
- участь у різноманітних науково-практичних конференціях;
- конкурси, концерти, постановки, спортивні змагання;
- КВК, "Що? Де? Коли?", "Поле чудес", "Як стати мільонером";
- турніри знавців;
- вікторини;
- інтелектуальні аукціони;
- творчі тренінги;
- ток-шоу, бізнес-шоу;
- теле -, радіо вікторини;
- інтелектуальні марафони;
- факультативи;
- участь в олімпіадах (шкільних, міських, обласних, всеукраїнських з різних предметів);
- мікрОВикладання (участь замість учителя) з певного предмета.

Додаток 7

Характеристика учня

Загальна характеристика методики

Пропонована методика розроблена в США і використовується в школах для обдарованих дітей. Вона створена для того, щоб допомогти вчителю систематизувати власні уявлення про різні сторони розвитку дитини. Результат

цієї вчительської оцінки представляє безумовний інтерес як для шкільного психолога, так і для самого вчителя.

Учень _____

Дата _____

Клас _____

Учитель _____

Школа _____

Охарактеризуйте типову поведінку учня, поставивши на вільному місці кожного рядка "так" чи "ні".

Навчальні характеристики

1. Має незвично великий запас слів _____.

2. Володіє великим обсягом інформації і вільно міркує на різні теми
_____.

3. Розуміє зміст і причини дій людей і речей _____.

4. Є живим спостерігачем: "бачить більше" або "бере більше" з оповідання, фільму або з якоїсь діяльності, ніж інші
_____.

5. Поступила у даний клас, маючи здатності читати більше, ніж потрібно в цьому класі _____.

6. Показала швидке розуміння арифметики _____.

Мотиваційні характеристики

1. Наполеглива у пошуках вирішення завдання _____.

2. Легко стає розсіяною під час нудного завдання або справи
_____.

3. Зазвичай перериває інших _____.

4. Докладає зусиль для завершення дії _____.

5. Потребує мінімум вказівок з боку вчителів _____.

6. Наполеглива у відстоюванні своєї думки _____.

7. Чутлива до думки інших _____.

8. Не байдужа до правильного і неправильного, хорошого і поганого, до справедливості, може засуджувати людей, події, речі.

9. Схильна впливати на інших; часто керує іншими, може бути лідером
_____.

Творчі характеристики

1. Цікава і допитлива, ставить багато питань (не тільки на реальні теми)
_____.

2. Виявляє інтерес до інтелектуальних ігор, фантазій _____

3. Часто пропонує незвичайні відповіді, розповідає з багатою уявою історії, схильна до перебільшення _____.

4. Із захопленням прагне розповісти іншим про відкриття _____.

5. Виявляє гостре почуття гумору і бачить гумор в ситуаціях, які не здаються іншим гумористичними, отримує задоволення від гри слів (грає в слова)
_____.

6. Не схильна приймати на віру "офіційне рішення" без критичного дослідження;

може зажадати доводів і доказів

7. Чи не здається схвильованою, коли порушений нормальний порядок

Лідерські характеристики

1. Бере на себе відповідальність.
2. Її люблять однокласники.
3. Лідер в декількох видах діяльності.

Для практичної роботи ніякої додаткової обробки до того, що ви вже зробили, не потрібно. Результати, як то кажуть, у наявності. Ця заповнена вами характеристика багато розповість про дитину, чим, безумовно, допоможе іншим вчителям, наприклад, при переході дитини з початкової школи в середню ланку, або з основної школи у старші класи.

Картка обдарованої дитини

фото (3x4)

I. Відомості про учня
Прізвище, ім'я, по батькові _____
Навчальний заклад _____
Дата народження _____
Домашня адреса _____
Сфера обдарованості (академічна, спортивна, мистецька) _____
Спеціалізація (навч.предмет, секція, гурток) _____
Наставник _____

II. Відомості про особисті досягнення учня (участь у змаганнях, олімпіадах, конкурсах тощо):

№п/п	Досягнення	Рівень (обласний, всеукраїнський, міжнародний)	Результат	Рік	Нагорода (диплом, свідоцтво)

III. Відомості про додаткові заняття (консультування, збори, тренінги):

№п/п	Зміст заняття (тема, напрямок, вид роботи)	Прізвище консультанта

Заступник директора з _____

Класний керівник _____

**Банк даних
обдарованої молоді**

ПО _____
(Назва навчального закладу)

станом на 2011-2012 н.р.

№ з/п	Навчальний заклад	Клас	П.І.П. дитини	П.І.П. наставника	Сфера обдарованості (академічна, спортивна, мистецька)	Спеціалізація (навч.предмет, секція, гурток)

Директор НЗ _____

ДОДАТОК Ж

Приклад проекту до четвертої теми

Тема проекту: "Як удосконалити виховну роботу в початкових класах?"

Напрямок проекту: "Активні форми співпраці школи та сім'ї".

Мета: проаналізувати активні форми роботи школи та сім'ї, які сприятимуть удосконаленню виховної роботи в початкових класах .

Гіпотеза: ефективність виховної роботи покращиться за умови співпраці школи та сім'ї.

Методи: аналіз синтез, узагальнення.

"Виховання дітей – найважливіша галузь нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни, громадяни світу. Вони творитимуть історію. Наші діти – це майбутні батьки й матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти повинні вирости прекрасними громадянами, хорошими батьками й матерями. Але це не все: наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість. Погане виховання – це наше майбутнє горе, наші сльози, наша провина перед іншими людьми, перед усією країною"

А. С. Макаренко

Виховання дітей – дуже відповідальна справа. Перед батьками і школою постає чимало складних і водночас важливих завдань. Як виростити гармонійну особистість, на якій моральні цінності зорієнтовувати дитину? Як допомогти їй зберегти на все життя доброту, людяність, вірність своїм родинним витокам? Як підтримувати допитливість школярів та зробити процес навчання для них цікавим і бажаним? У сучасному житті для розв'язання цих проблем необхідний пошук нових підходів, концептуальних шляхів і змістових форм у роботі з дітьми, а також співпраці школи та сім'ї.

Завдання підпроекту:

1. Дати визначення поняттю "виховання", "національне виховання".
2. Опрацювати державні документи з питань співпраці школи та сім'ї, щодо виховання учнів.
3. Розробити схему "Форми роботи школи та сім'ї".
4. Розкрити суть традиційних та нетрадиційних форм співпраці школи та сім'ї, спрямованих на підвищення ефективності виховного процесу.
5. Проаналізувати роботу класного керівника з батьками щодо виховання учнів.
6. Запропонувати кодекс виховання та батьківські заповіді.

1. Виховання (за Н. Є. Мойсеюк) – це цілеспрямована динамічна взаємодія (співробітництво та партнерство) вихователя і вихованців, у ході якої в різноманітних видах діяльності здійснюється самореалізація, самоствердження вихованця, формування його особистості.

Національне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів.

2. Партнерство сім'ї і школи законодавчо обумовлене прийнятою концепцією державної сімейної політики (Постанова ВР України від 17.09.1999).

Серед основних напрямів державної політики, які можна застосувати до партнерства школи та сім'ї, визначено:

сприяння сім'ям у вихованні дітей та їх усебічному розвитку шляхом:

- забезпечення прав і свобод дитини у навчальних та позашкільних закладах;
- виховання в дітей високогуманних уявлень про сім'ю та її історію, традиції, соціальну спрямованість у конкретних історичних умовах розвитку країни;
- збереження та вдосконалення мережі дитячих дошкільних і позашкільних закладів усіх форм власності, груп подовженого дня;
- запровадження в навчальних закладах курсу лекцій "Сім'я і суспільство";
- сприяння розвитку різних форм благодійницької та спонсорської діяльності для поліпшення становища дітей, інвалідів, сімей, які перебувають в особливо скрутному становищі.

створення умов для дозвілля, культурного відпочинку та оздоровлення всієї сім'ї шляхом:

- розроблення та впровадження інфраструктури сімейного дозвілля і активного відпочинку з урахуванням потреб та інтересів різних вікових груп;
- забезпечення доступності відпочинку та оздоровлення для дітей і сімей з дітьми;
- запровадження ефективних форм і методів активного сімейного відпочинку шляхом фізичного виховання і спорту, насамперед за місцем проживання населення; подальший розвиток мережі дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Згідно зі ст. 59 Закону України "Про освіту", батьки несуть відповідальність за фізичне здоров'я та психічний стан дітей, створення належних умов для розвитку їхніх природних здібностей. Ст. 51, 52 Конституції України закріплюють конституційні обов'язки батьків щодо утримання дітей та неможливість застосування різних форм насильства.

Згідно із законодавчою базою, можна сформулювати основні завдання та зміст сімейного виховання дітей у сучасних умовах:

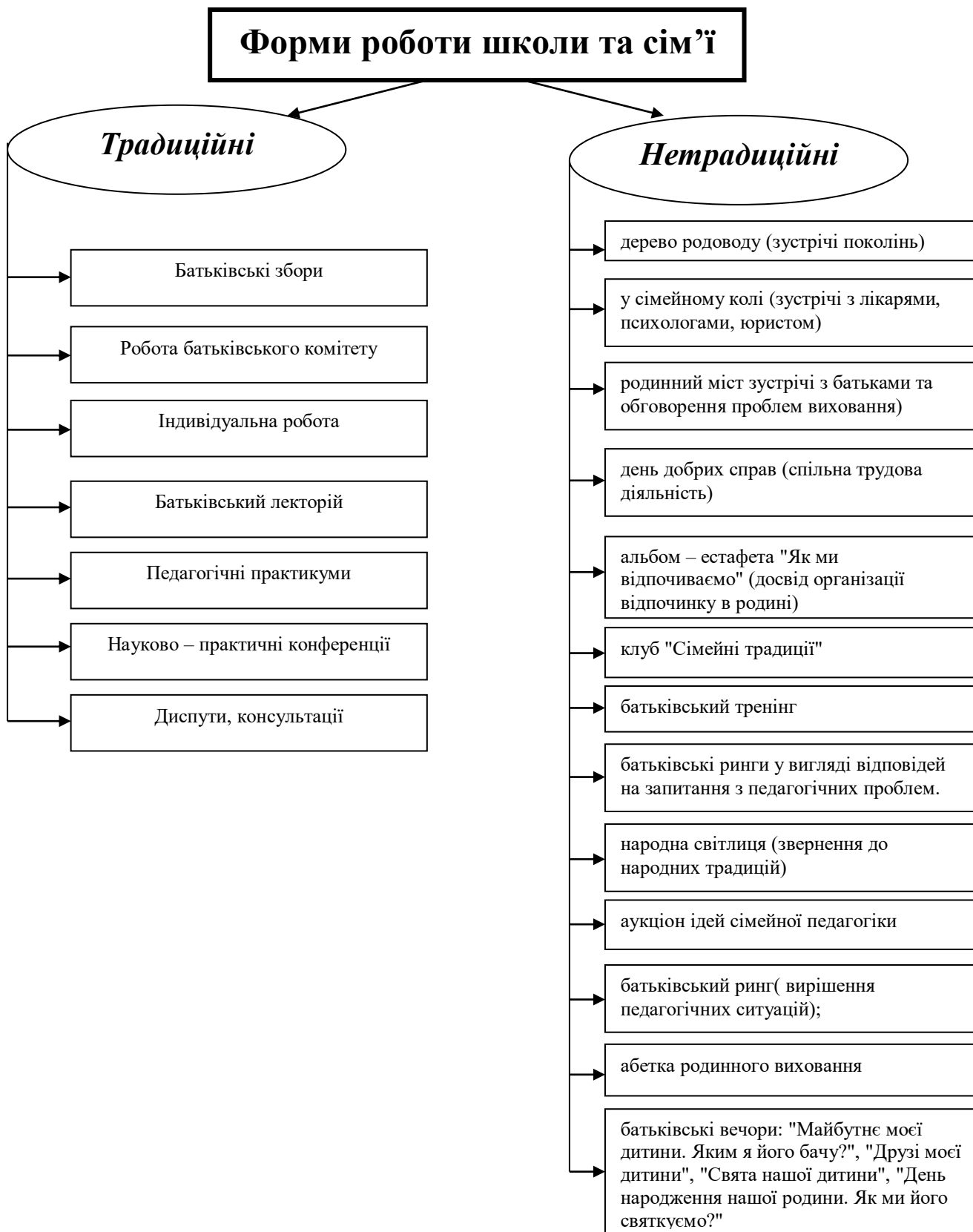
- забезпечення в сім'ї матеріально-побутових і морально-психологічних умов різнобічного виховання особистості дитини: пізнавальних інтересів, потреб у трудовій діяльності, фізичному розвитку й самовдосконаленні, високої духовної культури та активної громадської діяльності, самостійності та колективізму, відповідальності й дисциплінованості;
- формування світогляду дитини як першооснови й серцевини духовного світу та практичної діяльності людини; виховання гуманних рис, соціальних установок і життєвих орієнтирів: доброти, співчуття, милосердя, товарищескості, інтернаціоналізму та національної самосвідомості, спрямованості на вибір професії і напряму трудової діяльності.

Для виконання цих завдань необхідні певні умови, які потрібно створити в сім'ї:

1. Здоровий сімейний клімат, його доброзичлива тональність і загальна спрямованість.

2. Довіра до дітей, надання їм самостійності.
3. Чуйне ставлення дітей до найстарших членів родини – бабусі та дідуся.
4. Єдність вимог дорослих у їхньому ставленні до дітей.

3. Форми роботи школи та сім'ї

4. Суть традиційних та нетрадиційних форм співпраці школи та сім'ї, спрямованих на підвищення ефективності виховного процесу

Вплив сім'ї відіграє важливу роль у вихованні особистості дитини. У сім'ї дитина зростає, вперше упізнає навколишній світ, його особливості, ознайомлюється із оточуючим середовищем. Це відбувається під керівництвом та з допомогою саме тих людей, які оточують дитину, батьків та інших членів її сім'ї. Виховання в сім'ї нерозривно пов'язане з усією системою суспільного виховання, яке здійснюється всім укладом життя народу. Школа має великі можливості здійснення виховної роботи з дітьми, співпраці з батьками. Тому вчитель повинен намагатися максимально використовувати ці можливості для досягнення найбільш ефективного результату у вихованні. Батьків потрібно залучати до класних заходів, вивчення стану родинного виховання, узагальнення досвіду естетичного виховання в сім'ї, надання допомоги батькам у навчанні і вихованні дітей.

Традиційні та нетрадиційні форми роботи з батьками

Практика свідчить, що одним із головних шляхів підвищення ефективності родинного виховання на засадах народної педагогіки є використання нетрадиційних форм і засобів роботи з батьками, які ґрунтуються на народно-педагогічних традиціях родинного виховання. Серед них – функціонування консультпунктів із проблем родинного виховання; конференції батьків з обміну досвідом щодо організації раціонального дозвілля дітей, семінарів-практикумів із відродження національних традицій в родинах; родинних свят у школі. Вони поєднуються з традиційними, такими як університети педагогічних знань для батьків, позакласний батьківський всеобуч, батьківські збори, вечори запитань і відповідей, збори-практикуми, бесіди, дискусійні клуби "Діалог", клуби батьківського спілкування та ін.

Засідання дискусійних клубів передбачають різноманітну тематику та форми роботи. Серед них:

1. Лекція-консультація "Народна педагогіка та її основні принципи, форми і методи виховання".
2. Дискусія "Роль батьків у вихованні дітей".
3. Вечір запитань і відповідей "Методика родинного виховання: принципи та підходи".
4. Родинне свято "Роде наш красний, роде наш прекрасний".
5. Диспут "Ваші діти. Які вони?"
6. Круглий стіл "Давайте розберемося спільно, що заважає нашим дітям бути вихованими?"
7. Дискусії: "Що означає правильно виховувати?", "У чому секрети виховання?"
8. Родинний вогник "Традиції нашої сім'ї".
9. Сімейний портрет "Місце дозвілля в нашій сім'ї".
10. Бесіда "Відповідальність батьків за виховання і розвиток дитини".
11. Лекція "Українська козацька система виховання і розвитку – глибоко самобутнє явище".
12. Вечір запитань і відповідей "Сутність і особливості козацької педагогіки".

13. Круглий стіл "Сім'я і суспільство".
14. Розмова-діалог "Виховний ідеал української сім'ї".
15. Особистісно-рольова гра "Година козацького дозвілля".
16. Дискусія "Ідеал вільної і незалежної в своїх прагненнях до свободи людини: як це розуміти?"
17. Родинне свято "Із бабусиною скрині".
18. Конференція "Співробітництво батьків, вчителів, дітей: досвід і проблеми".

Під час проведення клубних днів батьки знайомляться з народною педагогікою і її компонентами, з козацькою педагогікою, концепціями родинного виховання, широко вивчають провідні напрями родинного виховання, обговорюють проблеми удосконалення виховного процесу в родині, дискутують, обмінюються досвідом роботи. Всі проблеми, які обговорюються на клубних засіданнях, оцінюються з погляду української етнопедагогіки та її основних напрямів.

При цьому педагоги виявляють творчу ініціативу, самостійність, неабияку педагогічну майстерність.

Немає сумніву в тому, що результативність народознавчої діяльності в класі залежить від спільної роботи вчителя і родини. Сформувати в молодого покоління знання і відчуття роду неможливо без залучення батьківської громадськості, підвищення її педагогічної культури. Як вказувалось вище, саме через відчуття роду і завдяки йому кожна людина приходить до світлого образу Батьківщини, до щирих, глибоких і чесних роздумів про найістотніший, найголовніший сенс людського життя.

Отже, в своїй практичній діяльності вчителі, як свідчить досвід, використовують національні особливості виховання дітей у сім'ї і тримають тісний зв'язок з батьками.

Вони вивчають вплив атмосфери родинного виховання на формування дитини, її ставлення до праці, трудового укладу: загальну культуру, рівень педагогічної культури батьків, систему взаємин батьків і дітей та їх вплив на виховання дитини. У своїй роботі вчителі спираються на основні народно-педагогічні традиції родинного виховання дитини: вшанування новонародженої дитини і її батьків, бабусь і дідусів, названих батьків та кумів; народні колискові пісні, забавлянки; народні дитячі ігри та пісеньки в перші роки життя дитини, відзначення Дня матусі, днів народження дітей і батьків, Дня повноліття, першого заробітку, провідів до армії, святкування Дня пам'яті загиблих чи померлих родичів та ін.

Цікаво і змістовно проводяться батьківські збори. Тематика їх різноманітна, форми проведення також. Так, збори на тему "Умови успішного виховання дітей в родині" передбачали розгляд таких питань:

1. Родина – міцний і дружний колектив.
2. Здоровий родинний мікроклімат.
3. Довір'я у вихованні.
4. Ставлення до найстарших членів родини.
5. Єдність вимог дорослих у ставленні до дітей.

Виховання дітей в сім'ї має, безперечно, суб'єктивний характер, і залежить від рівня моральності і культури батьків, їх життєвих планів, ідеалів, вчинків, родинних традицій тощо. Загальновідомо, що сім'я може сприяти формуванню всебічно розвиненої особистості або гальмувати його.

Загальну для всіх формулу успішного виховання дітей у сім'ї дати не можна. Тому варто повести розмову про основні умови виховання учнів, які можуть бути використані у кожній конкретній сім'ї з урахуванням її особливостей.

У народі кажуть, що гарна та сім'я, в якій виростають гарні діти. І це справедливо. Адже, врешті-решт, долю дітей визначають не прекрасні поривання, мрії, слова, а загальний мікроклімат родинного виховання, його тональність, загальна спрямованість. Часто можна почути: "Погляньте, ніяких спеціальних цілей сім'я не ставила, а діти вирости прекрасні". Вважаємо, що нічого випадкового тут немає. Мабуть, батьки живуть не заради дітей або себе, а живуть всі разом цілеспрямованим і радісним життям маленького колективу, де всі люблять один одного, де атмосфера тепла, справжньої турботи. Це і є по-справжньому добрий родинний і педагогічний мікроклімат.

Досвід показує, що діти, які ростуть у таких сім'ях, не помічають свого щастя як повітря, яким дихають. Вони природно і гарно розвиваються, живуть своїм багатобарвним життям, скороминучими бажаннями і мріями, їх розмови щирі, а сміх веселий і дзвінкий.

Аналіз родинного виховання показує, що добрі родинні взаємини не виключають розбіжності думок, суперечок. Але в дружній родині вони розв'язуються без роздратувань, приниження людської гідності, за будь-яких обставин тут не буде крику, взаємних образ, люди поважатимуть думку один одного, цінуватимуть авторитет батька і матері, дідуся і бабусі.

Досвід стверджує, що школа переважно переконує, спонукає, навчає, а сім'я – це невичерпне джерельце народної педагогіки, практична школа духовності дитини. І якщо в сім'ї здоровий мікроклімат, діти виховуються особистим прикладом батьків в дусі патріотизму і високої духовності.

Однією з умов успішного родинного виховання є довіра до дитини, її самостійності. Якщо малюк бачить, що дорослі вірять в його сили, чесність, доброту, порядність, вірять в те, що він може перебороти труднощі в навчанні, виправити поведінку, то це довір'я окрилює його, вселяє впевненість в своїх силах, породжує бажання стати кращим.

Традиційні форми роботи з батьківською громадськістю вдало доповнюються нетрадиційними формами, такими, як:

Педагогічний десант:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ виступи педагогів з актуальних проблем виховання дітей на підприємствах, в організаціях, де працюють батьки; ➤ влаштування виставок; ➤ випуски спеціальних стіннівок тощо.
Дерево родоводу:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зустріч поколінь; ➤ роздуми над проблемами родинного виховання; ➤ звернення до народної педагогіки.
У родинному колі:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ анкетування батьків; ➤ індивідуальна допомога родинам через консультації, практичний показ, зустрічі з лікарями, психологом, юристами.

Родинний міст:	➤ зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання дітей.
Народна світлиця:	➤ звернення до народних традицій; ➤ формування особистості школяра через природу; ➤ спільна діяльність батьків, дітей, педагогів.
День добрих справ:	➤ спільна трудова діяльність педагогів, учнів, їх батьків.
Вечір великої родини:	➤ участь беруть батьки, школярі, педагоги: організація відпочинку, ігри, театралізовані вистави тощо.
Альбом-естафета:	➤ "Як ми відпочиваємо" – досвід організації відпочинку в родині.
Дискусійний клуб:	➤ обговорення проблем виховання школярів; ➤ "Родинні традиції"; ➤ проведення диспутів, банків ідей; ➤ випуски рукописних газет, інформаційних бюлетенів; ➤ бесіди, підбір літератури, надання практичної допомоги.
Родинна скарбничка:	➤ добірка матеріалів з досвіду родинного виховання.
Азбука родинного виховання:	➤ обговорення проблем, труднощів виховання дітей у неповних сім'ях; ➤ виступи лікарів, юристів, психологів; ➤ надання індивідуальної допомоги.
Дні довір'я:	➤ прийом батьків з особистих питань педагогами, лікарями, психологами, працівниками правоохоронних органів.
Родинні свята в класі:	➤ спільне проведення днів народження дітей, календарних народних свят.

Практикуються і такі форми роботи з батьківською громадськістю, як Дні відкритих дверей. Проводяться вони раз на місяць, в залежності від умов школи, потреб у вирішенні тих чи інших педагогічних проблем. На день відкритих дверей запрошуються всі батьки. Вони відвідують класи, де навчаються їх діти, знайомляться з роботою педагогів, ведуть спостереження за працею дітей на уроках та ін. Після такого ознайомлення батьки влаштовують дискусії, де обмінюються думками з приводу удосконалення спільної роботи школи та сім'ї.

У багатьох школах організуються педагогічні гуртки, на заняттях яких батьки оволодівають уміннями і навичками організації життя і виховання дітей. Цікавими були заняття, на яких батьки одержували конкретні рекомендації: як організувати читання дітей в сім'ях, як вчити вірші, слухати музику, аналізувати твори мистецтва, правильно організувати дозвілля тощо.

Дослідження показали, що ефективною формою роботи з батьківською громадськістю є конференції. В їх організації і проведенні активну участь беруть батьківські комітети. На таких конференціях іде обмін досвідом родинного виховання. Цікавими виявились тематичні конференції "Шануймо свій рід", "Батьківський авторитет", "Батьки-вихователі" та ін. На цих конференціях ставились і вирішувались складні проблеми виховання дітей в родині, взаємовідносини в сімейному колективі, організація родинного побуту та ін.

Традиційними стають проблемні "круглі столи", на обговорення яких виноситься найрізноманітніша тематика. Для прикладу наведемо один із них: "Авторитет, особистий приклад і педагогічний такт батьків". На обговорення виносяться такі питання:

1. Що таке батьківський авторитет? Які шляхи його утвердження?
2. В чому полягає мудрість батьківської любові?
3. Чи дотримуетесь Ви правил, принципів "розумного виховання":
  - ніколи не займаєтесь виховною роботою в поганому настрої;
  - чітко визначайте, що Ви хочете від дитини (і пояснюйте це їй), а також з'ясовуйте, що вона думає з цього приводу;
  - надайте дитині самостійності, не контролюйте кожен її крок;
  - не підказуйте готового рішення, а показуйте можливі шляхи до цього та обговорюйте з дитиною її правильні та неправильні кроки до мети;
  - вказуйте дитині на допущену помилку, щоб вона осмислила її;
  - оцінюйте вчинок, а не особистість; пам'ятаєте, що сутність людини і окремі її вчинки – не одне й те саме;
  - дайте дитині відчуття, що співчуваєте їй, вірите в неї, не дивлячись на помилку, яку вона допустила;
  - бувайте твердим, але добрим.

4. Оцініть традиційні стосунки у Вашій сім'ї між дорослими і дітьми.

У системі педагогічного всеобучу часто використовуються педагогами педагогічні задачі і завдання для батьків (логічні, практичні, навчальні). Зокрема:

1. Логічні завдання. Головна мета застосування логічних завдань полягає у стимулюванні активності батьків до самостійного набуття педагогічних знань, умінь, осмислення важливих положень педагогіки, виховання дітей у сім'ї. Логічні завдання допомагають аналізувати прочитане і зіставляти з практичною діяльністю виховання дітей в родині і в школі, робити висновки і намічати перспективи та шляхи поліпшення виховання.

2. Практичні завдання допомагають батькам формувати і розвивати педагогічні навички і вміння, застосовувати їх в конкретних ситуаціях виховання дітей в родині. Це може бути дослідження конкретних умов виховання дітей, вивчення причин недоліків у вихованні і розробка на цій основі заходів по удосконаленню навчально-виховного процесу в родині і в школі.

3. Навчальні завдання. Цей вид завдань широко застосовується педагогами в системі батьківського всеобучу. Виконуючи такі завдання, батьки індивідуально чи колективно аналізують літературу з питань навчання та виховання школярів, розробляють шляхи і способи їх поліпшення, обговорюють педагогічні ситуації тощо. Обов'язковою умовою індивідуального розбору цих завдань є, зокрема, перевірка й оцінка правильності висновків, зроблених батьками.

4. Навчальні задачі – конкретні ситуації з родинного виховання, які формують у батьків прийоми і засоби аналізу навчання і виховання дітей в родині, узагальнюють знання теорії і практики родинної педагогіки. Навчальні задачі включають яскраво виражені суперечності, конфлікти, дилеми та чітко сформульовані запитання. Розв'язують ці задачі батьки на заняттях, а також в процесі самоосвіти. Важливим є те, що батьки знаходять оптимальні і практично можливі та важливі варіанти розв'язків. Обов'язковими дидактичними умовами тут є: тематична спорідненість задачі чи завдання з темою заняття та логічна вмотивованість їх застосування в структурі заняття.

На заняттях педагогічного всеобучу вчителі допомагають батькам знайти найбільш аргументовану, педагогічно грамотну відповідь і разом з тим визначити завдання на наступне заняття. Часто педагоги пропонують і диференційовані завдання, їх зміст найчастіше враховує конкретні педагогічні умови класу, стосунки вчителя і учнів, батьків і дітей, взаємовідносини в класі. Характер, форма і обсяг завдань визначаються з урахуванням особистості батька чи матері.

Наведемо приклад таких завдань:

1. Раніше у Толі було все гаразд. Я не працювала і дуже багато часу приділяла йому. Потім пішла працювати. І відразу посипались у нас двійки. Приходжу ввечері додому, перевіряю уроки – страхіття! Частина не зроблена, а те, що зроблено, треба переробляти – бруд, помарки.

- Про які недоліки у вихованні дитини свідчить ця ситуація?
- Проаналізуйте поведінку своєї дитини. Подумайте, які навички самоконтролю розвинуті в неї добре, а які недостатньо.
- Які методи доцільно застосовувати для формування у дітей навичок самоконтролю в процесі навчання?

Ефективними виявились і такі нетрадиційні форми роботи, як проведення родинних "вогників" "Традиції нашої родини"; свят "Від роду – до народу", "Рідна мова – мова мого народу"; свят-сюрпризів "Любій матусі", присвячених Всесвітньому Дню Матері; родинних портретів "Портрет нашої родини"; особистісно-рольових ігор "Година козацьких ігор і забав".

У багатьох школах функціонують кабінети батьківського всеобучу, їх зміст включає такі матеріали:

1. Оформлення стендів:

- а) нормативні документи про школу, сім'ю та виховання учнівської молоді;
- б) матеріали про педагогічний всеобуч батьків;
- в) педагогічна самоосвіта батьків:
  - вислови видатних педагогів про родинне виховання;
  - інформація про методи виховання дітей в родині;
  - анотація новинок літератури з питань родинного виховання;
  - інформація про кращий досвід родинного виховання.

2. Рубрики:

- "Кращі батьки";
- "Заповіді батьків";
- "Кращі мами";
- "Режим дня школяра";
- "Організація дозвілля сім'ї";
- "Книга в сім'ї";

3. Інформаційні матеріали:

- "Ви – мама";
- "Роль батька у вихованні дитини";
- "Рекомендації щодо проведення єдиних днів педагогічного всеобучу";
- "Фотоматеріали про участь батьків у вихованні дітей";
- "Журнальні та газетні статті про досвід родинного виховання".

5. Робота вчителя з батьками включає три важливі аспекти: вивчити уклад життя сім'ї учня, ціннісні орієнтації батьків, їхні погляди на цілі й методи виховання, визначити виховний потенціал; з'ясувати, наскільки спосіб життя сім'ї, її виховна діяльність відповідають суспільним вимогам; втілити у кожному сім'ю вимоги і цілі суспільства щодо виховання молодого покоління. Задля плідної співпраці класний керівник повинен спочатку добре вивчити сім'ю вихованців. Ми пропонуємо таку програму вивчення сім'ї.

Орієнтовна програма вивчення сім'ї учня класним керівником

1. Структура сім'ї, склад співвідношення поколінь у родині, кількість дітей.
2. Батьки: вік, освіта, професія, улюблені заняття.
3. Матеріальний добробут сім'ї, соціально-педагогічні умови.
4. Суспільно-педагогічна спрямованість життя сім'ї, ставлення дорослих до своєї професії, особисті моральні якості, ставлення до виховання дітей, спрямованість сімейного впливу батька і матері, педагогічна активність батьків. Які методи сімейного виховання використовують батьки: живи як живеться, наказ тиск, умовляння, оберігання від труднощів, задоволення всіх бажань дитини, приклад, нотація, обмеження задоволень.

5. Внутрішні сімейні стосунки:

- стиль взаємин між батьками (авторитарний, демократичний, конфліктний)
- ставлення батьків до дітей: теплота- вимогливість, теплота – дозвіл;
- холодність – дозвіл, холодність – вимогливість;
- ставлення дітей до батьків: повага, любов, піклування, грубість, егоїзм;
- відносини між дітьми у сім'ї: діти дружать з братами і сестрами, допомагають їм у навчанні; ворожі стосунки, діти постійно конфліктують, немає інших дітей у сім'ї;
- загальна психологічна атмосфера в сім'ї: чи є у сім'ї порядок, оптимістичний настрій, чи все робиться хаотично, залежно від настрою будь-кого;
- дані про сімейну раду, чи є у сім'ї звичай радитись із важливих питань, чи залучаються діти до таких обговорень;

6. Сімейні традиції: як у сім'ї відзначають свята народного календаря, сімейні дати; чи існують у родині сімейні реліквії; знання родоводу власної родини тощо

7. Проведення вільного часу: як у сім'ї дорослі і діти проводять вихідні дні; їхні захоплення; чи є загальні, улюблені заняття для всіх членів сім'ї.

Основні завдання класного керівника у виховній роботі:

1. Вивчення індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів та потреб.
2. Формування дружнього, організованого колективу через активізацію форм індивідуального впливу та колективні форми виховної роботи.
3. Орієнтація кожного учня на розвиток його нових психологічних властивостей: проектування особистості, організація та керування процесом його розвитку.
4. Прищеплення учням навичок планування діяльності на день, тиждень, місяць; навчання самозвітування; дотримання виконання свого плану, відповідальності за самозобов'язання.

5. Поглиблення розуміння учнями змісту етичних норм і правил.

6. Виховання позитивних рис характеру: обов'язковості, чесності, організованості, доброти, щирості, поваги до старших, співпереживання, вимогливості до себе.

7. Сприяння розвитку мовленнєвої культури учня, вміння спілкуватися, висловлювати свою думку.

8. Розвиток інтересу до навчання, формування потреби постійно активізувати свою пізнавальну діяльність.

9. Формування потреби у громадянській діяльності.

10. Виховання бажання бачити прекрасне у природі, творах мистецтва, людських взаєминах.

11. Виховання свідомої дисципліни, бережливого ставлення до державного і власного майна.

12. Навчання методів підтримки доброго здоров'я, особистої гігієни.

13. Залучення учнів до скарбів української народної творчості.

14. Допомога у подальшому становленні органів класного самоврядування, розвиток їхньої самостійності.

15. Залучення до виховання учнів їхніх батьків, громадськості.

Співпраця школи та сім'ї має відбуватись з допомогою класного керівника, його підтримки. Для цього кожен класний керівник робить перший крок – вивчення сімей класу.

Наступним кроком є індивідуальна робота з сім'єю.

Школа була, є й буде одним із найавторитетніших джерел здобуття батьками педагогічних знань. І саме вона має допомагати їм оволодіти необхідними методами та засобами впливу на кожну конкретну дитину.

Ця робота в кожному конкретному випадку має свої особливості, обумовлені багатьма чинниками. Але є загальні вимоги, без урахування яких просто неможливо знайти спільну мову з батьками, а саме:

- створення атмосфери взаємної довіри і доброзичливості у взаєминах із батьками;
- обов'язкове врахування особливостей побутових умов життя, віку, освіченості, загального рівня культури батьків;
- ґрунтовне, якісне і чітке доведення необхідності об'єднання зусиль школи і сім'ї у виховній роботі;
- систематична і послідовна робота з батьками.

Третій крок є обов'язковим для всіх, бо педагогізація сім'ї – єдина форма впливу на взаємини батьків та дітей з урахуванням сучасного життя.

Під педагогічною просвітою розуміють здійснення родинно-національного виховання на основі відроджуваних традицій української педагогіки, кращих надбань вітчизняної та світової педагогіки і формування на цьому ґрунті педагогічної культури батьків. І тільки після всебічного вивчення сім'ї та надання методичної допомоги школа і родина можуть організувати спільні заходи.

Роботу з батьками класний керівник планує, враховуючи особливості та потреби класу. Він веде виховну папку, яка включає:

- характеристику класу – педагогічну та психологічну;

- загальні відомості про учнів і клас в цілому;
- виховний проект усього класу та міні-проект по групах; накопичений матеріал із теми, яку розробляють;
- сторінку інструктажу з ТБ;
- сторінку загальної виховної бесіди;
- тематику батьківських зборів та протоколи батьківських зборів;
- загальношкільні виховні заходи;
- матеріали для виховних заходів за головними календарними датами, розробки та сценарії виховного заходу.

6. Батьки – перші вихователі дітей

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць посідає сім'я, родина. Сім'я – найголовніша вихователька молодого покоління за всіх часів у всіх народів. Ще І. Карамзін казав, що без хороших батьків немає хорошого виховання, попри всі школи та університети.

Існує легенда, що колись давно у батька багатодітної родини спитали, як він зумів так гарно виховати аж 12 своїх дітей. "А я ніяк їх не виховував, – відповів він, – я робив, а вони коло мене, я жив, а вони коло мене".

Саме родинне виховання, сімейні стосунки, ставлення батьків до дітей є важливими чинниками формування особистості дитини.

Кодекс виховання:

1. Ніколи не беріться за виховання в поганому настрої.
2. Визначте, чого ви хочете від дитини (поясніть їй це), дізнайтеся, що вона думає з цього приводу.
3. Надавайте дитині самостійність.
4. Не підказуйте готового рішення, а показуйте можливі шляхи до нього та розбирайте з дитиною правильні й хибні кроки на шляху до мети.
5. Не пропустіть того часу, коли досягнуто першого успіху (хвалити не взагалі, а конкретно).
6. Будь-яке зауваження потрібно робити після помилки.
7. Оцінюйте вчинок, а не особистість. У цьому пункті закладено найпоширенішу батьківську помилку. Оскільки ви критикуєте вчинок, у дитини відпадає необхідність ставати в позу захисника.
8. Після зауваження дайте дитині відчуття, що співчуваєте її помилці, вірите в неї, хорошої думки про неї, незважаючи на помилки.
9. Виховання має бути поетапним, планку треба піднімати поступово, своєчасно, точно.
10. Виховання має бути суворим, але добрим. Не потрібно перейматися вибором, який спосіб виховання кращий. Потрібно вміти застосовувати різні методи відповідно до конкретної ситуації.

Сім батьківських заповідей

1. Не вважайте дитину своєю власністю – вона Божа.
2. Любіть її такою, якою вона є, навіть якщо вона не надто талановита, не в усьому досягає успіху.

3. Не очікуйте, що вона виросте саме такою, якою хочете ви. Допоможіть їй стати собою.

4. Запамятайте: найголовніший ваш обов'язок – розуміти і втішати. Ви – не суддя, не приклад для наслідування, а людина, на грудях якої можна виплакати і в п'ять, і в п'ятдесят років.

5. Не переймайтесь, якщо не можете чогось зробити для сина та дочки. Найгірше, якщо можете, але не робите.

6. Усвідомте: для дитини зроблено замало, якщо зроблено не все.

7. Не очікуйте від дитини вдячності: ви дали життя своїй дитині, вона віддячить вашим онукам.

Практика свідчить, що створення ефективної системи спільної роботи сім'ї та школи, використання інноваційних форм і методів роботи, запровадження психолого-педагогічної діагностики сприятиме розвитку особистості дитини, формування у ній громадянина та патріота своєї країни, умінню жити в гармонії з природою, громадою, родиною, із самою собою.

Список використаних джерел

1. Батьківські компетентності [Текст]. *Завуч*. 2008. № 4. С. 1-24.
2. Бондар Г. Алгоритм взаємодії з батьками та анкета для батьків. *Завуч*. 2007. № 11. С. 5-6.
3. Босак С. "Проект Моя родина – моя фортеця". *Завуч*. 2008. № 33. С. 19-23.
4. Вашуленко Т. В. Партнерство сім'ї та школи. *Завуч*. 2009. № 34. С. 12-13.
5. Виноградова Т. В. Книга класного керівника. Харків: Основа, 2006. С. 74-85.
6. Концепція Державної сімейної політики. Постанова ВР України від 17.09.1999 р. № 1063–XIV [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>.
7. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. 5-те видання, доповнене і перероблене. Київ, 2007. С. 656.
8. Ношев К. Е., Миньковський Г. М. Семья, дети, школа. Москва: Юридическая литература, 1989. С. 441.
9. Пинт О. А. Это вам, родители: раздумья педагога о воспитании школьников. Москва: Знание, 1971. 384 с.
10. Сім'я і діти: програма родинно-національного виховання та навчання-тематичний план педагогічної освіти батьків / [за заг. ред. В. Г. Постового]. Київ: ІЗМН, 1997. 56 с.
11. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / [за ред. О. Вишневіського]. Дрогобич: Відродження, 2001. С. 13.
12. Урбанская О. Н. Работа с родителями младших школьников. Москва: Просвещение, 1986. 192 с.

Навчальне видання

Шквир Оксана Леонідівна

Актуальні проблеми початкової освіти

Навчальний посібник адресований студентам зі спеціальності "Початкова освіта", аспірантам та викладачам педагогічних закладів вищої освіти.

Літературний редактор Барташук О.Ю.